

Knjiga sadržava osnovne podatke o armenskom narodu, kršćanstvu u Ciliciji i Armeniji, armenskom obredu, crkvenom naučitelju sv. Grguru iz Nareka, svetcima (Vlaho/Blaž, Grgur Prosvjetitelj, Mesrop Maštoc) i sveticama (Hrispime, Gajane i Šušanik), ustroju Armenske Katoličke Crkve, armenskim crkvama i biskupijama po svijetu i genocidu nad Armencima početkom XX. stoljeća.

U knjizi se opisuju i hrvatsko-armenski crkveni i nakladnički dodiri. Plod je hrvatsko-armenskih prijateljskih odnosa, opipljiv primjer kulturnih i duhovnih veza između armenskoga i hrvatskoga naroda.

Čitatelju pomaže bolje upoznati Armence i njihovu bogatu kršćansku baštinu.

Artur Rafaelović Bagdasarov

ARMENSKA KATOLIČKA CRKVA

BAGDASAROV ARMENSKA KATOLIČKA CRKVA

139 kn

ARTUR RAFAELOVIČ BAGDASAROV

ARMENSKA KATOLIČKA CRKVA

© Fakultet hrvatskih studija, 2021. Sva prava pridržana.

Ni jedan dio ove knjige ne smije se umnožavati,
preslikavati, ni na bilo koji drugi način umnožavati
bez nakladnikova pisana dopuštenja.

Niz Posebna izdanja, svezak 17.

Nakladnik

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska cesta 83d, Zagreb

Za nakladnika

Ivo Džinić

Urednik

Petar Marija Radelj

Korektura

Mate Krajina

Ocjenitelji

Stipan Tadić

Stjepan Čosić

Grafička priprema i tisak

Nakladnička kuća Tonimir, Varaždinske Toplice

Međunarodni standardni knjižni broj

978-953-8349-18-8

Zapis CIP dostupan je u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

pod brojem 1121691.

Univerzalna decimalna klasifikacija

281.6 Armenska Katolička Crkva

Knjiga je tiskana u prosincu 2021. uz 7.548 kn novčane potpore
Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցի Հակիրճ ակնարկ Խորվաթերէնը

Armenian Catholic Church: Brief sketch, in Croatian

L'Église catholique arménienne: Un bref aperçu, en croate

Армянская католическая церковь: Краткий очерк, на хорватском

La Chiesa Cattolica Armena: Un breve saggio, in croato

Artur Rafaelovič Bagdasarov

Armenska Katolička Crkva

Kratki pregled

U Zagrebu 2021.

Sadržaj

Uvodnik: Samosvojna Crkva ili obred unutar jedincate Crkve	7
Proslov	13
Armenija i Armenci	14
I. Armenska Katolička Crkva	25
Apostoli Tadej i Bartolomej – prvi navjestitelji kršćanstva u Armeniji	25
Sveti Grgur Lusavorič – prosvjetitelj Armenije	30
Starokršćanske mučenice sv. Hripsime i sv. Gajane	35
Sveti Mesrop Maštoc – tvorac armenskoga pisma	37
Atomjani – sveti armenski vojnici-mučenici	42
Sveta Šušanik	43
Armenska Katolička Crkva i njezin ustroj	44
Patrijarhat Armenske Katoličke Crkve u Libanonu	56
Armenokatolička biskupija Svetoga Križa u Parizu	57
Biskupija presvete Djevice Marije Nareg u Glendaleu	59
Armenokatolički patrijarhatski egzarhat Jeruzalema i Ammana	60
Armenokatolički egzarhat Latinske Amerike i Meksika	61
Istočnoeuropski ordinarijat Armenske Katoličke Crkve u Gjumriju	62
Armenski mhitaristi i izdavanje hrvatskih knjiga	65
II. Armenokatoličke crkve	
Armenska katedrala Uznesenja Presvete Djevice Marije u Ljvivu	70
Armenokatolička crkva sv. Petrosa i Pogosa u Černivcima	77
Armenokatolička crkva sv. Nikole Tolentinskoga u Rimu	81
Armenokatolička crkva Svetoga Križa u Mletcima (Veneciji)	86
Armenokatolička crkva u Novom Sadu	88
Armenokatolički samostan Zmmar u Libanonu	92
Nerukotvorni Kristov lik u crkvi sv. Bartula Armenskoga u Genovi	97
III. Velikodostojnici Armenske Katoličke Crkve	
Prvi patrijarh Armenokatoličke Crkve Avram Bedros I.	103
Patrijarh Andon Bedros IX.	104
Patrijarh Grigor Bedros XV.	105
Patrijarh Nerses Bedros XIX.	108
Patrijarh Grigor Bedros XX.	110
Grigor Narekaci – crkveni naučitelj Katoličke Crkve	111
Ovanes Jerznkaci	114
Ovanes Krneci	116
Poljski prosvjetitelj, isusovac Grzegorz Piramowicz (Grigor Pirumjan)	117
Nadbiskup Gabrijel Ajvazovski	119

Gevond Ališan – član katoličke mhitarističke kongregacije u Mletcima	121
Ignacije Malojan – blaženik Katoličke Crkve	124
Spomendan genocida nad Armencima i Sveta Stolica	126
Hrvatsko-armenski crkveni dodiri	130

IV. Sažetci i vrela

Sažetak na armenskom	134
Sažetak na engleskom.....	136
Sažetak na francuskom	137
Sažetak na ruskom	138
Sažetak na talijanskom	139
Literatura	141
Internetski izvori	142

Samosvojna Crkva ili obred unutar jedincate Crkve

Jedna od najstarijih ispovijesti kršćanske vjere potječe iz Armenije, iz IV. stoljeća, i glasi: „Ispovijedamo i vjerujemo u presveto Trojstvo, u Otca i Sina i Duha Svetoga, u Gabrijelovo navještenje, u Kristovo rođenje, u krštenje, u dragovoljnu muku, u raspeće, u trodnevnu ukopanost, u uskrsnuće, u bogoliko uzašašće, u sjedenje zdesna Otcu, u strašni i slavni dolazak“.¹ Jezgrovito i svježe kao ta krsna vjeroispovijest, ova knjiga ocrtava prošlost i sadanje stanje armenokatolika u svijetu.

Armenokatolici se tako nazivaju jer kao Kristovi vjernici pripadaju armenskomu obredu Katoličke Crkve ili Armenskoj Katoličkoj Crkvi.

Obred je „duhovna, bogoslužna, stegovna i bogoslovna baština“,² kultura i povijesne okolnosti posebnoga naroda, po kojima se u svakoj samosvojnoj Crkvi očituje njezin vlastiti način življenja vjere. Riječ obred odnosi se na ukupnost bogoštovnih čina, bogoštovno naslijeđe određene Crkve, a ponekad se rabi i za samu Crkvu. Obredi u Katoličkoj Crkvi potječu od apostolâ, iz jedne od šest predaja: aleksandrijske, antiohijske, armenske, carigradske, kaldejske i latinske.

Drugi vatikanski sabor godine 1964. proglasio je: „Katolička Crkva uvelike cijeni ustanove, bogoslužne obrede, crkvene predaje i stegu kršćanskoga života Istočnih Crkava. Iz njih odsijeva predaja koja dolazi od apostola preko otaca i koja čini dio božanski objavljene i nepodijeljene baštine sveopće Crkve. Sveta i katolička Crkva, koja je otajstveno tijelo Kristovo, sastoji se od vjernika koje u Duhu Svetome organski sjedinjuju ista vjera, ista svetootajstva i isto vodstvo, i koji, uraštajući u razne hijerarhijom povezane skupine, tvore partikularne Crkve ili obrede. Katolička Crkva ide za tim da predaje svake pojedine partikularne Crkve ili obreda ostanu ušćuvane i neokrnjene.“ (*Orientalium Ecclesiarum*, 1 i 2).³

¹ Aršak Ter-Mikelian, *Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zur byzantinischen vom 4. bis zum 13. Jahrhundert*, Leipzig, 1892., str. 27.

² „Patrimonium spirituale ac liturgicum, disciplinare ac theologicum“ – Drugi vatikanski sabor, Dekret *Unitatis redintegratio* o ekumenizmu (21.11.1964.), 17.

³ U kanonskom pravu rabe se izrazi „obredna Crkva“, „samosvojna obredna Crkva“ (kanoni 111. i 112. *Zakonika kanonskoga prava* iz 1983.), „podložnik istočnoga obreda“ (kanon 1015. § 2.), „ordinarij drugoga obreda (kanon 450. § 1.) i „vjernici određenoga obreda“ (kanon 476.). Važnije crkvene isprave posvećene Istočnim Crkavama jesu: pismo Prvoga lyonskoga sabora *Sub catholicae professione* (1254.) (Denzinger, 830–839), pismo Ivana XXII. *Nequaquam sine dolore* Armencima (1321.) (Denzinger, 925), pismo Benedikta XII. *Cum dudum* Armencima (1341.) (Denzinger, 1006–1020), Pismo Klementa VI. *Super quibusdam* Mekhitaru, katolikosu Armenije (1351.) (Denzinger, 1050–1085), bula sjedinjena Firentinskoga sabora s Grcima *Laetentur caeli* (1439.) (Denzinger, 1300–1308), bula sjedinjena s Armencima *Exultate Deo* (1439.) (Denzinger, 1310–1328), bula sjedinjena s Koptima i Etiopljanima *Cantate Domino* (1441.) (Denzinger, 1330–1353), konstitucija *Nuper nos* Benedikta XIV. o ispovijesti vjere za istočnjake (1743.) (Denzinger, 2525–2540), okružnica *Aliatae sunt* Benedikta XIV. o opsluživanju istočnih obreda (1755.), apostolska konstitucija *Orientalium dignitas* Lava XIII. (1894.), dekret *Orientalium Ecclesiarum* Drugoga vatikanskoga sabora (1964.) i točke 14.–17. dekreta *Unitatis redintegratio* (1964.), *Zakonik kanona Istočnih Crkava* (1990.), okružnica *Slavorum apostoli* Ivana Pavla II. (1985.), apostolsko pismo *Orientale lumen* Ivana Pavla II.

Istočne Katoličke Crkve, zvane i Orijentalne Katoličke Crkve, Katoličke Crkve istočnoga obreda, katoličanstvo istočnoga obreda ili u unutarkatoličkom govoru jednostavno Istočne Crkve, a u povijesnim slučajevima Sjedinjene Crkve, Crkve u jedinstvu s Apostolskom Stolicom ili unijati, samosvojne su (autonomne) Crkve ili Crkve vlastitoga prava, u pravnom smislu *sui iuris*. To su Crkve koje pripadaju različitim istočnim obredima, a u punom su zajedništvu s rimskim prvosvećenikom (papom). Izvorno su bile rasprostranjene u istočnoj Europi, na Bliskom istoku, u sjevernoj Africi i Indiji, a danas ih ima i u ostalim dijelovima svijeta.

Postoje dvadeset tri Istočne Katoličke Crkve koje pripadaju jednoj od pet bogoslužnih predaja: aleksandrijskoj, antiohijskoj, armenskoj, carigradskoj i kaldejskoj, i u jedinstvu su sa Zapadnom ili Latinskom Crkvom (koja ima latinsku bogoslužnu predaju). Iako se razlikuju od Latinske Crkve, sve su u punom zajedništvu s njom i međusobno. Smatraju se u potpunosti Katoličkom Crkvom, na isti način kao i Latinska Crkva latinskih obreda.⁴ Dije le istu vjeru (sadržaj vjere i ćudoređe) s Latinskom Crkvom, a zadržavaju različite bogoslužne obrede, zakone i običaje, pučke pobožnosti i posebnosti svojih teoloških naglasaka. Katoličku Crkvu kao moralnu osobu čine Latinska Crkva i dvadeset tri Istočne Crkve.

Armenokatolička Crkva pripada skupini Katoličkih Crkava istočnoga obreda i u bogoslužju se služi armenskim obredom i klasičnim armenskim jezikom (grabar). Od Armenske Apostolske Crkve, većinske kršćanske zajednice u Armeniji i Gorskom Karabahu, razlikuje se po tom što je u jedinstvu s Apostolskom Stolicom. Crkve armenskoga obreda, za razliku od pravoslavnih, obično su lišene ikona i imaju zastor koji odjeljuje svećenika i žrtvenik od vjernika tijekom dijelova bogoslužja. Za razliku od kršćana bizantske predaje (grkokatolika i pravoslavaca), armenokatolici kao i rimokatolici rabe mitru i beskvasni kruh, a jedini od svih kršćana u pripremi euharistijskih darova ne dodaju vodu u vino. Darove pripremaju na samom početku božanske liturgije (kao što se na Zapadu čini u dominikanskom i izumrlom zagrebačkom obredu). Euharistiju slave prema *Božanskoj liturgiji našega svetoga naučitelja i blaženoga oca Grgura Prosvjetitelja*, koja traje dva i pol sata. Euharistijski kanon im je anafora Atanazija Velikoga (Aleksandrijskoga). Pričest se daje pod obje prilike, na usta.

(1995.) (Dokumenti Kršćanske sadašnjosti, 104) i apostolsko pismo Ivana Pavla II. o 1700. obljetnici pokrštenja armenskoga naroda (2001.).

⁴ Latinski obredi su bogoslužni obredi, načini slavljenja otajstava katoličke vjere, koji primjenjuje Latinska (ili Zapadna) Katolička Crkva. Od latinskih obreda najčešći je rimski obred. Uobičajeni obred u latinskoj Katoličkoj Crkvi je rimski obred, koji je izvorno bio obred Rimske Crkve. Postoji u dva oblika: tradicionalnom (pijevskom ili tridentskom, iz 1570., zadnji misal iz 1962.) i pavlovskom (iz 1969., zadnji tipski misal iz 2002.). Rimski obred ima inačice za pojedine biskupije ili zajednice: zairski obred, benediktinski obred i anglikansku uporabu. Osim rimskoga obreda, na snazi je još šest obreda kojima se služe pojedine biskupije ili zajednice iz povijesnih razloga: ambrozijski, braški, dominikanski, cistercijski, kartuzijanski i mozarapski. Latinskim obredima pripadali su i sada utrnuti obredi: bayeuški, cambraiski, galski, karmelski, keltski, lyonski, premonstratski, saliburski (anglo-normandski) i zagrebački.

Popis predaja, obreda i Crkava kršćanskoga Istoka

Bogoslužna predaja	Obred	Istočna Crkva	Čelnik	Sjedište
aleksandrijska	koptski	Koptska Katolička Crkva	patrijarh	Kairo
	geeški	Etiopska Katolička Crkva	metropolit	Adis Abeba
		Eritrejska Katolička Crkva	metropolit	Asmara
antiohijska	maronitski	Maronitska Crkva	patrijarh	Bkerke
	zapadnosirijski	Sirijska Katolička Crkva	patrijarh	Beirut
	malankarski	Siro-malankarska Katolička Crkva	veliki nadbiskup	Thiruvananthapuram
armenska	armenski	Armenska Katolička Crkva	patrijarh	Beirut
carigradska	bizantski	Melkitska Grkokatolička Crkva	patrijarh	Damask
		Ukrajinska Grkokatolička Crkva	veliki nadbiskup	Kijiv
		Rumunjska Grkokatolička Crkva	veliki nadbiskup	Blaj
		Bizantska Katolička Crkva	metropolit	Pittsburgh
		Slovačka Grkokatolička Crkva	metropolit	Prešov
		Mađarska Grkokatolička Crkva	metropolit	Debrecin
		Bugarska Grkokatolička Crkva	biskup	Sofija
		Hrvatska Grkokatolička Crkva	vladika	Križevci
		Makedonska Grkokatolička Crkva	biskup	Strumica
		Ruska Grkokatolička Crkva	apostolski egzarh	Novosibirsk
		Bjeloruska Grkokatolička Crkva	apostolski pohoditelj	Minsk
		Albanska Grkokatolička Crkva	apostolski upravitelj	Vlora
		Talijansko-albanska Grkokatolička Crkva	biskup	Lungro
		Grčka Grkokatolička Crkva	apostolski egzarh	Atena
kaldejska	istočnosirijski	Kaldejska Katolička Crkva	patrijarh	Bagdad
	siro-malabarski	Siro-malabarska Katolička Crkva	veliki nadbiskup ⁵	Ernakulam

⁵ Istočni patrijarh i veliki nadbiskup označava biskupa (u sakramentom smislu) komu pripada nadležnost nad svim biskupima, uključujući i metropolitite, svećenstvom i pukom vlastitoga područja ili obreda

Bogatstvo armenokatoličke predaje najbolje se očituje u vrhuncu njezinih obreda, misnomu kanonu sv. Atanazija Velikoga za prinos, posvetu i pretvorbu:

[Predslovlje] Uistinu je dostojno i pravedno štovati Te bez prestanka i marljivo slaviti Tebe, o Bože, Otče svemogući. Ti si uklonio zaprjeku prokletstva djelovanjem Svoje nedokučive i sustvarateljske Riječi koja je oblikujući Tvoj narod, Crkvu, pribavila Sebi one koji vjeruju u Tebe i, po ljudskoj naravi uzetoj u utrobi Blažene Djevice, udostojala se prebivati među nama; te je, ponizno ispunjavajući božanski potpuno novo djelo, vratila nebo na zemlju. Stoga se pred Njezinim očima slavne družine neumornih nebeskih čuvara ne usuđuju stajati, nego padaju na koljena pred zasljepljujuće nedostupnom svjetlošću Boštva. On se učinio pravim čovjekom radi našega spasenja i dopušta da se ujedinito u duhovnom skladu s nebeskim zborovima, da u jedan glas sa serafinima i kerubinima pjevamo pjesmu svetoslovlja te da s njima glasno i puni pouzdanja kličemo:

[Svet] Svet, svet, svet, Gospodin Bog nad vojskama. Puna su nebesa i zemlja veličanstva Tvoje slave. Blagoslov u visini. Blagoslovljen Ti koji dolaziš i što dolaziš u ime Gospodinovo. Hosana u visini.

[Zaziv nakon Svet] Svet, svet, svet, Ti uistinu jesi i punina si svetosti. Mogu li riječi izraziti Tvoje neizmjereno milosrđe? Tebe koji si se od najranije dobi brinuo o grješnom čovjeku i pomagao mu na različite načine, po prorocima, davanjem Zakona, po svećenstvu, prinosnicama i drugim žrtvama? Na kraju utvrđenoga vremena, poništavajući kaznu naših dugova, dao si nam Svojega jedinoga Sina, dug i dužnika, žrtvovana i posvećena, Janje i nebeski kruh, vrhovnoga svećenika i Pomirnicu; jer On je djelatelj i neprestano se dijeli među nas, a da se nikada ne potroši. Budući da je postao čovjekom zbilja, a ne prividno, i utjelovio se u krilu Djevice Marije, Majke Božje, nadišao je sve požude ljudskoga življenja, čist od grijeha, i svojom je slobodnom voljom otišao na križ, spasenje svijeta i naše otkupljenje.

[Riječi ustanove] Tada uze kruh u Svoje svete, božanske, najneoskrvnjenije i časne ruke govoreći: Uzmite, blagujte. Ovo je Moje Tijelo koje se predaje za vas i za mnoge, radi okajanja i otpuštanja grijeha. Isto tako, uzevši čašu, blagoslovi je, zahvali, popije i dade Svojim svetim i izabranim učenicima, s Njim posjednutima oko stola, govoreći: Pijte iz nje svi. Ovo je moja Krv, Krv novoga Zavjeta, koja se proljeva za vas i za mnoge radi okajanja i otpuštanja grijeha.

[Anamneza] O nebeski Otče, koji si za nas u smrt predao Svoga Sina, prignuta pod teretom naših grijeha, po Njegovoj Krvi prolivenoj za nas, preklinjemo Te da se smiluješ Svojemu stadi. I da to učiniš u spomen na Njega, takva je bila zapovijed Tvoga dobročinitelnoga i jednorodnoga Sina, koji je, silazeći u najdublje ponore smrti, u pûti, i pobjednički oborivši vrata pakla, očitovao Tebe kao jedinoga pravoga Boga, Boga živih i mrtvih.

prema pravnim odredbama, ne krnjeći prvenstvo rimskoga prvosvećenika (Drugi vatikanski sabor, *Orientalium Ecclesiarum*, 7 i 10).

[Zaziv nad prinosima] Prinosimo Ti Tvoje darove u svemu i za sve. U svemu budi blagoslovljen, Gospodine; blagoslivljamo Te, slavimo Te, zahvaljujemo Ti, molimo Ti se, Gospodine Bože naš. Gospodine, Bože naš, s pravom Te veličamo i neizmjereno Ti zahvaljujemo što si nas, bez obzira na našu nedostojnost, učinio službenicima svetootajstva tako strahovita i neizreciva; ne po našim zaslugama, kojih priznajemo da nemamo, nego, pouzdajući se samo u Tvoje beskrajno milosrđe, usuđujemo se pristupiti službi Tijela i Krvi Tvojega jedinoga Sina, našega Gospodina i Otkupitelja, Isusa Krista, kojemu pripada slava, moć i čast, sada i u sve vijeke.

Sine Božji, koji si se prinio Otcu kao žrtva za naše pomirenje i dao nam Sebe kao kruh života, preklinjemo Te prolijevanjem Tvoje božanske Krvi da se smiluješ stadu koje si otkupilo po tako visokoj cijeni.

Klanjamo Ti se i smjerno Te molimo, milostivi Bože, izlij na nas i na darove koje Ti prinosimo, Svoj suvječni i istobitni Duh Sveti. Po Njemu si učinio da posvećeni kruh uistinu postane Tijelo Gospodina našega Isusa Krista. Po Njemu si učinio da posvećena čaša uistinu postane Krv našega Gospodina našega Isusa Krista. Ti si učinio da posvećeni kruh i vino uistinu postanu Tijelo i Krv našega Gospodina Isusa Krista pretvorivši ih po Svojem Svetom Duhu.

[Zaziv nad pričesnicima] Svima nama ovdje okupljenima neka pristup ovom svetootajstvu ne bude na osudu, nego na okajanje i oprostjenje naših grijeha.

[Zagovori] Duše Božji, koji sišavši s Neba po našim rukama činiš svetootajstvo Isusa Krista čije si slave dionik; po prolijevanju Njegove Krvi molimo Te da daš pokoj dušama pokojnika.

Snagom ove Žrtve daruj ljubav, postojanost i mir diljem svemira Svojoj svetoj Crkvi, svim pravovjernim biskupima, svećenicima i đakonima; kraljevima, knezovima i pucima; putnicima, pomorcima i sužnjima; onima koji su izloženi pogibelji, umornima i svima koji su u ratu s divljacima.

Po ovoj Žrtvi podari zemlji zdravu vremensku plodnost, a svim bolesnicima brzo ozdravljenje. Po ovoj Žrtvi daj pokoj onima koji počivaju u Gospodinovu miru: biskupima, svećenicima, đakonima; svemu svećenstvu Tvoje svete Crkve, svim muškarcima i ženama koji su u vjeri napustili ovaj život.

Molimo Te da se u ovoj svetoj Žrtvi spomeneš svete Djevice Marije, Majke Božje, svetoga Ivana Krstitelja, svetoga Stjepana Prvomučenika i svih svetih. Molimo Te da se spomeneš svetih apostola, proroka, naučitelja, mučenika i svih svetih svećenika, apostolskih biskupa, prezbitera, pravovjernih đakona i svih svetih. [...]

Sjeti se, Gospodine, i smiluj se, i blagoslovi Svoju svetu katoličku i apostolsku Crkvu, koju si Ti otkupio predragocjenom krvlju Svojega jedinoga Sina i izbavio snagom svetoga Križa; udijeli joj čvrst i stalan mir. Spomeni se, Gospodine, i smiluj se, i blagoslovi sve pravovjerne biskupe koji po istinitoj nauci propovijedaju među nama riječ istine. Iznad svega, očuvajte nam u pravoj nauci našega svetoga papu *Ime* i našega časnoga patrijarha/nadbiskupa/biskupa *Ime*.

[*Slavoslovlje*] Zahvaljujemo Ti i slavimo Te, Gospodine Bože naš, za ovu svetu i besmrtnu Žrtvu, prinesenu na ovom svetom žrtveniku, usrdno Te moleći da daš da ona okrene naše živote da postanemo sveti. Po milosti ove Žrtve, udijeli ljubav, čvrstoću i toliko željeni dar mira cijelomu svemiru, svetoj Crkvi, svim pravovjernim biskupima [...]. Molimo Ti se za izbavljenje naše braće koja su postala robovi, za milosrđe prema ovdje nazočnim ljudima, za pokoj onima koji su u vjeri i svetosti završili svoju smrtni tijek u Kristu. [...]. Spomeni se, Gospodine, i svih onih koji su se, živi ili mrtvi, preporučili u naše molitve; usmjeri njihove i naše želje na najbolju i najkorisniju svrhu, dajući nam svima neprolaznu sreću. Očisti naše misli i učini nas hramovima dostojnima da primimo Tijelo i Krv Tvoga jedinoga Sina, našega Gospodina i Otkupitelja Isusa Krista, kojemu kao i Tebi, Svemogućići Otče, i Duhu života i svetosti, našem osloboditelju, pripada slava, moć i čast, sada i u sve vijeke vjekova.⁶

Literatura o Istočnim Crkvama na hrvatskom jeziku dosta je oskudna.⁷ Stoga će ovo djelo svjetski najuglednijega kroatista, ruskoga slavista, sociolingvista i armenologa Artura Rafaelovića Bagdasarova uvelike pridonijeti razumijevanju bogatstva katolištva, katoličanstva i katolicizma.

Petar Marija Radelj

⁶ Hrvatski prijevod prema: *The Armenian Liturgy translated into English*, Venice, Printed at the Armenian Monastery of St. Lazarus, 1867., str. 55–69.

⁷ Dionizije Njaradi, *Sjedinjena Crkva među Slavenima i njezin zaštitnik sv. Josafat Kuncević nadbiskup poločki mučenik*, Zagreb: Hrvatsko katoličko tiskovno društvo, 1912.; Janko Šimrak, *Povijest marčansko-svidničke eparhije*, Bogoslovska smotra, 12 (1924.) 1, 64–81; 2, 160–187; 3, 287–311; 4, 413–446; Janko Šimrak, *Marčansko-svidnička eparhija [1642.–1661.]*, Bogoslovska smotra, 13 (1925.) 1, 44–69; Janko Šimrak, *Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji u XVII. vijeku*, Zagreb: Narodna prosvjeta, 1929.; Janko Šimrak, *Marčanska eparhija*, Bogoslovska smotra, 18 (1930.) 1, 31–73; 19 (1931.) 1, 17–50; 2, 146–191; Kamilo Dočkal, *Povijest kaldejske ili perzijske crkve*, Bogoslovska smotra, 25 (1937.) 3, 233–260; 4, 345–372; Kamilo Dočkal, *Povijest indijske crkve*, Bogoslovska smotra, 26 (1938.) 1, 93–101; 3, 305–320; 4, 361–374; Kamilo Dočkal, *Povijest sirske crkve*, Bogoslovska smotra, 27 (1939.) 1, 55–61; 2, 127–133; 3, 190–209; 4, 288–298; 5, 375–390; Kamilo Dočkal, *Povijest armenske crkve*, Bogoslovska smotra, 28 (1940.) 2, 113–123; 3, 182–192; 4, 276–282; 6, 446–478; 29 (1941.) 1, 56–66; 2, 156–162; 4, 236–247; 5, 455–456; Kamilo Dočkal, *Povijest egipatske crkve*, Bogoslovska smotra, 30 (1942.) 2, 103–115; 3, 164–178; 4, 201–212; 31 (1943.) 1, 59–82; 2, 140–143; Kamilo Dočkal, *Povijest abesinske crkve*, Bogoslovska smotra, 32 (1944.) 1–4, 105–121; Juraj Pavić, *Istočno bogoslovlje*, I-II, Zagreb, 1953.; Gabrijel Bukatko, *O istočnim obredima i osobnom pravu za istočne Crkve*, Križevci, 1960.; Ivan Krstitelj Pavković, *Liturgika: katolička liturgika grčkoslavenskog obreda*, Zagreb: Grkokatoličko sjemenište, 1963.; *Tekst božanstvenih liturgija sv. Ivana Zlatoustoga, sv. Bazilija Velikoga i božanstvene službe pretposvećenih darova u hrv. prijevodu*, ur. Ivan Krstitelj Pavković, Zagreb, 1966.; M. J. Yves Congar, *Istočni raskol*, Zagreb: Institut za teološku kulturu laika, 1986.; Ratko Perić – Michal Lacko, *Dekret o ekumenizmu – Unitatis redintegratio; Dekret o istočnim katoličkim crkvama – Orientalium ecclesiarum*, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1987. (Komentari dokumenata Drugog Vatikanskog sabora, svezak 5); Vladimir Loski, *Mistična teologija Istočne Crkve*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2001.; Ernst Benz, *Duh i život Istočne crkve*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2003.; Juraj Kolarić, *Ekumenska trilogija: istočni kršćani, pravoslavni, protestanti*, Zagreb: Teovizija: RRI plus, 2019.; Juraj Pavić, *Liturgika grčko-slavenskog obreda*, Stojdraga: Žumberački krijes, 2019.; Ivan Macut, *Asirska Crkva Istoka: povijest, doktrina, ekumenizam s Katoličkom Crkvom*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2020.

Proslov

„Armenska Katolička Crkva“ sedma je knjiga na hrvatskom jeziku Artura Bagdasarova⁸ i četvrta o Armeniji. Armenija je prva zemlja na svijetu koja je godine 301. prihvatila kršćanstvo kao državnu religiju. Prvi kršćanski propovjednici i utemeljitelji Crkve u Armeniji bili su apostoli Bartolomej (Bartul) i Juda Tadej, a prvi imenovani biskup Zakarija (68.–72.). Armenci svojim apostolom smatraju i sv. Grgura Prosvjetitelja (239.–325./6.), koji je pokrstio kralja Trdata III. (286.–342.), a s njim i armenski narod. Većina Armenaca pripada Armenskoj Apostolskoj Crkvi, ali postoji i Armenska Katolička Crkva koja je u potpunom zajedništvu s Apostolskom Stolicom. Armenokatolici posjeduju isto hijerarhijsko zajedništvo, iste sakramente i isto čudoređe kao i katolici Zapadne Crkve, a u sklapanju unije zadržali su u bogoslužju armenski obred i armenski jezik.

Knjiga „Armenska Katolička Crkva“ sastoji se od proslova, uvodnoga teksta, triju poglavlja, sažetaka na nekoliko stranih jezika, literature, internetskih izvora i bogatoga slikovnog gradiva. Hrvatskomu čitatelju pruža opću predodžbu o Armenskoj Katoličkoj Crkvi i njezinu ustroju, pojedinim armenokatoličkim crkvama i samostanima te životopisu crkvenih predvodnika.

U uvodnom tekstu (*Armenija i Armenci*) knjige predstavljeni su osnovni podatci o Armeniji, njezinoj povijesti, kulturi te naravi i životu Armenaca.

Prvo poglavlje knjige (*Armenska Katolička Crkva*) donosi osnovne podatke o povijesti, liturgiji, obredu, pojedinim crkvama, upravnoj podjeli Armenokatoličke Crkve, Kongregaciji mhitarista i izdavanju hrvatskih knjiga u samostanskoj mhitarističkoj tiskari u Beču.

Drugo poglavlje (*Armenokatoličke crkve*) posvećeno je pojedinim armenokatoličkim crkvama u Italiji, Ukrajini, Libanonu te jugoistočnoj Europi. U ovom poglavlju opisana je i povijest Kristova nerukotvorenoga lika u crkvi sv. Bartula Armenskoga u Genovi.

Treće poglavlje (*Velikodostojnici Armenske Katoličke Crkve*) upoznaje čitatelja s poznatim poglavarima Armenske Katoličke Crkve, tragičnoj sudbini armenskoga naroda u razdoblju Osmanskoga Carstva i hrvatsko-armenskim crkvenim dodirima.

Knjiga „Armenska Katolička Crkva“ ilustrirana je fotografijama iz života te Crkve i njezine etnokulturne baštine. Pojedini članci s dodatcima preuzeti su iz knjiga *Armenija – domovina svetoga Vlaha* i *Armenija – Noina zemlja* te priloga objavljenih na mrežnoj stranici Hrvatskoga kulturnoga vijeća i Hrvatskoga fokusa. Pisana je znanstveno-popularnim stilom, ima informativno-crkveni i kulturološki narav te je namijenjena

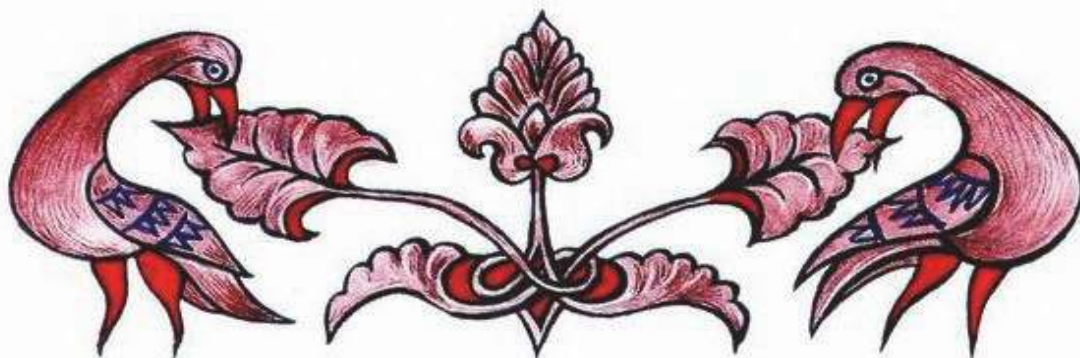
⁸ O Armeniji je objavio knjige: *Armenija – domovina sv. Vlaha*, Ston: Matica hrvatska, 2015.; *Armenija – Noina zemlja: kultura i povijest*, Zagreb: Školska knjiga, 2018. i *Armenske poslovice*, Split: Naklada Bošković, 2016., a o hrvatskom jeziku: *Hrvatski književni jezik i njegova norma*, Rijeka: Maveda: Hrvatsko filološko društvo, 2010., *Pogled iz Rusije*, Rijeka: Maveda, 2014. i *Hrvatski jezik: pogled iz Rusije*, Moskva: MBA, 2020.

širokomu krugu čitatelja. Nadati se kako će poslužiti daljnjemu duhovnokulturnomu zbližavanju dvaju naroda, armenskoga i hrvatskoga, u zajedničkoj Kristovoj Crkvi.

I naposljetku, zahvalio bih na pomoći i potpori, poglavito uredniku, nakladniku, prof. dr. sc. Milanu Nosiću, ocjeniteljima te kolegama koji su preveli sažetke knjige na nekoliko jezika.

Armenija i Armenci

Armenci su stari indoeuropski narod koji, kao i mnogi drugi narodi, ima vlastitu bogatu povijest i etnolingvokulturnu baštinu. Bez obzira na to što Armence povezuje jedna povijest i mnoštvo općih značajki, oni se u biti u Armeniji i dijaspori podosta razlikuju. Većina se služi armenskim jezikom, ali ima ih koji se služe samo engleskim, ruskim, francuskim, arapskim ili kojim drugim jezikom, polazeći od toga u kojoj se državi tko rodio i gdje dugo živi.

Armenci su kršćanski narod koji je već godine 301. službeno prihvatio kršćanstvo, dvanaest godina prije Rima. Prema armenskoj predaji prvi navjestitelji evanđelja u Armeniji bili su apostoli koje je sam Krist poslao u Armeniju. Prvi su apostoli Armenije sv. Bartolomej (sv. Bartul) i sv. Juda Tadej. Armenija je tada postala prvom kršćanskom državom na svijetu, zahvaljujući sv. Grguru Prosvjetitelju (oko 239.–325./326.), koji se danas proslavlja kao jedan od najvećih svetaca Armenije, i caru Trdatu III. Velikomu (250.–330.). Kršćanstvo je za Armence tijekom njihove duge i teške povijesti postalo dijelom istobita (identiteta). Danas više od 90 % Armenaca pripada Armenskoj Apostolskoj Crkvi, od 5 do 7 % Armenskoj Katoličkoj Crkvi i od 3 do 4% armenskim protestantskim ili evanđeoskim crkvama. Armenokatolička Crkva ili Crkva armenokatoličkoga obreda jest Crkva vlastitoga prava (*sui iuris*) koja se u bogoslužju služi armenskim obredom i armenskim jezikom, a u punom je zajedništvu s Rimskom Crkvom te priznaje Papu za svojega vrhovnoga poglavara.

Ivan Konstantinovič Ajvazovski, Krštenje armenskoga naroda, 1892.

*Životopis sv. Grgura Lusavoriča (Prosvjetitelja),
goblen, XVIII. st., Muzej mhitarista u Beču*

Formiranje armenskoga naroda na području Armenske visoravni počelo je potkraj drugoga tisućljeća prije Krista i završilo koncem VII. st. pr. Kr. Armenci još u VI. st. pr. Kr. imali svoju vlastitu državu na području poznatom kao „Velika Armenija” (od 190. pr. Kr. do 428. po Kr.). Za vrijeme vladavine Tigrana II. Velikoga (140. pr. Kr. – 55. pr. Kr.) Armenija je imala granice od Kure do Jordana i od Sredozemnog mora do Kaspijskoga jezera.

Armenija u doba Tigrana II. Velikoga

Tijekom svoje tragične povijesti Armenija bila je pod vlašću Perzijanaca, Rimljana, Arapa, Tatara, Osmanlija i drugih. Imala je kraljevinu u doba dinastije Bagratida od 885. do 1045. i Cilicijskoga kraljevstva od 1080. do 1375., a Donja Cilicija do 1515. godine. Od XV. do XIX. st. najveći dio Armenije bio je pod vlašću Osmanlija i Perzijanaca. Proživjela je mnogo krvavih zbivanja, razaranja, ratova i nevolja. Armenija je ponovo postala neovisna država godine 1991., nakon raspada SSSR-a.

Armenija

Prema službenomu popisu u Armeniji živi 2.972.732 stanovnika. Najviše je Armenaca, njih čini 98,1 %, a ostalo su skupine nacionalnih manjina: Asirci, Grci, Jezidi, Kurdi, Rusi, Ukrajinci, Židovi i dr. Znatno broj Armenaca živi izvan Armenije: na Cipru, u Argentini, Francuskoj, Grčkoj, Gruziji, Iranu, Italiji, Kanadi, Libanonu, Poljskoj, Rusiji, SAD-u, Siriji, Turskoj, Ukrajini i dr. Armenija je jedna od zemalja koja ima razmjerno najbrojnije iseljeništvo u svijetu. Računa se da izvan Armenije živi nekoliko milijuna Armenaca i njihovih potomaka rasutih po svim kontinentima.

Grigor Hadžjan, Armenska abeceda (Sveti Mesrop i Saak), 1983.

Planina Ararat i samostan Khor Virap

Službeni jezik je armenski koji spada u indoeuropsku jezičnu skupinu. Armenski jezik ima pedesetak dijalekata, premda postoji istočna i zapadna inačica književnoga jezika. U suvremenoj Armeniji služe se većinom istočnom inačicom armenskoga jezika. Zapadna inačica armenskoga književnoga jezika proširena je u armenskom iseljeništvu koje se pojavilo većinom nakon genocida nad Armencima 1915. godine. Godine 405.–406. Mesrop Maštoc (oko 361.–440.) stvorio je armensko pismo koje je postalo moćno sredstvo u očuvanju osebnosti etnolingvokulturne baštine.

Ako ste kada komunicirali s Armencima, vjerojatno ste uočili da imaju dobar smisao za šalu. Oni vam mogu popraviti raspoloženje u nekoliko minuta, ispričati puno zanimljivih priča, viceva i učiniti da budete dobra raspoloženja nekoliko dana. U stvari, bez obzira na veselu narav i zanos, Armenci su ozbiljni ljudi, poglavito kada je riječ o starijem naraštaju kojemu je palo u dio nemalo poteškoća. Naravno da postoje i vječito nezadovoljni ljudi koji obično ne mogu naći svoje mjesto u životu.

*Sedrak Velikodnyj,
Šest radnih mjesta,
2016.*

Ako ste bliski Armencu, on će radi vas biti spreman na puno toga, a moguće je i na sve. Armenci veoma vole i cijene obitelj, napose roditelje i djecu. Djeca u armenskoj obitelji predstavljaju pravo bogatstvo i sreću. Uopće odnos prema djeci u Armeniji je osobit, to se može nazvati kultom djece. Još je jedna nacionalna značajka – gostoljubivost. Ako idete u goste Armencu, on će vas obvezno dobro pogostiti.

*Sevada Grigorjan,
Armenska obitelj*

Većina Armenaca odlikuje se radišnošću. Ako Armenac pronade posao za svoju dušu, on ga obavlja neumorno i savjesno. Sunčani dani u Armeniji dopuštaju stanovnicima da vješaju, gdje je naravno to pristojno i moguće, rublje na ulici od zgrade do zgrade.

*Meružan Hačatrjan,
Staro dvorište u
Jerevanu, 2007.*

Najpoznatija armenska jela su *tolma* / *dolma* (sarma u mladom lišću loze), *haš* / *kaš* (juha od kravljih papaka s češnjakom), *basturma* (sušeno goveđe meso, nalik pastrmi), *harisa* (pšenična kaša, češće s kokošjim mesom), *spas* ili *tanapur* (juha od pšenične prekupe ‘dzavar’ s kiselim mlijekom), *tabule* (istočna salata od pšenične prekupe ‘bulgur’ i sitnoga peršina), *baklava* ili *gata* od lisnata tijesta (slastice) i dr. Osim lozova lišća u pripremi *tolme* / *dolme* su i sljedeći sastojci: mljevena govedina, luk, riža i različiti začini. Jelo *haš* / *kaš* jede se rano ujutro i poslužuje se kao zajutak ili kao zamjena za doručak. Jedu ga obično muškarci uz rakiju ili votku. Juhu *spas* ili *tanapur* jedu obično hladnu ljeti, a toplu zimi. Armenci, za razliku od drugih, u jelo često stavljaju razmjerno mnogo soli. Kulinarske tradicije u različitim armenskim područjima raznolike su i osebujne.

Armenci tradicionalno vole tanki kruh (*lavaš*), sir, kavu, skupe automobile, odjeću, rado organiziraju bogate svadbe, rođendane, zaruke, krštenja i druge svečanosti, čak i kad nemaju novaca. Ako čak grcaju u dugovima, ipak pripremaju npr. za djecu bogatu, svečanu svadbu ili krštenje. Armenci se vole pozdravljati prigodom susreta: „Barev” i „Bari lujs” („Bog!” i „Dobro jutro!”). Pozdrav može popraviti raspoloženje ili postati prigoda za daljnji dijalog. Vrlo često Armenci umjesto tradicionalnoga odgovora „hvala” govore francuski „merci”. Valjda im je teško i dugo svaki put odgovorati na pozdrav armenski „šnorakalucjun”. Armenci smatraju da imaju najbolji konjak na svijetu, ponose se vlastitom etnolingvokulturom i Araratom, premda se ta gora nalazi u drugoj zemlji.

U Armeniji postoji nekoliko tradicionalnih narodnih simbola: planina Ararat, hačkar (kameni križ), glazbalo duduk, marelica, grožđe i šipak.

Planina Ararat

Hačkari (kameni križevi)

Duduk

U razgovorima s vama mogu s velikim ponosom ispričati i pobrojiti tko je od svjetski poznatih osoba podrijetlom Armenac. Među njima su i naši suvremenici: književnik William Sarojan, legendarni francuski šansonijer Charles Aznavour, poznati milijarder i privatni ulagač Kirk Kerkorjan, slikar Aršil Gorki (Vosdanig Manug Adojan), skladatelji Arno Babadžanjan i Aram Hačaturjan, sadanji ruski ministar vanjskih poslova Sergej Lavrov (po očevoj liniji), nekoć prvi tenisač svijeta Andre Agassi, ruski tenisač Karen Hačanov, pjevačica Cher (Šerilin Sarkisjan), glumac i redatelj Andy Serkis (Sarkisjan) (po očevoj liniji), pravnik Robert Kardašjan, nekadanji vozač Formule 1 Alain Prost, glazbenik Serj Tankjan, poslovna osoba, glumica i *reality* zvijezda Kim Kardašjan, dizajner Alain Mikli (Alan Miklitarjan), ekonomist Daron Acemoglu, redatelj Atom Egojan, poduzetnici Aleksis Oganjan, Eduardo Eurnekián (Ernekjan), Stiven Kandarjan i drugi kao i nekadanji svjetski šahovski prvak, hrvatski i ruski državljani Garri Kasparov (po majčinoj liniji).

Kao i bilo koji drugi narod Armenci imaju i dobrih i loših navika pa i značajke su im vrlo različite. Uopće nema na svijetu dobrih ili loših naroda, ima samo loših i dobrih ljudi.

I. Armenska Katolička Crkva

Apostoli Tadej i Bartolomej – prvi navjestitelji kršćanstva u Armeniji

Kršćanstvo se u Armeniji proširilo zahvaljujući duhovnoj misiji i propovijedima apostola Tadeja i Bartolomeja. Prema sirijskoj i armenskoj predaji sveti apostoli Tadej i Bartolomej bili su prvi navjestitelji kršćanstva u Armeniji. Oni su donijeli u Armeniju svjetlo kršćanske vjere. U zemlju su došli nakon silaska Duha Svetoga nad apostole u različito vrijeme i propovijedali su neovisno jedan o drugom, Tadej od 43. do 66., a Bartolomej od 60. do 68. godine. Završili su život mučeničkom smrću i proglašeni su zaštitnicima Armenske Katoličke Crkve i Armenske Apostolske Crkve.

Apostol Juda Tadej

Juda Tadej (arm. Tadeos) prema evanđeljima bio je jedan od dvanaest apostola, brat Jakova mlađega, Alfejev sin. Prema predaji apostol Tadej propovijedao je u Palestini, Arabiji, Siriji i Mezopotamiji i mučenički umro u Armeniji, u drugoj polovici I. stoljeća poslije Krista.

*Ovnatan
Ovnatanjan,*

*Sveti Tadej, apostol
(lijevo)
i
sv. Bartolomej,
apostol
(desno)*

*XVIII. st.
Ečmiadzin*

Sirijska predaja o kralju Abgaru govori o dolasku na kraljevski dvor u Edessu apostola Addaja koji je izliječio kralja, obrativši njega i njegovu obitelj na kršćanstvo. U Edessi je počeo propovijedati evanđelje. U djelomice promijenjenoj inačici ova je predaja navedena u *Crkvenoj povijesti* Euzebija Cezarejskoga (oko 265.–340.), gdje se kao prorok kršćanstva navodi apostol Tadej.

*Apostol Tadej i kralj
Abgar.
Ulomak triptiha, X. st.
Samostan Svete Katarine
na Sinaju*

Predaja o Abgaru bila je vrlo davno prevedena na staroarmenski jezik i dobila je svoju inačicu na armenskom tlu. U staroarmenskoj inačici govori se kako je apostol Tadej otputovao armenskomu kralju Abgaru koji je vladao iz Edesse (Osroene). Nakon propovijedanja u Edessi apostol Tadej uputio se u Veliku Armeniju, na dvor kralja Sanatruka, Abgarova rođaka. Ovdje je apostol Tadej krstio kraljevu Sanduht (Sandokht) i mnoštvo drugih velikaša.

*Mardiros
Altunjan,
Apostol Tadej
krsti kraljevnju
Sanduht*

Longinovo koplje

Apostol Tadej završio je život mučeničkom smrću zajedno s kraljevnjom Sanduht u mjestu Šavaršavan (područje Artaz). Apostola su „objesili o drvo” blizu vododerine i tako obješenoga gađali strijelama. Prema jednoj od predaja, apostol Tadej se prije smrti uspio susresti s apostolom Bartolomejem na Artašatskom brežuljku, blizu Ararata, gdje je kasnije sagrađen samostan Khor Virap. Sa sobom je u Armeniju donio Longinovo koplje, kojim je bio proboden Isus na križu, a također i malo svetoga ulja koje je Isus blagoslovio.

Dio moći svetoga apostola Tadeja nalazi se u Vatikanu, u bazilici sv. Petra, a dio u Ečmiadzinu (Armeniji). Drži se da se apostolov grob nalazi na području armenskoga samostana sv. Tadeja, na sjeverozapadu Irana. Armenska Apostolska Crkva slavi spomendan sv. Tadeja dva puta godišnje – zajedno sa svetim apostolom Bartolomejem i sa svetom djevicom Sanduht.

Armenski samostan sv. Tadeja iz XIV. st. u Iranu

Apostol Bartolomej

Bartolomej (Bartul, arm. Barduhimeos) prema sinoptičkim evanđeljima jedan je od dvanaest Isusovih apostola. Drži se da mu je to drugo ime, a prvo, prema *Evanđelju po Ivanu*, Natanael. O njem je Isus rekao: „Evo pravoga Izraelca, u kom nema prjevare!” (Ivan 1, 47.). Prema predaji nakon silaska Duha Svetoga propovijedao je u Indiji, Mezopotamiji i Armeniji. Prema predaji u Armeniju je donio lik Bogorodice. U malom mjestu Darbnoc Kar u andzeskom području sagradio je Gospinu crkvu i tu smjestio njezin lik. Kasnije je ovdje bio sagrađen ženski samostan Ogevank (samostan Sv. Duha). U Agbaku (Albanopolisu) apostol Bartol pokrstio je kraljevu Vogui, sestru kralja Sanatruka. Sanatruk je poslao vojskovođu tisućnika Terencija sa zahtjevom da se njegova sestra odrekne kršćanske vjere, ali Vogui je nagovorila Terencija da se i on pokrsti. Godine 68. Bartolomeja, Terencija i Vogui su uhitili i pogubili u gradu Arebanosu, koji je bio smješten između jezera Van i Urmija. Zajedno s njim pogubljeno je i dvjesto tisuća armenskih kršćana. Apostol Bartolomej podnio je strašno mučenje, živomu su mu oderali kožu i odrubili glavu.

Niccolò Circignani (1517./1524.–1596.), Mučeništvo sv. Bartolomeja

U IV. st. na brežuljku blizu grada Adamakerta (sadanji turski grad Başkale) nad grobom apostola Bartolomeja sagrađen je samostan koji nosi njegovo ime. Samostan je bio porušen, a zatim ponovo sagrađen u XIII. st. Tijekom svoje povijesti samostan sv. Bartolomeja nekoliko puta su rušili i obnavljali.

Samostan sv. Bartolomeja, XIII. ili XIV. st., provincija Van, selo Albayrak, Turska

Sveti Grigor Lusavorič – prosvjetitelj Armenije

Sveti Grgur Prosvjetitelj (arm. Գրիգոր Լուսավորիչ, Grigor Lusavorič, 239.–325/6.) svetac je Katoličke, Armenske Apostolske i Pravoslavne Crkve. O njemu je papa Benedikt XVI. rekao da je taj svetac „poveo narod iz tmine u svjetlost”. Osnovno vrelo o mučeničkom životu sv. Grgura Prosvjetitelja nalazi se u *Armenskoj povijesti*, koju je napisao Agafangel, tajnik kralja Trdata III. (287.–330.).

Prema Agafangelu, otac mu je bio Anak, kojega je perzijski kralj podmitio da ubije armenskoga kralja Kosrova II. Umorivši Kosrova na nagovor perzijskoga kralja, sam Anak i njegova obitelj bili su osuđeni na smrt i ubijeni od armenskih velikaša. Spasio se samo Anakov mlađi sin. Njega je spasila dadilja kršćanka, koja je pobjegla s malim djetetom u svoju domovinu, Cezareju Kapadocijsku. Ondje je dječak bio kršten, dobivši ime Grgur. Odgajan je u kršćanskoj vjeri i pobožnosti. Tamo se oženio Marijom i dobio dva sina. Nakon tri godine obiteljskoga života, supruzi su se rastavili uz obostran pristanak, a žena mu je otišla u samostan s mlađim sinom.

*Sv. Grgur Prosvjetitelj, Minijatura iz Minologije Bazilija II.,
Vatikanska Apostolska knjižnica (Vat. gr. 1613. Fol. 74)*

Grgur polazi na put u Rim, gdje stupa u službu kralju Trdatu III, sinu Kosrovovu. U Armeniju je došao 287. s rimskom legijom. U vrijeme slavljenja pobjede nad Perzijancima Grgur kao kršćanin odbija položiti vijenac pred pogansku božicu Anahidu. U toj prigodi kralj Trdat III. doznaje od svojega časnika Artavazda da je Grgur upravo sin ubojice njegova otca. Trdat podvrgava Grgura mukama i baca ga u podzemnu tamnicu punu zmija i štipavaca u mjesto Artasat (sada je na tom mjestu samostan Khor Virap, što u prijevodu znači „duboka jama” ili „duboka tamnica”). Nakon toga Trdat izdaje odluku da se trebaju poubijati svi kršćani koji možda žive u zemlji.

*Samostan
Khor Virap*

Planina Ararat i samostan Khor Virap

Grgur je u tamnici proveo 13 godina. Predaja pripovijeda u životopisu sv. Grgura da je kralj Trdat dao smaknuti rimsku djevicu Hripsime, koja je pred Dioklecijanovom ponudom pobjegla preko Palestine u Armeniju s 35 djevice iz maloazijskoga samostana. Trdat ju je trebao naći i predati rimskom caru Dioklecijanu (oko 243.–

316.), no sam se zaljubio Rimljanku. Hripsime je odbila Trdatovu ljubav, zavjetovavši djevičanstvo Bogu. Kralj je okrutno ubio Hripsime i njezinih 35 djevica. Nakon toga zločina stigne Trdata Božje pokaranje. Prvo padne u sjetu, a zatim u mahnitost. Trdatova je sestra imala snove u kojima joj je anđeo govorio da njezina brata može izliječiti samo utamničenik Grgur. Kralj je poslušao sestru i zapovjedio da se Grgur oslobodi iz tamnice. Grgur je s pomoću molitve i posta izliječio Trdata, pokrstio ga je, a s njim i armenski puk u ondanjoj prijestolnici Vagaršapatu.

Hovnatan Hovnatanjan, sv. Hripsime, XVIII. st.

Radi prave organizacije kršćanstva u Armeniji, Trdat šalje Grgura sa svitom u Kapadociju, Cezariju, biskupu Leonciju, koji ga zaređuje za biskupa godine 314. Na povratku iz Cezarije Grgur dobiva ostatke sv. Ivana Krstitelja i sv. Atenogena za nove kršćanske Crkve. Na povratku Grgur se zadržao u Sebasti, gdje mu se pridružio veliki broj redovnika koji će u Armeniji preuzeti svećeničke i biskupske službe. Krstiti je započeo u Taronu, a zatim nastavio duž zemlje. Svuda su se rušili poganski hramovi, a umjesto njih gradile su se kršćanske crkve. Duhovno središte Armenske Crkve postaje Ečmiadzin, tj. mjesto silaska Jedinorođenoga u prijestolnici Vagaršapatu.

Godine 325., pred sam konac svojega apostolskoga služenja, prvi katolikos Armenije Grgur Prosvjetitelj povukao se u samoću u okolicu vrela Eufrata. Na prijestolje poglavara Armenske Crkve dolazi njegov mlađi sin Aristakes. Godine 325. Grgura zovu na Prvi nicejski koncil u Bitiniju (današnja Turska), ali nije mogao doći pa je poslao Aristakesa, koji je donio u Armeniju nicejske odluke.

Khačik Gazančjan, kip sv. Grgura Prosvjetitelja, bazilika sv. Petra u Vatikanu

Za tradicijski nadnevak pokrštenja Armenije drži se godina 301. Armenija je proglasila kršćanstvo državnom vjerom 15 godina prije negoli je to učinio Konstantin

I. Veliki (oko 285.–337.) na Zapadu. Glavna relikvija Armenske Crkve jest desnica sv. Grgura Prosvjetitelja, koja se čuva u Ečmiadzinu. Desnica sv. Grgura simbolizira duhovnu i crkvenu vlast vrhovnoga patrijarha i katolikosu. U tijeku blagoslova ulja, koji se obavlja jedanput u 7 godina, katolikos Armenske Apostolske Crkve blagoslivlja sveto ulje kopljem kojim je proboden Isukrst i desnicom sv. Grgura Prosvjetitelja. Kao dio relikvija sv. Grgura čuvala se 500 godina u crkvi sv. Grgura Prosvjetitelja u Napulju, a 11. studenoga 2000. premještena je u katedralu sv. Grgura Prosvjetitelja u Jerevan, armensku prijestolnicu.

Godine 1837. Katolička Crkva kanonizirala je svetca uz sudjelovanje pape Grgura XVI., a spomendan mu je 1. listopada. U vanjskoj niši bazilike sv. Petra u Vatikanu nalazi se njegov kip.

Starokršćanske mučenice sv. Hripsime i sv. Gajane

Sveta Hripsime i sveta Gajane starokršćanske su mučenice. Prema životopisu sv. Grgura Prosvjetitelja, koji je napisao Agafangel, tajnik kralja Trdata III. (287.–330.), rimski car Dioklecijan (oko 243.–316.) razaslao je glasnike po svim rimskim provincijama da mu nađu najljepšu djevicu za ženu. Takva je bila nađena u jednom ženskom samostanu, i zvala se Hripsime. Mlada djevojka je zavjetovala svoj život Kristu. Glasnici su naredili nekomu slikaru da naslika Hripsime i poslali su caru Dioklecijanu njezinu sliku. Ugledavši nevjerojatnu djevojačku ljepotu, Dioklecijan ju je poželio za ženu. Doznavši za carevu želju, na nagovor opatice Gajane, Hripsime tajno bježi u Armeniju s 37 djevice iz toga samostana i nastanjuje se u blizini gore Ararat. Tu su rimske djevice počele raditi u vinogradima, a najsnažnije su išle i u najbliži grad zarađivati kruh sebi i sestrama.

Doznajući da je Hripsime s djevicama pobjegla u Armeniju, Dioklecijan šalje armenskomu kralju Trdatu III. poruku da pronađu djevicu i dovedu mu ju. Trdat ju je pronašao, ali sam se zaljubio u Rimljanku. Mlada ga je kršćanka najodlučnije odbila, zavjetovavši djevičanstvo Kristu. Ne osvojivši Hripsime, kralj je izašao iz ložnice i zapovjedio da pozovu njezinu susestru Gajane.

Kralj ju je zamolio da uvjeri Hripsime da se ne protivi volji kralja. Gajane je namjerno počela razgovarati s Hripsime na latinskom da ju Armenci ne bi razumjeli. Govorila joj je ne o onom što je kralj od nje htio, nego o djevičanskoj čistoći i redovničkim zavjetima. Poučavala ju je da bude doživotna i vječna zaručnica Kristova.

„Bolje je za tebe, Kristova djevice“, govorila je Gajane, „ovdje umrijeti privremeno nego tamo na nebu vječno. Zar ne znaš što je govorio u evanđelju tvoj najprekrasniji zaručnik Isus Krist: ‘Ne bojte se onih koji ubijaju tijelo, ali dušu ne mogu ubiti’ (Matej 10, 28). Nikada ne učini grijeha čak ako te bezbožni kralj poželi i ubiti. To će biti pred čistim i vječnim tvojim zaručnikom najbolja pohvala tvojemu djevojaštvu.“

Pojedini nazočni koji su razumjeli latinski, sve su ispriopovijedali drugim kraljevskim slugama. Gajane su kamenom izbili zube. Ne mogavši Hripsime privoljeti, Trdat se jako razbjjesnio i dao načiniti strašno mučilo. Najprije su Hripsime odrezali jezik, zatim, ogolivši ju, privezali su joj ruke i noge za četiri stupa i palili ju svijećama. Nakon toga, ostrim kamenom rasparali su joj trbuh tako da su joj ispali unutarnji organi. Na poslijetku, iskopali su joj oči i rasjekli tijelo na dijelove. Opaticu Gajane i još dvije djevice snašla je ista mučenička smrt. Najprije su njoj, potom i tim dvjema djevicama, prebili noge, objesivši ih naglavce, i s njih živih derali kožu, a zatim su im prerezali vrat i odrezali jezike. Nakon toga, ostrim kamenom rasparali su im utrobu tako da su im ispali unutarnji organi te mačem odsjekli glave. Slično je Trdat učinio i drugim djevicama, odrubivši im mačem glave. Tako su mučeničkom smrću Hripsime i djevice otišle k svojem zaručniku Kristu.

Nakon toga okrutnoga čina kralja Trdata stiže Božja kazna. Prvo padne u sjetu, a zatim u manenost. Trdat se pokajao i zatražio od Krista oprost, nakon čega je ozdravio. Sv. Grgur Prosvjetitelj ga je pokrstio, a s njim i armenski narod. Godine 301. kršćanstvo je prihvatio kralj Trdat i iste godine ga je proglasio državnom religijom.

Crkva sv. Hripsime

Crkva sv. Hripsime, kao i sv. Gajane, nalazi se u samostanu Ečmiadzin, u gradu Vagaršapatu, u Armeniji. Te su dvije crkve jedan od najstarijih spomenika armenske duhovne i graditeljske baštine iz klasičnoga razdoblja. Crkva sv. Hripsime podignuta je 618. godine u doba katolikosa Komitasa Ahcecija.

Crkva sv. Hripsime sazidana je prema četverokutnom planu i tijekom stoljeća doživjela je nekoliko nadogradnji. Trijemovi na zapadnom i južnom ulazu srušeni su, a prozori apside zazidani. U četirima kutovima razmješteni su sporedni oltari. U jednom od njih pod žrtvenikom nalazi se grob sv. Hripsime. Godine 1790. crkvi je

dodan zvonik. U sporednom oltaru čuvaju se sedefom inkrustirana prijestolna vrata iz godine 1741. Crkve sv. Hripsime uvršten je na UNESCO-ov Popis svjetske baštine.

Crkva sv. Gajane

Crkva sv. Gajane nalazi se blizu ečmiadzinske katedrale iz godine 303. Sazidana je 630. u doba katolikosa Ezre I. Izgled joj je ostao nepromijenjen usuprot djelomičnoj obnovi kupole i pojedinih stropova godine 1652. Crkva sv. Gajane nadstvođena je trobrodna bazilika s osmerokutnim tamburom, naslonjenim na četiri unutarnja stupa koji razdvajaju unutrašnjost crkve u tri lađe. Srednji dijelovi bočnih lađa nešto su više površini i pokrivaju svodove te formiraju poprječnu lađu. Na istočnom zidu unutrašnjosti crkve polukružna je apsida s pravokutnom komorom na objema stranama. Glavni od triju portala ulazi kroz trijem u obliku luka, dok se dva bočna portala nalaze na sjevernim i južnim zidovima. U portiku s lukovima nalazi se nekropola najvišega armenskoga svećenstva. Crkva sv. Gajane uvrštene je na UNESCOVU listu svjetske baštine.

Sveti Mesrop Maštoc – tvorac armenskoga pisma

Mesrop Maštoc (arm. Մեսրոպ Մաշտոց, oko 361.–440.) armenski je jezikoslovac, izumitelj armenskoga alfabeta, vjerovjesnik, prevoditelj Svetoga Pisma, utemeljitelj školstva i pedagoške misli u Armenaca, teolog i prosvjetitelj. Rođen je u selu Nacik u provinciji Taron blizu jezera Van. Otac mu je bio poluslobodni seljak. Mesrop Maštoc svetac je Armenske Katoličke Crkve i Armenske Apostolske Crkve. Armenska pismenost je jedno od znatnijih postignuća armenskoga naroda, zahvaljujući kojoj je tijekom mnogih stoljeća uspjela preživjeti teške kušnje i sačuvati kulturni istobit (identitet).

*Francesco Maggiotto
(1738.–1805.),
sv. Mesrop Maštoc,
XVIII. st.*

Službovanje i početak propovijedanja

Početnu naobrazbu Mesrop je dobio godine 370. u jednoj od grčkojezičnih škola Tarona. Služio se grčkim, sirijskim i perzijskim jezikom. Poslije 385. godine došao je u grad Vagaršapat, armensku prijestolnicu, gdje je neko vrijeme služio u cara Kosrova III. Na dvoru armenskoga cara bio je u početku dvorski pisac, a poslije je služio vojsku. Godine službovanja na dvoru imale su jak utjecaj na oblikovanje njegovih političkih i vjerskih nazora. Godine 392. ili 393. primio je kršćanstvo, nakon čega se zareadio, počevši propovijedati evanđelje među armenskim neznabošcima. Sa skupinom učenika prešao je u mjesto Rotasak u pokrajini Goltn, blizu današnjega Nahičevana (Azerbajdžanska autonomna pokrajina; Nahičevan je prema legendi vezan uz ime patrijarha pravednika Noe, koji se upravo tamo spustio s planine Ararat nakon općega potopa.) Mesrop je u svojim propovijedima tumačio tekstove Svetoga Pisma na grčkom i sirijskom jeziku, jer tada Armenci nisu imali vlastito pismo. Početkom V. st. Armenija je bila podijeljena između Bizantskoga Carstva i sasanidske Perzije. Maštoc je shvatio potrebu da se stvori armensko pismo.

Svearmenski sabor u Vagaršapatu

Vrativši se u Vagaršapat, Mesrop je isprosio u istomišljenika katolikosa Saaka Parteva (338.–439.) pomoć i potporu za svoje blagotvorne pothvate. Radi stvaranja armenske pismenosti, na pobudu Maštoca u Vagaršapatu je održan svearmenski sabor (sinoda) na kojem su sudjelovali svi biskupi armenske Crkve, koja je izrazila potpunu potporu općedržavnomu pitanju stvaranja pismenosti i prevođenja Biblije te crkvenih spisa na narodni jezik. Crkveni sabor je uz potporu cara Vramšapuha (vladao je do 414.) podupro tu Bogu ugodnu zamisao. U radu sabora osim svećenstva sudjelovali su i svjetovni čelnici.

*Mesrop Maštoc,
Matenadaran,
Jerevan*

Putovanje u Mezopotamiju

Prije stvaranja armenskoga pisma Mesrop se sa skupinom svojih učenika, a po naredbi i uz blagoslov katolikosa Saaka, uputio u Mezopotamiju, u gradove Amidu, Edessu (Urfa) i Samosatu. Učenike je podijelio na dvije skupine. Jedna skupina je ostala u Edessi i počela izučavati sirijski jezik, a druga je otputovala u grad Samosatu radi učenja grčkoga jezika, književnosti i mudroslovlja. Mesrop je najprije posjetio biskupa Danijela u Siriji, koji je otkrio „pismene znakove“. Boraveći u biskupa Danijela, shvatio je da ti znakovi uglavnom ne odgovaraju armenskomu jeziku, jer ne označavaju sve njegove glasove. Nakon boravka u Siriji Mesrop je krenuo u Edessu, gdje je posjetio ondajnu glasovitu knjižnicu, u kojoj je proučio pismena različitih jezika, upoznao se sa strukturom i oblicima slova, načinom pisanja, te je tek nakon toga počeo stvarati armenski alafabet. U radu na stvaranju alfabeta Maštoc je rabio grčki, pehlevijski (srednjoperzijski), etiopski i niz drugih pisanih sustava. Iz Edesse Mesrop je prešao u Samosatu, gdje je zajedno s izvrsnim grčkim krasopiscem Rofanosom (Rufinom) radio na konačnom izgledu i obliku armenskih slova. U Samosati je završio svoj rad i vratio se u Armeniju.

Armensko pismo

Prvotno armensko pismo, koje je stvoreno oko 405./406. godine, sastojalo se od 36 slova, od kojih su njih sedam samoglasnici, a 29 suglasnici.

*Staroarmenski rukopis,
V.–VI. st.*

Nakon XII. st. nadodana su još dva slova (O i Փ). Mesrop je odredio zvukoslovna (fonetska) i pravopisna pravila armenskoga jezika, a po uzoru na grčki pravopis uveo je način pisanja s lijeva u desno, za razliku od sirijskoga pravopisa, gdje se pisalo obratno. Nekoć su, prije preuzimanja sustava arapskih brojeva, sva slova armenskoga pisma imala brojevenu vrijednost, kao i slova hrvatske glagoljice kojoj nalikuju.

Mesrop je uvjetno podijelio 36 znakova u četiri reda, gdje prvi (od Ա do Թ) znači jedinice, drugi (od Ժ do Լ) – desetice, treći (od Ճ do Շ) – stotice, a četvrti (od Ը do Թ) – tisućice. Zahvaljujući većem broju znakova negoli u grčkom i hebrejskom alfabetu, brojevni sustav dopušta pisanje i tisuća s pomoću pojedinih znakova (sve do 9999). Za označivanje deset tisuća i njezinih množitelja nad odgovarajućim slovom je pisan znak ^, koji je nazvan „bjur” („deset tisuća”). Tako je, primjerice, slovo Ա sa znakom „bjur” značilo 10.000, a zadnje slovo alfabeta Թ s istim znakom – 90 milijuna. Takav je sustav brojevnoga pisanja rabljen u Armeniji sve do XVII. st. Oblik znakova Armenskoga alfabeta vremenom se mijenjao. Od V. do VIII st. koristilo se tzv. unicijalno pismo (arm. jerkatagir) koje je imalo nekoliko inačica. Nakon XII. st. usvojeno je oblo pismo (arm. boloragir), a kasnije – brzopisi i kurzivi.

Utemeljivanje škola i prevoditeljska djelatnost

Po povratku u prijestolnicu Vagaršapat Mesrop je utemeljio teološku školu, prvu visoku školu na području kršćanske Armenije. On je bio i jedan od prvih predavača tu toj školi. U teološkoj školi predavana su tri predmeta (trivium): slovnica (gramatika), logika i retorika, a također, naravno, i pojedine teme iz bogoslovlja. Škola je bila osnovana po uzoru na grčke škole. Mesrop je razradio metodiku nastave armenskoga jezika. Osim jezika, posebna je pozornost posvećivana crkvenomu pjevanju te tjelesnomu odgoju. Mesropovom zaslugom diljem Armenije započele su se širiti armenske škole na vlastitom, osebujnom armenskom jeziku. Nakon stvaranja armenskoga pisma Saak Partev i Mesrop Maštoc između svojih učenika odabrali su one sposobne, koje su poslali na nauke u inozemstvo, ponajprije u Bizant, Edessu, Aleksandriju i Atenu. Učenici su tamo morali proučiti onodobnu kršćansku duhovnu i kulturnojezičnu baštinu i kasnije je prevesti na armenski jezik. Tako je u Armeniji nastala škola ili akademija „otaca prevoditelja“. Osim vjere armenski alfabet postao je važan čimbenik koji je očuvao nacionalni istobit (identitet) tijekom stoljeća. Snažni kulturno-prosvjetni pokret (stvaranje alfabeta, utemeljivanje škola, prijevod Biblije, prevođenje bogoslovne i mudroslovne književnosti) na čelu sa sv. Mesropom, sv. Saakom te plejadom njihovih učenika postao je jedan od razloga za kanonizaciju prevoditelja. Armenska Crkva ustanovila je poseban spomendan svetih prevoditelja. Na taj se dan spominju neki od njih – Mesrop Maštoc, biskup Egiše (ljetopisac povijesti Avarajrske bitke 451. godine), Movses Horenaci (autor *Povijesti armenskoga naroda*), mudroslovac David Nepobjedivi (autor mnogih mudroslovnih i bogoslovnih rasprava, prevoditelj Aristotelovih djela), Grigor Narekaci (autor *Knjige tužnih vjerskih pjesama*) i katolikos Nerses Klajeci.

Misionarska djelatnost na Kavkazu

Nakon završetka misionarske djelatnosti u istočnoj Armeniji Mesrop je sa skupinom učenika krenuo u Bizant s namjerom osnivanja armenskih škola u zapadnoj Armeniji, koja je bila tada pod upravom Bizanta. Na granici je susreo zapovjednika bizantske vojske Anatolija Flavija, koji je cara Teodozija II. izvijestio o Mesropovim namjerama. Mesropovoj molbi nije bilo udovoljeno i on odlučio bez učenika otputovati u Carigrad k caru Teodoziju II. s namjerom da zatraži dopuštenje za misionarsku djelatnost na istoku Bizantskoga Carstva. Nakon sastanka s carem Teodozijem II. dobio je od njega dopuštenje za prosvjetiteljsku djelatnost na istoku Carstva. Prema staroarmenskim spisima, usput budi rečeno, Mesrop je prije putovanja u zapadnu Armeniju boravio u Iberiji (dio stare Gruzije), gdje je s pomoću prevoditelja Džaga sastavio slova iberskoga (gruzijskoga) pisma. Prema životopisu sv. Mesropa, koji je sastavio njegov učenik Korjun, Mesrop je početkom godine 420. napisao i alfabet za kavkaske Albance, zajedno s poznatim svećenikom i prevoditeljem Benjaminom.

Mesrop Maštoc posvetio je 45 godina života propovijedanju kršćanstva te 35 godina širenju armenske pismenosti. Umro je u gradu Vagaršapatu. Armenski vladar Vaan Amatuni i Amajak Mamikonjan s počastima su ga pokopali u selu Ošakan blizu Jerevana, gdje se sada nalazi crkva sv. Mesropa Maštoca. Na osnovi novoga armenskoga alfabeta razvijala se, zaslugom katolikosa sv. Saaka, sv. Mesropa i njegovih učenika, bogata armenska književnost, koja je podigla nacionalnu samosvijest te učvrstila armenski istobit (identitet) i osigurala narodni opstanak pod onodobnom tuđinskom vlašću.

Atomjani – sveti armenski vojnici-mučenici

Vojskovođe Atomjani (Atom Gnui i Manačir Rštuni), koji su bili kršćanske vjere, bili su u službi perzijskoga cara neznabošca Jezdegerda II. (438.–457.). U to vrijeme vršeno je prisilno uvođenje zoroastrizma u perzijskoj carevini. Na poticaj jednoga poganskoga svećenika car Jezdegerd počeo je progoniti kršćane s ciljem iskorjenjivanja kršćanstva u Perziji. Atomjani su dobili pismo u kojem ih je Jezdegerd pozivao da zajedno s pukovnijama dođu u stolni grad i odreknu se svoje vjere. Vojskovođe su u početku prihvatile carev poziv, ali znajući za njegovu zamku, vratili su se u Armeniju. Oni su se skrili u području Andzevacjac. Znaajući da ih progoni perzijska vojska, blaženi vojnici Atom i Gnui uz Božje viđenje posli su dragovoljno u smrt. Perzijska vojska je sustigla vojnike i posjekla ih mačevima. Evo njihovih imena: sveti Atom iz roda Gnui sa svojim sinom, sv. Vare iz roda Vostan, sv. Nerses iz roda Aruanduni, sv. Vardzavor i mnogi drugi koji su dragovoljno prihvatili mučeničku smrt i postali dostojni vječnoga vijenca. A Manačir Rštuni je zajedno sa svojim suputnicima došao do rodnoga Rštunika u kojem su mučeni i ubijeni godine 449.

Crkva slavi svete Atomjane u posljednjem tjednu prije Velike korizme. Mučeništvo Atomjana najbolji je primjer za svakoga kršćanina jer su oni, ispovijedajući vjeru u Gospodina i prebivajući u molitvama, pobijedili smrt radi svoje kršćanske vjere. Njihova su imena upisana u Knjigu vječnoga života.

Armenski rukopis, XIII. st.

Sveta Šušanik

Šušanik (oko 440.–475.) je kći poznatoga armenskoga vojskovođe Vardana Mamikonjana (oko 388. – 26. svibnja 451.) Pravo je njezino ime Vardanduh (nazvana je u čast otca), a umiljenica od imena Šušan (Susanna) – Šušanik. Šušanik je supruga pitiahša (vladara) južnoga Kartlija (povijesno-zemljopisno područje Gruzije) Varskena. Njezin je životopis poznat iz djela „Mučeništvo svete kraljice Šušanik” (prvi očuvani spomenik gruzijske književnosti) koji je sastavio Šušanikov osobni ispovjednik Iakob Curtaveli, gruzijski književnik s konca V. stoljeća.

Njezin suprug Varsken zbog političkih razloga odrekao se Krista i otputovao 466. godine u Perziju šahu Peroziju (458.–484.). Radi saveza sa šahom obratio se na zoroastrizam, monoteističku religiju sasanidske Perzije. U Perziji se oženio po drugi put kćeri perzijskoga šaha. Saznavši za to Šušanik odlazi u ćeliju gdje se danonoćno moli. Razljučen vladar isprva uz pomoć nagovaranja, a zatim prisiljavanjem pokušao je vratiti Šušanik u dvorac. Šušanik, ne želeći krvoprolića, na nagovor rodbine vratila se u dvorac. Za dva dana Varsken je priredio gozbu na kojoj je pokušao nagovoriti ženu da se odrekne Krista. Ona je odbila Varskenovo i rodbinsko nagovaranje. Tada je Varsken žestoko istukao ženu, bacio je u okove i zatvorio u jednu od dvorskih soba.

Tijekom korizmenoga posta Varsken je krenuo u pohod protiv Huna, a Šušanik se oslobodila iz zatočeništva i ponovo je otišla u ćeliju blizu crkve. Vrativši se nakon rata Varsken je shvatio da Šušanik nije promijenila svoju kršćansku vjeru. Tada ju je Varsken počeo bezdušno mučiti, ali nije dobio od nje odreknuće od Krista. Godine 469. naložio je da ju bace na vječna vremena u tamnicu utvrde. Tijekom šest godina zatvora u tamnicu je dolazilo mnoštvo ljudi i svatko je dobivao uz Šušanikinu molitvu ono što mu je trebalo: bezdjetni – djecu, bolesni – izlječenje, slijepi – vid. Prije smrti ju je posjetio u tamnici gruzijski katolikos-biskup Samuil I. (474.–502.), biskup Ivan i duhovni otac Iakob Curtaveli. Moći mučenice Šušanik s počastima su pokopali isprva u crkvi grada Cortaga, a zatim za vrijeme gruzijskoga katolikosa Samuila IV. (582.–591.) preneseni su u Tbilisi, u crkvu Metehi (crkvu Uznesenja Presvete Bogorodice). Njezine zadnje riječi su bile: „Blagoslovi Gospodine Bože moj, jer je s mirom i legla i zaspala”.

Sveta mučenica Šušanik (Susana Ranska ili Gruzijaska) je svetica Gruzijske Pravoslavne Crkve, Armenske Apostolske Crkve, Katoličke Crkve i Ruske Pravoslavne Crkve.

Armenska Katolička Crkva i njezin ustroj

Povijest Armenokatoličke Crkve

Armenska Katolička Crkva ima samosvojni status i pripada istočnokatoličkim crkvama, u punom je zajedništvu s Katoličkom Crkvom te priznaje vrhovno papinsko poglavarstvo. Crkva je autonomna (*sui iuris*) u odnosu na ostale (Rimokatoličku i druge istočne Crkve) i ima posebnu strukturu (hijerarhiju), vlastiti grb, armenski liturgijski jezik, himne, crkveno ruho, arhitekturu, kalendar i vjerske običaje. Unutarnji ustroj temelji se na armenskim etnokulturnim i duhovnim tradicijama. Dio Armenaca koji su u zajedništvu s katoličkim naukom, sakramentom i vjerskim istinama nazivamo armenokatolicima. Armenokatolici su katolici armenskoga obreda, što znači da pripadaju Katoličkoj crkvi koju predvodi Sveti Otac. Nastali su tijekom crkvene povijesti kada su određene vjerske zajednice (npr. grkokatoličke, koptske, pravoslavne) ušle u zajedništvo s Rimskom Crkvom. Nakon što je Armenska Apostolska Crkva službeno prekinula zajedništvo s crkvama Kalcedonskoga sabora u V. st. pojedini armenski biskupi i armenske vjerske zajednice pokušali su se vratiti zajedništvu s Katoličkom Crkvom. Pokušaji združivanja s Rimom trajali su nekoliko stoljeća.

Armenski patrijarh Cilicije Grigor Bedros XX. i papa Franjo

Misionarska djelatnost u istočnoj Armeniji

Već u XIV. st. u istočnu Armeniju dolaze franjevci i dominikanci radi širenja katoličke vjeroispovijesti među Armencima. U različitim dijelovima Armenije (Artaz, Jeryndžan, Naxčivan), a također u neposrednoj blizini njih (Maraga, Sultanija, Tbilisi) katolički misionari stvaraju duhovne, školske i znanstvene centre, promiču znanstveno-prosvjetni rad, šire djela zapadnoeuropske skolastike, prevode s latinskoga na armenski. Prvo katoličko središte u istočnoj Armeniji bilo je utemeljeno početkom XIV. st. u Artazu (petnaesti kotar armenske provincije Vaspurakan u Velikoj Armeniji) i to armenofranjevački samostan sv. Tadeja (Taddeosa) iz XIV. st. u Corcoru. Utemeljitelj samostana bio je Zakarije Corcoreci, a također i poznati znanstvenik i književnik Ovanes (Ivan) Jerznkaci (Corcoreci), *vardapet* (duhovni učitelj vjere i čudoređa) Israel i drugi. U corcorskome samostanu djelovao je franjevac brat Pontius koji se služio armenskim jezikom i prevodio s latinskoga zajedno s armenskim franjevcem Israelom. Oni su 1330.–1340-ih godina s latinskoga na armenski preveli djela u katoličkom svijetu poznatoga teologa Nikole iz Lire „Tumačenje Evanđelja po Ivanu” i „Tumačenje poslanice Hebrejima”. Pontiusu pripada prijevod „Misala” za bogoslužje corcorskoga samostana, a također djela poznatoga franjevačkoga teologa, crkvenoga naučitelja svetoga Bonaventure (Ivan Fidanza) „Životopis sv. Franje Asiškoga”. Godine 1339. Ovanes Corcoreci preveo je s latinskoga na armenski poznati rad sv. Tome Akvinskoga „Tumačenje četiri knjige Misli Petra Lombardijca”. Prijevod je učinjen 1321. godine u corcorskome samostanu po nalogu pape Ivana XXII. (pontifikat 1316.–1334.), koji je primio Ovnesa Corcorencija u Avignonu godine 1317. Ovanes Corcoreci je autor djela „Kratka gramatika” koja sadržava definicije gramatičnih, jezikoslovnih i književnih pojmova.

Nakon smrti Pontiusa i Corcorecija 1320-ih godina prosvjetni rad preuzeo je dominikanski red. Već 1318. papinom odlukom osnovane su biskupije u Tabrizu, Deharkanu, Maragi, Tbilisiju i drugim gradovima Irana i Zakavkazja. Biskupom Marginskim imenovan je Bartolomej Bolonjski (Bartolomej de Podio, Bartolomej de Boteocci, Latin) koji je došao zajedno sa svojim pristašama Petrom Argonskim, Ivanom de Swynfordom Engleskim i Ivanom Firentinskim. U katoličanstvo su uveli stanovnike nekoliko armenskih sela blizu Naxčivana: Aparaner, Aprakunis, Gandzak, Džauk, Karašuš, Kockašen, K(y)rna, Salitah, Hoškašen. Određena ulogu u tom pripada krnajskom samostanu i njegovu utemeljitelju Ovanesu (Ivanu) Krneciju. Organizirana je krnajska samostanska visoka škola. U toj školi Bartolomej i Krneci su organizirali nastavničku i znanstveno-prosvjetnu djelatnost. Biskup Bartolomej preminuo je 1333. u Kyrnu gdje je i pokopan. Tijekom pet godina armenodominikanci su preveli s latinskoga na armenski u Maragu i Kyrnu mnoštvo djela kanonskoga, dogmatskoga, teološkoga, liturgijskoga, filozofskoga i egzegetskoga sadržaja.

Francuski svjetski putnik i draguljar Jean Chardin (1643.–1713.) u svojem putopisu po Perziji 1672.–1673. piše da se blizu grada Naxčivan (sadanji glavni grad Autonomne Republike Naxčivan u Azerbajdžanu) nalazi velika naseobina Abrener što znači u prijevodu ‘plodno polje’. Stanovnici i okolica ovih naseobina su rimokatoličke

vjeroispovijesti. Njihovi su biskupi i župnici – dominikanci. Bogoslužje obavljaju na armenskom jeziku. U katoličanstvo ih je priveo Talijan benediktinac imenom Don Bartolomej (Barthelemy) iz Bologne. Jean Chardin piše da je više od dvadeset sela u okolini također podvrgnuto papi. Njihov se broj smanjuje zbog progona od strane patrijarha i nahčivanske vlasti. Dio armenokatolika se u XVII. st. i početkom XVIII. st. preselio u druge zemlje, uključujući Europu, dio prešao ponovo u Armensku Apostolsku Crkvu, a dio se islamizirano.

Sklapanje unije s Katoličkom Crkvom

Jedan od prvih dodira između Katoličke Crkve i Armenske Apostolske Crkve jest uspostava tijesnih veza između križara i cilicijskih armenskih vladara u doba križarskih pohoda kroz Ciliciju (jug današnje središnje Turske) u XI.–XII. st. u Svetu Zemlju. Izravno sporazumijevanje predstavnika dviju kršćanskih tradicija i stvaranje vojnopolitičkoga saveza dovelo je 1198. do potpisivanja unije između dijela armenskoga svećenstva, vladara cilicijskoga Armenskoga kraljevstva i Katoličke Crkve. Dana 6. siječnja 1198., na blagdan Bogojavljenja prema armenskomu obredu, Levon II. (1150.–1219., vladao je 1187.–1219.) svečano je krunjen kao Levon I. u gradu Tarsu kao kralj Cilicijskoga Armenskoga Kraljevstva (1198.–1515.). Krunidbu je blagoslovio papin izaslanik, stožernik (kardinal) Konrad I. von Wittelsbach (1120./1130.–1200.) i armenski katolikos od 1194. godine Grigor VI. Apirat (1121.–1203.). Armenski cilicijski kralj Hetum II. (1265.–1307., vladao je 1289.–1293.) nastavio je u kraljevstvu pokatoličavanje i zajedno s Levonom IV. godine 1307. u Sisu predložio crkvenomu saboru da prihvati uniju s Katoličkom Crkvom što je izazvao raskol u zemlji. Na tom saboru u Sisu na kojem je sudjelovalo 48 biskupa i mnogi cilicijski knezovi izabran je novi katolikos Konstantin III. Kesaraci, pristaša zbližavanja Armenske Apostolske Crkve i Katoličke Crkve. Sudionici Sabora, osim pet armenskih biskupa, prihvatili su pojedine promjene prema katoličkomu obredu u bogoslužju. Kralj Ošin (1283.–1320, vladao je 1308.–1320.) kao i njegovi prethodnici također je nastavio pokatoličavanje Cilicije što je izazvalo 1308. i 1309. pobunu naroda i dijela svećenstva. Ošin je ugušio nemire i sazvao 1316. novi sabor u Adani gdje potvrđuje odluke Siskoga sabora iz godine 1307. o jedinstvu s Rimom. Unija koju nije poduprlo nekoliko biskupa u armenskoj Ciliciji i Armenska Apostolska Crkva izvan Cilicije potrajala je do pada cilicijske prijestolnice Sis godine 1375. u ruke egipatskih mameluka.

Hetum Patmič (1240.–1310.), armenski državnik i povjesničar i papa Klement V. Minijatura iz Knjige o čudesima Istoka”, XV. st.

Ponovni pokušaj zbližavanja dviju Crkava zbit će se na ekumenskom saboru u Firenci godine 1439. U Firenci su tada jedinstvo (uniju) s Rimom potpisali dio Armenaca, Grka, Etiopljana i Kopta (Egipćana), a u Rimu ciparski Maroniti, Kaldejci (Asirci) i Sirijci. Bula pape Eugena IV. (od 1431. do 1447.) od 22. studenoga 1439. *Exultate Deo* o obnavljanju unije s Armenskom Crkvom nije dala konkretnih rješenja, ali je poslužila dogmatskoj osnovi za utemeljenje buduće Armenske Katoličke Crkve. Misionarska katolička djelatnost uz pomoć ponajprije franjevac i dominikanaca među Armencima koji su podupirali uniju, počela je još 1320. organiziranjem tzv. armenske redovničke „unijatske bratovštine” (ili „unijatske družbe”). Na Bliskom istoku stvaraju se armenske katoličke zajednice, primjerice Kongregacija mhitarista u Carigradu 1710. (sada Venecijanska i Bečka kongregacija), Red sv. Antuna u Libanonu (1715.). Zanimljivo je da je još 1367. poljski kralj Kazimir III. Veliki (vladao od 1333. do 1370.) ustanovio armensko biskupstvo, a godine 1630. armenski katolički nadbiskup Ljviva Nikola Torosovič (1605.–1681.) sklopio je uniju s Apostolskom Stolicom.

Ljvivska je armenokatolička nadbiskupija trajala više od 300 godina, sve do godine 1954., kada je njezin zadnji biskup Dionizij Kajetanovič (1878.–1954.) bio kažnjen s 10 godina zatvora i prognan u staljinistički sabirni logor. Godine 1664. katolički Red teatinaca, koji predvodi Klement Galan i Alojz Marija Pidu, dolaze u Ljviv, u jedno od najvećih armenskih naselja u Galiciji, gdje organiziraju Papinski kolegij i školu na kojima počinju studirati armenski sjedinjeni mladi kršćani ne samo iz Poljske nego i iz Moldovske, s Kryma pa čak i iz Turske.

Armenski katolički samostan kongregacije mihitarista na otočiću sv. Lazara u Mletcima (Veneciji), XVIII. st.

Papinski kolegij službeno je bio podvrgnut Zboru za širenje vjere (lat. *De propaganda fide*), zapravo je bio važan dio Armenske Katoličke Crkve u Ljvivu. U Ljvivu postoji armenska katedrala Uznesenja Presvete Djevice Marije (1356.–1363.), a prije su ondje još postojale tri crkve: sv. Jakova, sv. Križa i sv. Ane te ženski benediktinski samostan koji je djelovao od godine 1691. Samostan je zatvoren godine 1946., a redovnice su pobjegle u Poljsku. Godine 1645. Galan objavio je *Gramatiku i logiku armenskoga jezika*, a također i neka djela koja govore o sjedinjenju Armenske Apostolske Crkve s Katoličkom Crkvom. U Ljvivskoj armenskoj katoličkoj školi, koja je bila otvorena godine 1664., učenici starijih razreda organizirali su školsko kazalište u kojem su režirali prvu dramu, *Mučeništvo svete Hripsime*, tragedije *Smrt Cezarova* i *Smrt Herodova* te *Solomonove zagonetke*. Od toga vremena počinje povijest novoga armenskoga kazališta.

Katoličke zajednice su se širile pa su nakon nekoga vremena počele tražiti vlastitu crkvenu hijerarhiju i vlastitoga patrijarha. Godine 1740. Benedikt XIV. (papa od 1740. do 1758.) odredio je bivšega biskupa Avrama (Abrahama) Petra I. (arm. Bedrosa I.) Ardzivjana (1679.–1749.), učenika propovjednika-unijata biskupa Melkona Tazpazjana, za patrijarha Cilicijske Armenije, sa sjedištem isprva u selu Kurajamu, a zatim u samostanu sv. Marije (Uznesenje Djevice Marije) u Bzummaru (okolica

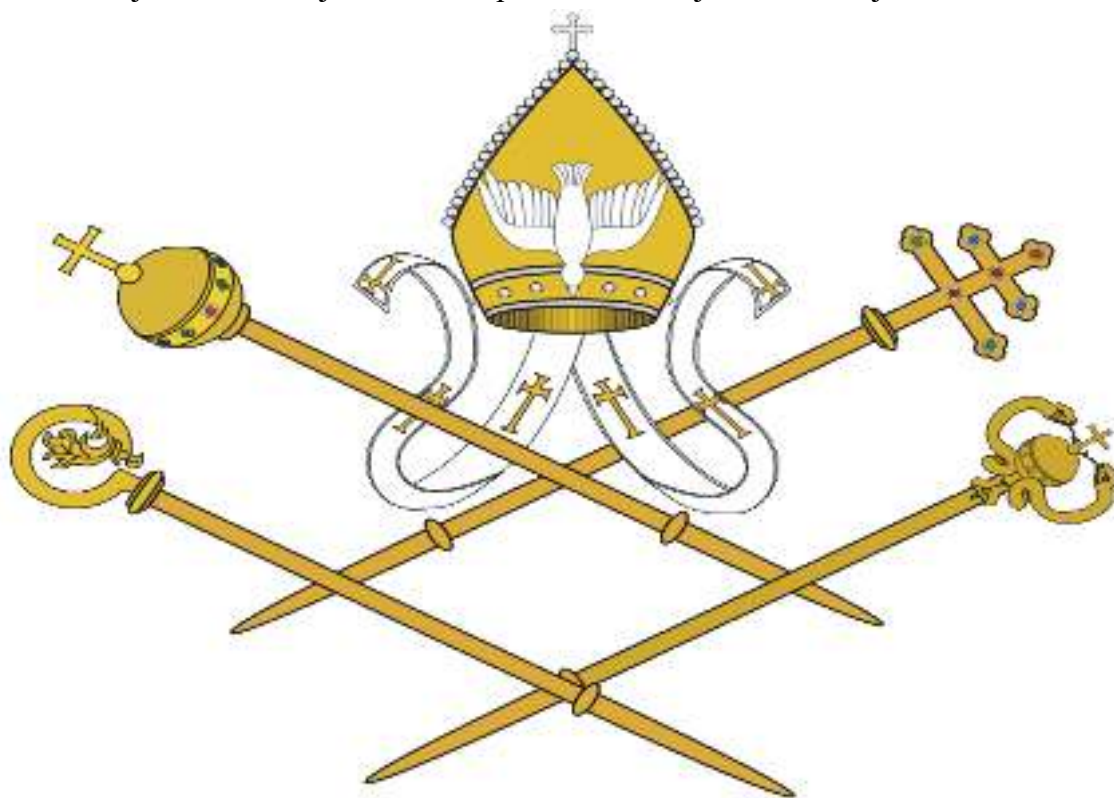
Beiruta, Libanon) i s pravnom nadležnosti (jurisdikcije) nad armenokatolicima (armenokatolici su vjernici istočnoga, odnosno armenskoga obreda sjedinjeni s Katoličkom Crkvom) u južnim provincijama Osmanskoga Carstva; dvije godine kasnije papa je službeno ustanovio Armensku Katoličku Crkvu.

Susret armenokatoličkih biskupa u Jeruzalemu, oko 1880.

Pio VIII. (papa od 1829. do 1830.) uspostavio je godine 1830. armensku katoličku nadbiskupiju za armenske katolike u Osmanskom Carstvu. Daljnji proces ujedinjivanja Crkava završen je godine 1831., kada je Osmansko Carstvo, pod pritiskom Francuske, proglasilo slobodu organiziranja i propovijedanja Armenske Katoličke Crkve. Godine 1833. u Rimu je osnovan zaseban Armenski kolegij za izobrazbu armenokatoličkoga svećeničkoga staleža. Tijekom genocida nad Armencima nakon Prvoga svjetskoga rata u Otomanskom Carstvu većina je armenskih kršćana zajedno sa svećenstvom poubijana ili prognana, gradovi i sela su im spaljeni, domovi i crkve srušeni, a oni koji su ostali živi pobjegli su u Siriju, Libanon, Irak, Iran, Rusiju i druge zemlje. Tijekom genocida nad Armencima u Osmanskom Carstvu smaknuto je, osim predstavnika Armenske Apostolske Crkve, 7 armenokatoličkih biskupa, 130 katoličkih svećenika, 47 redovnika i više od 100 tisuća svjetovnjaka (laika). Godine 1928. sinoda u Rimu odlučila je premjestiti patrijarhat u Libanon (Beirut), a Carigradu dati status nadbiskupije. Godine 1850. papa Pio IX. (od 1846. do 1878.) osnovao je za armenske katolike, koji su živjeli u Ruskom Carstvu, Artvinsku biskupiju. Kao sjedište biskupije izabran je 1852. godine

gradić Tiraspol (danas je grad u Moldovskoj) u Hersonskoj guberniji. Godine 1909. uspostavljena je apostolska administratura za armenske katolike sa sjedištem u Tbilisiju. Prema Liturgijskom kalendaru Armenske Katoličke Crkve iz 1916. u Ruskom Carstvu postojalo je više od 66 tisuća armenokatolika, koji su živjeli u 172 grada i sela i imali su 45 crkava, 15 kapelica i više od 70 svećenika. Uoči Drugoga svjetskoga rata u SSSR-u su bile zatvorene sve armenokatoličke crkve; njihova je vjerska djelatnost zapravo ukinuta. Sedamdeset svećenika strijeljano je ili prognano u logore. Tragična sudbina mnogih armenokatoličkih svećenika ni danas nije poznata. Nakon Drugoga svjetskoga rata i poglavito nakon raspada SSSR-a te stvaranje neovisnih država položaj armenokatolika se poboljšalo. Apostolska Stolica, primjerice, ustanovila je 13. srpnja 1991. ordinarijat u gradu Gjumriju (Armenija) za armenske katolike u istočnoj Europi. U Jerevanu djeluje Duhovno središte Armenske Katoličke Crkve (Kenaker), sjemenište, samostan, crkvene i dobrotvorne organizacije. Uzgred budi rečeno da i u Gruziji postoji i Katolička Crkva s apostolskom administraturom za područje Kavkaza (1993.) u Tbilisiju (lat. *Administratio Apostolica Caucasi Latinorum*) koja je podvrgnuta Apostolskoj Stolici. Administratura povezuje katolike Gruzije i Armenije, a prije i Azerbajdžana. U Administraturi je 25 svećenika i 25 redovnica. Prema jednim podacima Katolička Crkva u Gruziji ima oko 20 tisuća katolika, a prema drugima – 50 tisuća. Među njima je trećina Gruzijaca, a ostalo su Armenci, Asirci, Poljaci, Nijemci, Rusi, Ukrajinci. U Tbilisiju se nalazi Apostolska nuncijatura u Gruziji.

Grb Armenske Katoličke Crkve

Armenski obred

Armenski obred stari je kršćanski obred koji je nastao i razvijao se u Armenskoj Apostolskoj Crkvi. Oblikovanje armenskoga bogoslužja nastalo je pod utjecajem ponajprije grčkih i sirijskih tradicija. Od V. st., nakon prijevoda Biblije i bogoslužnih tekstova na staroarmenski jezik, tradicije armenskoga bogoslužja u Armenskoj Apostolskoj Crkvi postaju samostalne. Utjecaj grčkoga, jeruzalemskoga bogoslužja povezan je s prisutnošću armenskoga iseljništva u Jeruzalemu. Sredinom V. st. u Jeruzalemu je utemeljen armenski samostan svetoga apostola Jakova, koji je kasnije dobio status patrijarhata, a u VI. st. blizu Damaščanskih vrata staroga Jeruzalema stvorena je armenska četvrt. Armenski samostani, crkve i kapelice građeni su kako u Jeruzalemu, tako i u okolini grada. Prema arheološkim podacima, u VI. st. ondje je bilo najmanje dvanaest armenskih samostana. Prema podacima armenskoga povjesničara Anastasa Vardapeta u Jeruzalemu i njegovoj širokoj okolini postojalo je u VII. i VIII. stoljeću sedamdesetak armenskih crkava i samostana.

Liturgija

Posebnost armenskoga obreda povezana je ponajprije s prijevodom Biblije i liturgijskih knjiga na materinski staroarmenski jezik, zvan grabar ('pisani'), koji je oblikovan kao pisani u V. st., s pojavom armenske abecede. Prije stvaranja pisma Armenci su u liturgiji rabili grčki i sirijski jezik. Tvorcem armenskoga pisma smatra se sv. Mesrop (Mezrop) Maštoc (oko 361.–440.). Katolikosu Saaku (Sahaku) Partevu

(338.–440.) pripisuje se prijevod Staroga zavjeta, a Mesropu prijevod Novoga zavjeta; dakako, na prijevodima Biblije, liturgijskih knjiga i tekstova svetih Otaca radila je cijela škola ili akademija „otaca prevoditelja”. U *Povijesti Armenske Crkve* zagrebački kanonik Kamilo Dočkal (1879.–1963.) piše: „Ovi vrli muževi prevedoše najprije Sv. Pismo, i to prema sirskoj podlozi, onda kanone Nicejskog i Efeškog koncila, iza toga mnoga djela sv. otaca. Zna se da su u to doba prevedena djela sv. Efrema Sirca, Heksameron sv. Ivana Zlatoustoga, Aristidova Apologija. Ukratko, u vrijeme od jedva pedeset godina prevedena su na armenski jezik gotovo sva djela sv. otaca, te djela crkvene i profane povijesti.” Nepoznato je koju su liturgiju rabili Armenci u III. st., ona se najvjerojatnije temeljila na tradiciji kapadocijske euharistijske službe, ali od IV. st. euharistijsku službu nazivaju liturgijom sv. Bazilija Velikoga (oko 330.–379.). Početkom V. st. ova je liturgija u svojoj kratkoj inačici prevedena na staroarmenski jezik. Dobila je ime sv. Grgura Prosvjetitelja te postala osnovnom liturgijom u Armenskoj Crkvi. Koncem V. st. pojavljuje se proširena inačica liturgije sv. Bazilija Velikoga. Rabili su i liturgiju sv. Jakova apostola († 62.). Poslije je prevedeno još nekoliko liturgija, u XIII. st. liturgija sv. Ivana Zlatoustoga (oko 347.–407.) i dvije anafore (euharistijske molitve) zapadno-sirijskoga tipa; ipak, osnovnom ostaje liturgija sv. Bazilija Velikoga, premda se u određenim slavljinama rabi liturgija sv. Grgura Nazijanskoga (329.–389.), sv. Jakova i sv. Ivana Zlatoustoga. U razdoblju od XII. do XIV. st. prisutnost križara u Maloj Aziji, a i sudjelovanje cilicijskih i sirijskih Armenaca u križarskim pohodima doveli su do utjecaja pojedinih počela (elemenata) rimskoga obreda na armensko bogoslužje, ponajprije iz dominikanske tradicije. Oblikovanje obreda, u kojem je sudjelovalo mnoštvo armenskih teologa i skladatelja, trajalo je sve do XV. stoljeća. Bogoslužje koje slavi blagovanje Isusova Tijela i Krvi

na armenskom se naziva Surb Patarag (sveta Misa/liturgija). Sveta Misa/liturgija sastoji se od četiri dijela: 1. priprava (uvodni dio), 2. misa katekumena/pripitovnika (služba riječi), 3. misa vjernika (misna žrtva) (euharistijska služba), 4. blagoslov i otpust (završni obred). Svetu Hostiju svećenik lomi na četiri dijela. Pričest se daje vjernicima u vidu čestice hostije koja je umočena u prilike vina. Nakon završetka Mise oni koji nisu sudjelovali u pričesti dobivaju mas (grč. antidor) – dio posvećena tankoga beskvasnoga kruha. Tijekom liturgije rabe se katkad udaraljke, pjevanje se može održavati praćenjem na orguljama. Biskupi nose mitru sličnu latinskoj. Svećenik za vrijeme slavljenja Mise i podjeljivanja ostalih sakramenata često u desnoj ruci drži križ kojim blagoslivljuje prisutne vjernike.

Kalež, 1623., Edirne, Muzej u Ečmiadzinu

Armenska Katolička Crkva za razliku od Armenske Apostolske Crkve slavi Božić 25. prosinca, prema Rimskom kalendaru, a Bogojavljenje 6. siječnja. Euharistijski je kruh beskvasan. Liturgijska godina podijeljena je na sedam ciklusa, od kojih svaki sadržava približno po sedam nedjelja. Nedjelje su isključivo Dan Gospodnji i na taj se dan ne može slaviti nikakav svetac. Prema armenskoj predaji svi se marijanski blagdani shvaćaju kao „Gospodinovi” zbog tijesne povezanosti s otajstvom utjelovljenja i otkupljenja. U crkvenom kalendaru koji je sklon pomičnim nadnevcima postoje tri vrste blagdana. Prvu skupinu čine Gospodinovi blagdani (u širokom smislu, 136 dana), koji su posvećeni Isusu. U drugu skupinu spadaju blagdani svetaca (112 dana), a u treću posebni dani posta (117 dana), osim posta svake srijede i petka. Postoje i tjedni blagdani. U Armenskoj Katoličkoj Crkvi kao i u Armenskoj Apostolskoj Crkvi postoji sedam sakramenata: krst, potvrda, euharistija, pokora, bolesničko pomazanje, sveti red i ženidba. Armenci se križaju s tri prsta, ruka ide od čela do prsa i od lijevoga ramena k desnomu, a na koncu križanja dlan stavljaju na prsa. Svećenik, kao i u drugim istočnokatoličkim crkvama, može biti oženjen, ali se može oženiti samo prije ređenja. Bogoslužje se obavlja na staroarmenskom jeziku. Armenski obredi u Armenskoj Katoličkoj Crkvi i Armenskoj Apostolskoj Crkvi vrlo su slični.

Bogoslužne knjige

U armenskom obredu postoji nekoliko bogoslužnih knjiga: Čaşoc (lekcionar); Pataragatetr – redosljed bogoslužnih činova; Žamagirk (časoslov ili brevijar); Maštoc (obrednik ili ritual); Maštoc dzernadruťjan – biskupski obrednik koji dopunjuje Maštoc i sadržava redosljed rukopolaganja, Šarakan – zbirka himana, crkvenih pjesama (šarakana), (J)ajsmavurk (sinaksar) – kratki životopisi svetaca i pouke za blagdane; Tonacujc – popis blagdana s čitanjem i pravilo za redovnički život, koji je sličan tipiku. Prva tiskana izdanja armenskih bogoslužnih knjiga izišla su tijekom XVI. st. u Mletcima (Veneciji), Carigradu i Rimu, a u XVII. st. i u Ljvivu, Livornu, Nor Džugi (Iran) i Amsterdamu, a u Armeniji koncem XVIII. st.

*Lijevo:
čaşoc (lekcionar),
rukopis IX.–X. st.,
Matenadaran,
Jerevan*

*Desno:
Maštoc (obrednik),
rukopis X. st.,
Matenadaran,
Jerevan*

Šarakani, knjiga crkvenih pjesama, Amsterdam, 1702.–1703.

Ustroj Crkve

Ustanovljivanje kršćanstva u Armeniji godine 301. zahtijevalo je gradnju velikoga broja crkava za brojne vjernike. Bazilika je najbolje udovoljavala zahtjevima toga razdoblja i stoga su prve očuvane sakralne građevine iz V. i VI. st. u Armeniji upravo bazilike. Bazilika je (grč. dom basileusov, kraljevski dom) u armenskoj arhitekturi pravokutna građevina koja je podijeljena stupovima u tri broda, a srednji brod veći je od bočnih. Najstarija očuvana armenska bazilika je Jererujška bazilika iz V. st. koja se nalazi u selu Anipemza Širačkoga marza (županije) u Armeniji. Krajem VI. st. i u VII. st. otvara se nova stranica armenskih sakralnih građevina; tijekom idućih stoljeća pojavljuje se križno-kupolasta (središnjokupolasta) kompozicija crkvene arhitekture. Najveću izrazitost i klasično savršenstvo u tom arhitektonskom stilu dobila je poznata crkva sv. Hripsime iz godine 618. u Ečmiadzinu, koju je sagradio katolikos Komitas Ahceci (615.–628.).

Unutarnji ustroj crkve razlikuje se u brojnim posebnostima od sakralnih objekata građenih u bizantskom stilu. Oltar se tradicijski nalazi obično na povišenom prostoru. Iza njega se s lijeve strane nalazi mala niša u zidu za obavljanje proskomidija (za svetu pričest). Iza oltara obično je smještena slika Bogorodice s Djetetom, premda štovanje ikona u usporedbi s bizantskim obredom nije toliko prisutno u crkvi. Postoji zastor kojim se oltar i svećenici mogu odvojiti od donjega prostora crkve, gdje su smješteni vjernici. Zastor se otvara i zatvara prema tijeku liturgije. Samo u korizmi liturgija se

obavlja pri navučenom zastoru. Za razliku od bizantskoga obreda gdje je oltar zatvoren ikonostasom, armenska liturgija obavlja se otvoreno.

Armenski laneni zastor (oltarni zastor) s kraja XVII. st. iz spremišta u Vatikanu

Sadanje stanje Armenokatoličke Crkve

Armenska Katolička Crkva teritorijalno je podijeljena na nekoliko (nad)biskupija. Na Bliskom istoku postoji sedam armensko-katoličkih biskupija (u Libanonu, Siriji, Iraku, Iranu i Turskoj) i dva patrijarhatska egzarhata (vikarijata) (u Jeruzalemu i Damasku). Armensko katoličko iseljništvo organizacijski je podijeljeno na tri biskupije (u Francuskoj, Argentini i Ukrajini), tri ordinarijata (u Grčkoj, Rumunjskoj i Istočnoj Europi) i dva apostolska egzarhata (u Latinskoj Americi, SAD-u i Kanadi). Poglavar Armenske Katoličke Crkve patrijarh Cilicije od 9. kolovoza 2015. je Bedros (Petar) XX. (Krikor/Grgur Gabrojan) sa sjedištem u Beirutu. Službeni patrijarhov naslov je

Njegovo blaženstvo katolikos, patrijarh Cilicije. Armenska Katolička Crkva broji, prema podacima iz *Annuario Pontificio* (2015.) 737 tisuća vjernika u 99 župa, 17 biskupa, 84 svećenika rasutih po svim kontinentima. Armenske katoličke zajednice postoje u mnogim zemljama diljem svijeta: Armeniji, Francuskoj, Gruziji, Italiji, Kanadi, Latinskoj Americi, Libanonu, Poljskoj, Rusiji, SAD-u, Siriji, Turskoj i drugdje.

Armenokatolici su tijekom mukotrpane povijesti očuvali etnovjersku i lingvokulturnu samosvojnost ili istobit (identitet). Armenski je narod zajedno s Crkvom neraskidivo vezan uz kršćanske korijene i svojom je duhovnokulturnom baštinom i žrtvom, kao i mnogi drugi kršćani, dao svoj prinos pobjedi kršćanskoga duha u svijetu.

Patrijarhat Armenske Katoličke Crkve u Libanonu

Proganjanje kršćana u Osmanskom Carstvu dovelo je do masovnoga iseljavanja armenokatolika u Libanon, Siriju, Irak i Iran. U tim su zemljama armenokatolici organizirali svoje zajednice, premda su armenske zajednice postojale u tim područjima i ranije. Izbjegli armenski biskupi su u svibnju i srpnju 1918. u Rimu pod vodstvom kardinala Luigia Sincera održali brojne konzultacije. Odlučeno je da se reorganizira Armenska Katolička Crkva. Sinoda u Rimu odlučila je 1928. premjestiti katedru armenokatoličkoga patrijarhata iz Carigrada u Libanon. Papa Pio XI. (1857.–1939.) potvrdio je odluku armenskih biskupa i 25. siječnja 1929. izdao apostolsko pismo *breve* kojim je utemeljio arhieparchiju u Beirutu kao arhieparchiju Cilicijskoga armenskoga patrijarhata. Arhieparchija Armenske Katoličke Crkve sa sjedištem u Beirutu širi svoju jurisdikciju na cijelo područje Libanona. Katedrala arhieparchije u Beirutu je crkva sv. Ilije i sv. Grgura Prosvjetitelja.

*Crkva sv. Ilije
i sv. Grgura
Prosvjetitelja,
Beirut,
Libanon*

Patrijarhat izdaje tjednik „Masis“. Bratstvo svećenika u Bozommaru (Bzummaru) ima veliku knjižnicu i sjemenište. Vjernika Armenske Katoličke Crkve u Libanonu je oko 12.000 ljudi, a Armenaca u Libanonu ukupno između 140 i 165 tisuća. Većina ih živi u Beirutu, u četvrti Matn. Libanonski Armenci služe se zapadnom inačicom armenskoga jezika, imaju nekoliko listova, radijsku postaju „Vanadzajn“ („Glas Vana“). Od godine 1937. u glavnom gradu izlazi list „Ararad Daily Newspaper“. Zanimljivo je da su dva libanonska predsjednika imala armensko podrijetlo: Elias Sarkis (od 1976. do 1982.) i Emile Lahoud (od 1998. do 2007.).

Armenokatolička biskupija Svetoga Križa u Parizu

Biskupija Svetoga Križa Armenokatoličke Crkve nalazi se u Parizu. Biskupijska katedrala je crkva Svetoga Križa u Parizu. 22. srpnja 1960. papa Ivan XXIII. (pontifikat 1958.–1963.) izdao je bulu *Sacratissima* kojom je utemeljio apostolski egzarhat Francuske za vjernike Armenokatoličke Crkve. 30. lipnja 1986. papa Ivan Pavao II. izdao je bulu *In Petro Apostolorum* kojom je preuredio apostolski egzarhat Francuske u biskupiju Svetoga Križa u Parizu. Gradnja katedrale svetoga Križa počela je 1776. godine, a završila 1855. godine.

Katedrala Svetoga Križa u Parizu

Oltar katedrale Svetoga Križa

Biskup Elie Jéghijan

Biskupija Presvete Djevice Marije Nareg u Glendaleu

Biskupija Presvete Djevice Marije Nareg biskupija je Armenske Katoličke Crkve sa sjedištem u gradu Glendale, u Kaliforniji, SAD. Ona je jedinstvena biskupija za vjernike Armenokatoličke Crkve koji žive u SAD-u i Kanadi. Stolna crkva joj je posvećena sv. Grguru Prosvjetitelju (2001.). Prethodno je katedrala bila crkva sv. Ane koja se nalazila u Brooklynu (New York).

Armenska katolička crkva sv. Grgura Prosvjetitelja, 2001., Glendale, Kalifornija

Godine 1981. Sveta Stolica je utemeljila apostolski egzarat SAD-a i Kanade Armenske Katoličke Crkve. Dana 12. rujna 2005. Benedikt XVI. (papa od 2005. do 2013.) izdao je bulu *Qui nuper successimus* kojom je preinačio apostolski egzarat SAD-a i Kanade u biskupiju Presvete Djevice Marije Nareg. Godine 2014. biskupija je dobila sadanji naziv što je povezano s prijenosom katedre iz New Yorka u Glendale. Biskupiju od 21. svibnja 2011. prevodi biskup Mikaël Antoine Muradjan. Godine 2010. biskupija je imala sedam župa u SAD-u (oko 25 tisuća vjernika) i dvije župe u Kanadi (oko 10 tisuća vjernika), velike se zajednice nalaze u Los Angelesu i Montréalu.

Armenokatolički patrijarhatski egzarhat Jeruzalema i Ammana

Patrijarhatski egzarhat Jeruzalema i Ammana Armenske Katoličke Crkve nalazi se u Jeruzalemu. Egzarhat ima jurisdikciju na cijelom području Svete Zemlje. Katedrala Patrijarhatskoga egzarhata crkva je Svete Djevice Marije u Starom Jeruzalemu.

Patrijarhatski egzarhat Jeruzalema i Ammana Armenske Katoličke Crkve

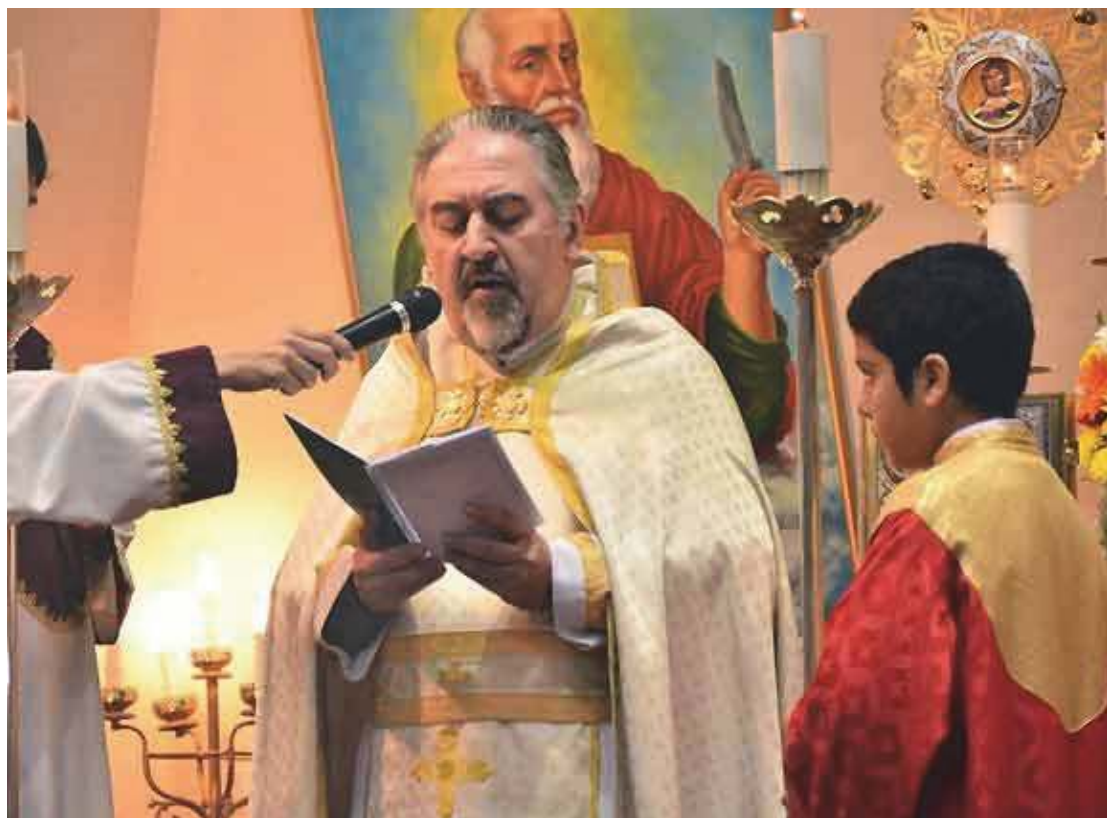
Apostolska Stolica utemeljila je 1. listopada 1991. Patrijarhatski egzarhat Jeruzalema i Ammana. Godine 1998. egzarhat je izgubio autonomni status i počeo se podvrgavati patrijarhu Armenske Katoličke Crkve. Godine 2002. ponovo je postao neovisan. Sada u Patrijarhatskom egzarhatu postoje dvije župe, jedna je u Jeruzalemu, a druga u Ammanu.

Armenokatolički egzarhat Latinske Amerike i Meksika

Egzarhat Latinske Amerike i Meksika je egzarhat Armenske Katoličke Crkve sa sjedištem u gradu Buenos Airesu (Argentina). Egzarhat ima jurisdikciju na cijelom području Latinske Amerike, osim Argentine. Katedrala egzarhata je crkva sv. Grgura Prosvjetitelja u gradu São Paulo (Brazil).

Katedrala sv. Grgura Prosvjetitelja u São Paulu

Biskup Pablo León Hakimjan

Papa Ivan Pavao II. izdao je 3. lipnja 1981. bulu *Armeniorum fidelium* kojom je osnovao egzarhat Latinske Amerike i Meksika. Od egzarhata Latinske Amerike i Meksika 18. veljače 1989. odvojila se buenosaireska biskupija svetoga Grgura Narekacija.

Istočnoeuropski ordinarijat Armenske Katoličke Crkve u Gumriju

Istočnoeuropski ordinarijat zemljopisno obuhvaća armenokatolike u Armeniji, Gruziji, Rusiji i dr. Ordinarijat je ustanovljen odmah nakon raspada Sovjetskoga Saveza, a sjedište mu se nalazi u Gjumriju (Armenija). Godine 1992. armenokatolici su dobili u Armeniji priznanje, a godine 1993. službeno je otvoren ordinarijat. Armenokatolika u Istočnoueropskom ordinarijatu ima 400.000 od kojih u Armeniji oko 14.000, a u Rusiji oko 100.000.⁹ U Armeniji armenokatolike nazivaju u razgovornom jeziku – Franci/Franzi (naziv vjerojatno potječe od katoličkih vjerovjesnika iz franjevačkoga reda u Ciliciji). Armenokatolici žive u Armeniji većinom na sjeveru zemlje – u Lorijskom marzu (županiji), Širaskom marzu, a isto tako i u Jerevanu, a u Gruziji u područjima Ahalcihea, Ahalkalakija i Ninocminda. Armenokatolici žive također u Batumiju i Potiju, ali ih nije toliko mnogo i slabo su organizirani. Postoji i

⁹ <https://ru.armeniasputnik.am/society/20160625/4031912.html>

aktivno radi dobrotvorna organizacija „Armenski Caritas“. Od godine 2011. Ordinarijatom upravlja nadbiskup Rafael Minasjan.

*Grb nadbiskupa Rafaela Minasjana
s geslom iz Poslanice Efežanima 4, 3:
„Čuvati jedinstvo duha“*

Nadbiskup Rafael Minasjan

U Gumriju je sagrađena armenokatolička katedrala Svetih Mučenika (arm. Srhoc Naatakac) u čast svetih mučenika koji su ubijeni tijekom genocida nad Armencima 1915.–1923. u doba Osmanskoga Carstva. Gradnja je počela 2010., a završena je 2015. godine. Arhitekt te crkve Akop Dživanjan, a bakrenih zvona kipar Artuš Papojan. Crkva ima zvonik, dvorište, a u podrumskim prostorima crkvenu riznicu. Godine 2016. katedralu je posjetio papa Franjo.

Crkva Svetih Mučenika u Gjumriju (Armenija)

Oltar crkve Svetih Mučenika

Dobro je organizacijski uređena armenokatolička općina u Moskvi koja djeluje od 2000. godine. Isprva su se armenokatolici okupljali u moskovskoj crkvi sv. Ljudevita pod vodstvom redovnice Nune Pogosjan, a nakon njezina odlaska od 2002. u katedrali Bezgrješnoga začeća Blažene Djevice Marije u Moskvi gdje djeluje armenska župa sv. Grgura Prosvjetitelja. Mali broj armenokatolika živi u Krasnodarskom kraju, Abinsku, Pskovu, Sočiju i drugim ruskim gradovima.

Armenski mhitaristi i izdavanje hrvatskih knjiga

Mhitar iz Sebaste

Armenokatolici imaju nekoliko redovničkih zajednica, a jedna je od njih Kongregacija mhitarista. Mhitaristi čine kongregaciju benediktinskih redovnika Armenske Katoličke Crkve.

Mhitaristički red osnovao je 8. rujna 1710. u Carigradu armenski svećenik Mhitar iz Sebaste (prije zaređivanja Manuk Petrosjan, 1676.–1749.). Mhitar rođen je, kao i zaštitnik grada Dubrovnik sv. Vlaha, u tadanjoj Maloj Armeniji, odnosno u današnjem Sivasu u Turskoj.

Mhitar Sebasteci

Redovničke zavjete položio je u samostanu sv. Nšan, dobivši ime Mhitar (arm. mhitar – utješitelj). Već s petnaest godina postaje sarkavag (đakon). Vraća se u Sebastu, gdje počinje izučavati djela armenskih, sirijskih i grčkih teologa. U Sebastu (1696.) zaređen je za svećenika. Potom kao kršćanski propovjednik putuje u Carigrad, gdje okuplja oko sebe učenike. Nakon što su ga Osmanlije prognali, bježi sa svojim učenicima ponajprije u kapucinski samostan, a zatim 1702. godine u Moreju, koja je bila tada pod zaštitom Mletačke Republike. U Modonu gradi armensku crkvu i samostan, udarivši temelje budućega reda. Godine 1712. papa Klement XI. dao mu je službeno odobrenje i imenovao Mhitaru opatom.

Mhitaristički samostan na otočiću San Lazzaro

zaro (arm. Surb Gazar) s istoimenim samostanom. Iz povijesti samostana poznato je da je u IX. st. otočić pripadao benediktincima, potom ga Mletačko vijeće daje sirotištu. U XII. st. ondje se nalazi bolnica za gubavce, što je otočiću dalo i ime, prema sv. Lazaru, zaštitniku gubavaca. Bolnica za gubavce je sredinom XVI. st. premještena na drugo mjesto. Od konca XVII. st. do početka XVIII. st. otočić je pripadao isusovcima, potom privatnim vlasnicima koji ondje podižu vojnu tvornicu. Godine 1789. u samostanu je otvorena tiskara koja je radila više od 200 godina, a zatvorena je godine 1991. Knjige su se tiskale na različitim jezicima. Mhitaristi su na otočiću sagradili crkvu, muzej i knjižnicu, u kojoj je pohranjeno više od 150.000 svezaka i oko 4000 armenskih rukopisnih knjiga. Ondje je Mhitar živio trideset godina, baveći se duhovnokulturnim životom, pisanjem i tiskanjem knjiga. Djela su mu: Tumačenje Evanđelja po Marku (1713.), Tumačenje Propovjednika (Eklezijasta); Slovnica jezika grabar (1730.); Armenska slovnica narodnoga jezika; Armenski rječnik, sv. 1. (1749.); Armenska kateheza (na književnom i narodnom jeziku); Armenska Biblija. Mhitar je preminuo 27. travnja 1749. godine.

Budući da je Kongregacija bila izložena progonima i vjerskoj nesnošljivosti od strane Osmanlija, a između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva počeo je rat, Apostolska Stolica je godine 1712. priznala Mhitaru za vrhovnoga opata Kongregacije; godine 1717. Mletačko je vijeće, uz poseban dekret Klementa XI. (papa od 1700. do 1721.) armenskim redovnicima stavilo na raspolaganje mletački otočić San Laz-

Armenska katolička crkva mhitarista sv. Lazara na otočiću sv. Lazara u Mletcima

Kada je novoizabrani poglavar Kongregacije o. Stjepanos Melkonjan pokušao u Red mhitarista uvesti neka nova pravila, Red se razdijelio na dva ogranka. Godine 1773. skupina armenskih redovnika preseljava se u Trst, a godine 1811. u Beč, gdje ponovo organiziraju samostan i tiskaru. Svoja su izdanja tiskali na temelju carske povlastice (sastojala se od 35 članaka) o tiskanju knjiga na „istočnim i zapadnim jezicima”, koju je izdala Marija Terezija (1717.–1780.), a poslije ju potvrdio i car Franjo Josip I. (1830.–1916.).

Mhitaristička tiskara u Beču

U mhitarističkoj tiskari u Beču otac Anastazije organizira također i lijevanje armenskih slova. Mhitaristička tiskara u Beču u srpnju 1812. izdaje na grabaru (staroarmenski jezik) svoju prvu knjigu – *Život Djevice Marije*. Iste godine mhitaristi tiskaju na njemačkom jeziku knjigu o konjima. Od habsburških vlasti dobivaju dopusnicu za izdanje obrednika i molitvenika na latinskom jeziku. Armenski katolički redovnici su izdavali knjige na 41 jeziku: armenskom, bugarskom, češkom, engleskom, francuskom, grčkom, hrvatskom, latinskom, mađarskom, njemačkom, poljskom, rusinskom, ruskom, slovačkom, slovenskom, srpskom, talijanskom, ukrajinskom i drugim jezicima.

Životopis Djevice Marije, Tiskara mehitarističke kongregacije u Beču, 1812.

Znatan dio izdanja na stranim jezicima čine rječnici, slovnice te udžbenici na stranim jezicima. Primjerice, godine 1851. tiskan je prvi svezak *Rječnika japanskoga jezika*. Usput budi rečeno da je Vuk Karadžić u armenskoj tiskari u Beču tiskao većinu svojih radova, a godine 1847. Petar Petrović Njegoš *Gorski vienac*. Godine 1828. mhitaristi su dobili odobrenje da prodaju knjige u svojoj knjižari. Iste godine opat Aristakes Azarjan organizira „Savez za širenje dobrih katoličkih knjiga“. Tijekom približno dvjestogodišnjega rada tiskare objavljene su knjige s područja matematike, medicine, biologije, filozofije, teologije, povijesti, prava, jezikoslovlja, književnosti, gospodarstva, arheologije, zemljopisa, poljodjelstva, odgoja i dr. na različitim stranim jezicima.

Izdavanje hrvatskih knjiga

U armenskoj samostanskoj mhitarističkoj tiskari u Beču je u XIX. i XX. st. objavljeno nekoliko tisuća knjiga na različitim jezicima, među njima i oko 240 hrvatskih knjiga iz različitih područja društvenih, humanističkih te prirodnih znanosti. Bečka tiskara armenskih mhitarista imala je važnu ulogu u formiranju i poticaju etnokulturne samosvijesti mnogih naroda. Zanimljivo je i to što su u njoj tiskani primjerci hrvatskoga političkoga dnevnika *Novi pozor* (od 5. rujna 1867. do 12. svibnja 1869.), koji je

promicao hrvatske nacionalne interese u Austro-Ugarskoj Monarhiji. U armenskoj tiskari svoja djela su objavili glasoviti hrvatski pisci kao što su: Vjekoslav Babukić, Baltazar Bogišić, Andrija Torkvat Brlić, Franjo Carrara, Dimitrija Demeter, Andrija Dorotić, Ivan Filipović, Juraj Haulik, Stjepan Ivičević, Antun Kaznačić, Vjekoslav Klaić, Antun Mažuranić, Matija Mesić, Metel Ožegović, Martin Meršić ml., Ilija Okrugić, Medo (Orsat) Pucić, Milan Rešetar, Josip Juraj Strossmayer, Bogoslav Šulek, Josip Torbar i mnogi drugi. Primjerice, u armenskoj tiskari u Beču tiskan je npr. *Ilirsko-němačko-talijski mali rěčnik od Josipa Drobnića, s osnovom gramatike ilirske (protumačenom němački i talijski) od Věkoslava Babukića*. Troškom Matice ilirske. Beč. Tiskom jermenskoga manastira, 1846.–1849. ili *Dramatička pokušenja Dimitrija Demetera*. Dio II. Beč, Tiskom Jermenskoga manastira, 1844. Vojni je graditelj general Nikola Maštrović (1791.– 1851.) mnoge katoličke crkve u Priboju i Vrhovinama te mnoge druge crkve na području Otočke pukovnije, poglavito oko Plitvičkih jezera, sagradio ili obnovio zahvaljujući i bečkim mhitaristima.

Prema podacima povjesničara Vinicija B. Lupisa u Državnom arhivu u Dubrovniku čuvaju se dvije barokne grafike povezane s tim armenskim katoličkim redom. Na jednoj od njih prikazan je svetac kako kleči i moli ispred Bogorodice s Kristom, a ispod njega su stihovi pjesnika Grigora Narekacija; na drugoj je u biskupskoj odjeći prikazan sv. Jakov Stariji sa samostanom ispod planine Ararat, na kojoj se nalazi Noina korablja.

Mletačka i Bečka kongregacija ponovo su se ujedinile tek u srpnju 2000. godine. Kongregacija mhitarista imala je važnu ulogu u armenskoj povijesti. U vrijeme kada je armenski istobit (identitet) u domovini bio u opasnosti i na rubu propasti, kongregacija je postala mjesto gdje se nastavljalo izučavanje armenske etnolingvokulture i povijesti, i čuvanje starih rukopisa. Njezina je uloga u armenskoj povijesti neprocjenjiva.

*Barokna
grafika,
Mletci
(Venecija),
XVIII. st.
Državni
arhiv u
Dubrovniku*

II. Armenokatoličke crkve

Armenska katedrala Uznesenja Presvete Djevice Marije u Ljvivu

Armenska katedrala (prvostolnica) Uznesenja Presvete Djevice Marije jedan je od najstarijih crkvenih arhitektonskih spomenika Ljviva u Ukrajini. Crkva ulazi u sastav spomenika povijesnoga središta Ljviva, tzv. Staroga grada i uvrštena je na UNESCO-ov Popis svjetske baštine.

Gradnja katedrale počela je godine 1356. na mjestu drvene armenske crkve iz XII. st. Crkvu je sagradio arhitekt Doring (Dore, Dorko) zahvaljujući sredstvima armenskih trgovaca Jakova iz Kafe (Feodosija, Krym) i Panosa (Fanosa) iz Kayserija (Anadolija). Godine 1630. armenski katolički nadbiskup Ljviva Nikola(j) (polj. Mikołaj Torosowicz) Torosovič (1605.–1681.) sklopio je uniju s Apostolskom Stolicom. U dvorištu crkve na nadgrobnim pločama sačuvani su natpisi na latinskom, poljskom i armenskom jeziku. U Ljvivu se nalazio od 1691. do 1946. i ženski benediktinski samostan. Godine 1901. armenski nadbiskup, teolog Jozef Teofil Teodorovič (polj. Józef Teofil Teodorowicz) (1864.–1938.) obnavlja ljvivsku armensku crkvu.

Katedrala Uznesenja Presvete Djevice Marije u Ljvivu

Nadbiskup Nikola Torosovič

Nadbiskup Jozef Teofil Teodorovič

U sovjetsko doba armenska katedrala i ženski samostan bili su zatvoreni, a većina Armenaca katolika preseljena je u Poljsku. Nakon zatvaranja u njoj se nalazilo spremište ljevivske galerije, a od godine 1953. spremište ljevivskoga muzeja „V. I. Lenjin“. U siječnju 2000. katedrala je prešla u pravnu nadležnost Armenske Apostolske Crkve, a 6. siječnja 2001., na dan Božića i Bogojavljenja prema armenskomu obredu, održana je liturgija.

Arhitekturni sklop i unutarnjost

U arhitekturni kompleks armenske katedrale ulaze: zvonik iz godine 1571. (arhitekt: Petar Krasovski), spomenik sv. Kristoforu (? – oko 251.) iz 1726., zgrada bivše armenske banke iz XVII. st., dvorac armenskih nadbiskupa iz XVII./XVIII. st., zgrada bivšega ženskoga benediktinskoga samostan iz XVII. st. U dvorištu sklopa je i kapelica „Kalvarija“ iz XVIII. st. s drvenim rezbarskim koreljefom.

„Kalvarija“ u dvorištu katedrale

Nakon rekonstrukcije 1908.–1927. godine srednji dio katedrale pretrpio je znatne promjene. U slici stropa arhitekt F. Movčinski iskoristio je tadašnje suvremene armenske i istočne motive, a slikar Jan Henryk Rosen (1891.–1982.) naslikao je nekoliko zidnih slika metafizičkoga sadržaja i vitraža. Najpoznatije mu je freska *Sprovod sv. Odilona*. Smatra se da je sveti Odilon (962.–1049.) najzaslužniji za uvođenje blagdana Dušni dan. Freska *Sprovod sv. Odilona* simbolizira vrijeme: prošlo, sadanje i buduće.

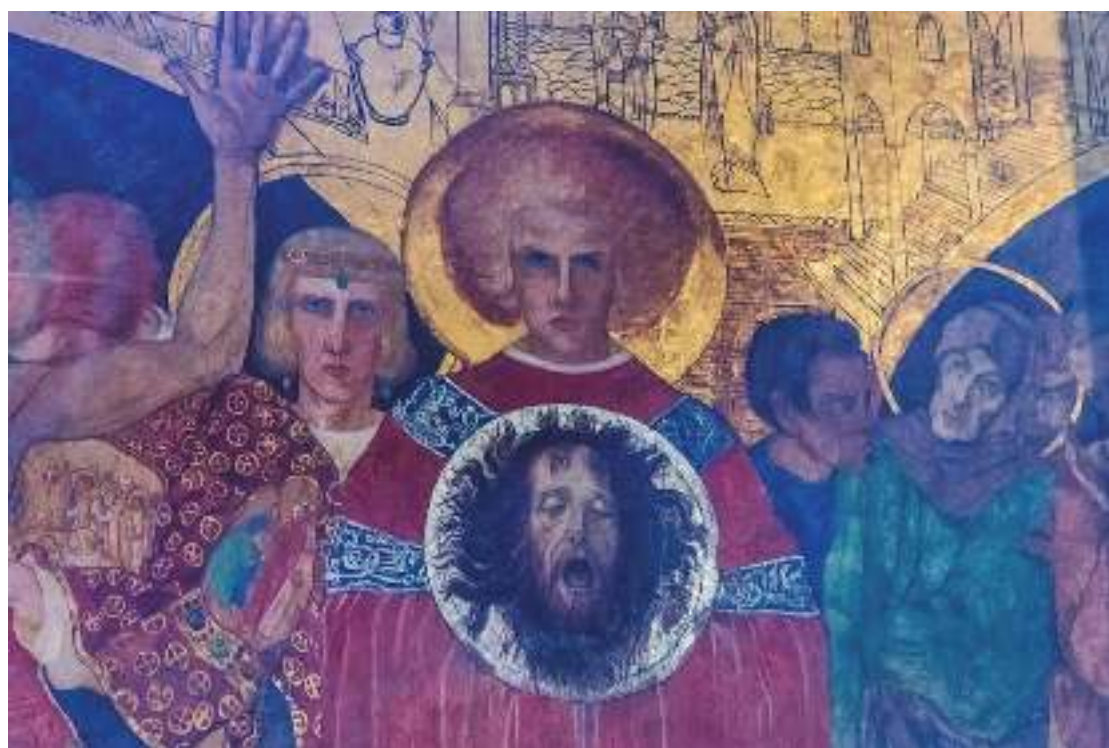

Jan Henryk Rosen, Sprovod sv. Odilona, freska u prvostolnici

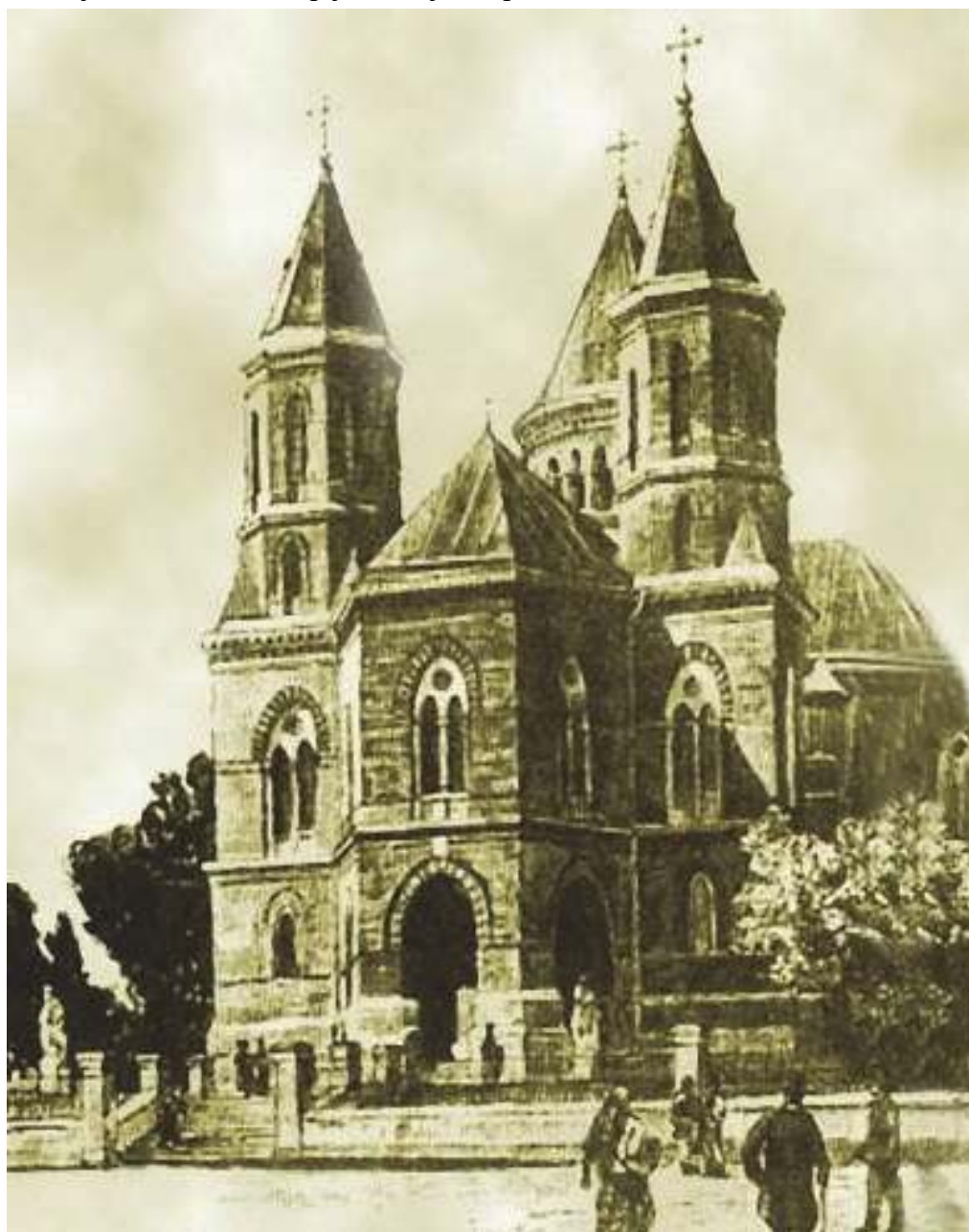

Armenska crkva sv. Petrosa i Pogosa u Černivcima

Armenska crkva sv. Petrosa i Pogosa (sv. Petra i Pavla) nalazi se u Černivcima, u zapadnoukrajinskom gradu na desnoj obali rijeke Prut. Izgradnja crkve počela je godine 1869., a završena je i blagoslovljena u listopadu 1875. Projekt je izradio poznati češki arhitekt, dobročinitelj Josef Hlavka (1831.–1908.). Crkva je pripadala Armenskoj Katoličkoj Crkvi nakon sklopljene unije s Apostolskom Stolicom.

Armenska crkva sv. Petrosa i Pogosa u Černivcima (Ukrajina)

Armenska crkva sv. Petrosa i Pogosa u Černivcima (Ukrajina)

Armenska crkva sv. Petrosa i Pogosa izgrađena je radi nacionalnoga jedinstva armenskoga iseljništva u Černivcima. Uz nju je postojala župna škola. Crkva sv. Petrosa i Pogosa ima orgulje i izvrsnu akustiku pa su zbog toga ondje održavani koncerti vokalne glazbe. Crkvu nakon 1944. zatvaraju, a armenokatolici napuštaju grad. Crkvenu imovinu daju na raspolaganje različitim gradskim organizacijama. Neko vrijeme crkvu su koristili kao skladište, a zatim su je pokušali očuvati kao spomenik gradske arhitekture.

Armenska crkva sv. Petrosa i Pogosa u Černivcima (Ukrajina)

U arhitekturi su se isprepletala počela romanskoga i gotičkoga sloga, ali i ukrajinskoga baroka. U unutarnjem dijelu postoji zidno slikarstvo i kipovi. U svojem planu crkva pokazuje latinski križ. Središnji ulaz ima trostranu izbočinu, a oltar polukružnu oblost. Pročelje završava dvama tornjevima zvonicima.

Godine 1986. zgrada crkve počela se koristiti kao dvorana orguljaške glazbe. Tu su ugrađene velike orgulje češke tvrtke „Rieger-Kloss“ i održavaju se koncerti orguljaške glazbe ukrajinskih i inozemnih izvođača. Crkvu su ponovo obnovili godine 1988. Počelo se održavati bogoslužje prema obredima Armenske Apostolske Crkve.

Armenokatolička crkva sv. Nikole Tolentinskoga u Rimu

Armenokatoličku crkvu sv. Nikole Tolentinskoga (tal. Basilica di San Nicola da Tolentino) sagradili su godine 1599. bosonogi augustinci. Sv. Nikola Tolentinski rođen je 1245. u Castel Sant' Angelo (danas Sant' Angelo in Pontano, Italija). Stupio je u Red svetoga Augustina 1260. godine, a zaređen je za svećenika 1269. godine. Papa Eugen IV. (1431.–1447.) ga je, na osnovi više od trista čudesa, proglasio svetim godine 1447. Nikola se odlikovao čednošću, ljudskošću, jednostavnošću i dobrotom. Bio je veliki štovatelj i održavatelj strogoga siromaštva i molitve. Sve svoje slobodno vrijeme provodio je u molitvi. Preminuo je 10. rujna 1305. u Tolentinu (Italija).

Godine 1654. zgradu crkve sv. Nikole Tolentinskoga potpuno preuređuju, a pročeljni dio završavaju tek godine 1670. pod vodstvom graditelja Francesca Buzia. Crkvu je armenokatolicima godine 1883. darovao papa Lav XIII. (1878.–1903.). Crkva je postala središte armenske zajednice u Rimu. Tu je 1885. otvorena armenska škola za

An engraving of the Church of San Nicola da Tolentino in Rome. The church features a prominent facade with a central entrance, flanked by columns and topped with a pediment. A large dome is visible behind the facade. The church is situated in an urban setting, with a street in the foreground where a few figures and a horse-drawn carriage are visible. The background shows other buildings and a distant view of the city. The engraving is signed 'G. M. Baratta del.' in the bottom right corner.

82

Oltar i kupola crkve sv. Nikole Tolentinskoga u Rimu

Armenski hačkar (kameni križ) kod ulaza u crkvu sv. Nikole Tolentinskoga

Svjedočanstva o Armencima u Italiji očuvana su još od VI. st. kada su u Ravennu došle armenske vojne postrojbe na čelu s bizantskim vojskovođom Nersesom (478.–573.). Smatra se da je armenska zajednica formirana u XVI. st., kada je veliki vojvoda Ferdinando de' Medici (1587.–1609) pozvao Armence da se nastane u Livornu. Od konca XIX. i početka XX. st. u Italiji postoje različite armenske školske ustanove kao

što su: Collegio Armeno Murat Raphael (1836.), Chiesa di San Biagio (1838.), Congregazione Suore Armenie (1847.), Pontificio Collegio Armeno (1883.), Sezione Armena Della Radio Vaticana (1966.). Radi nekoliko sakralnih objekata: armenokatolička crkva sv. Vlahi (1856.) u Rimu, armenoapostolska crkva Četrdeset mučenika u Milanu (1958.), crkva sv. Bartola Armenskoga u Genovi (1308.), armenokatolički samostan sv. Lazara u Mletcima (Veneciji) (1717.) i crkva sv. Nikole Tolentinskoga u Rimu.

Armenski trgovac iz Mletaka (Venecije), slikar Giovanni Grevembroch, XVIII. st.

U Italiji živi približno četiri tisuća Armenaca, većina ih je u Milanu, Veneciji, Padovi i Rimu. Središte armenske zajednice je grad Milano. Među poznatim Armencima u suvremenoj povijesti Italije su: znanstvenik-kemičar Giacomo Luigi Ciamician (1857.–1922.), spisateljica Antonia Arslan (1938.), kardinal patrijarh Krikor Bedros XV. Agadžanjan koji je pokopan u crkvi sv. Nikole Tolentinskoga u Rimu. Armenska zajednica u Italiji aktivno sudjeluje u javnom životu zemlje.

Armenokatolička crkva Svetoga Križa u Mletcima

Crkva Svetoga Križa (tal. Chiesa di Santa Croce degli Armeni, arm. Surb Hač) u Mletcima (Veneciji) najstarija je armenokatolička crkva u Europi. U njoj se služba Božja obavlja jednom mjesečno. Gradnja crkve počela je 1500. godine. Mlečani su bili u dobrim trgovačkim odnosima s armenskom Cilicijom pa su darovali Armencima jednu od središnjih četvrti Venecije. Armenska zajednica nastanjena u Mletcima od XII. stoljeća imala je svoje kulturno ognjište, koje je nosilo naziv Armenski dom.

U toj su mletačkoj četvrti živjeli su većinom Armenci. Armenski dom je čuvao svoju istost tijekom mnogih godina. Godine 1496. izbio je požar koji je potpuno uništio Armenski dom. Armenci su sagradili drvenu kapelicu koju su pretvorili u crkvu. I nakon obnavljanja godine 1680. crkva je dobila završni oblik s trima oltarima i kupolom koji su izrađeni u stilu mletačkoga baroka.

Ispred crkve Svetoga Križa nalazi se groblje na kojem su pokopani ljudi koji su dali svoj prinos kulturnomu životu, te gradnji i čuvanju te crkve. Od godine 1740. crkva Sv. Križa pod upravom je armenokatoličkoga reda mehitarista. I sada crkva pripada kongregaciji mehitarista koji djeluju na otoku San Lazzaro u Mletcima od 1717. godine.

Armenokatolička crkva u Novom Sadu

U nizu kulturocida izvršenih u razdoblju komunističke vlasti nad brojnim kulturnim i vjerskim spomenicima nalazi se i armenokatolička crkva kongregacije mhitarista u Novom Sadu.

Novi Sad, crkva sv. Grgura Prosvjetitelja

Armenska zajednica se preseljava u petrovaradinski šanac (naselje koje je kasnije postalo jezgro Novoga Sada) godine 1739. zajedno s Grcima, Mađarima, Nijemcima, Srbima, Židovima nakon osmanskoga zauzimanja Beograda. U petrovaradinskom šancu su tada bili smješteni vojska, graničari i trgovci. U grad su mhitaristi došli pod zaštitom Apostolske Stolice i armenskoga katoličkoga reda mhitarista na čelu s redovnikom mhitaristom Akopom (Jakovom) Erzerumcijem s otočića sv. Lazara u Mletcima (Veneciji). U Novom Sadu je godine 1741. bilo više od 150 Armenaca. Koncem godine 1743. s pomoću svoje zajednice i bogatoga mjesnoga trgovca Ovanesa (Ivana) Džanazizjana (poslije je uzeo prezime Čenazi) odlučili su sazidati crkvu. Blagoslov za izgradnju crkve dobili su od kaločko-bačkog nadbiskupa Gabrijela (Gabora) Patačića. Crkva je sagrađena godine 1746., a nastradala je godine 1849. tijekom topovskoga granatiranja Novoga Sada. Godine 1857. u Novi Sad iz

kongregacije mhitarista u Beču dolazi svećenik Simon Nedi-Antonjan i počinje skupljati novac za obnovu crkve. S pomoću armenskih mhitarista i darovateljice Marije Trandafil (1816.–1883.) crkva je obnovljena 1872. godine.

Marija Trandafil

Godine 1913. u Novi Sad u duhovnu misiju dolazi svećenik o. Gabrijel Menevišjan, znanstvenik-filolog, poliglot, tajnik bečke kongregacije mhitarista. Ovdje ostaje da kraja svojega života. 1950-ih godina u Novi Sad dolazi iz Beča svećenik Polikarp Samueljan, ali već je u to vrijeme armenska zajednica prestala postojati. Koncem XIX. st. u Novom Sadu je bilo samo šest Armenaca, a koncem godine 1939. samo jedan. Uzgred budi rečeno da je u Kraljevini Jugoslaviji postojala armenska udruga sa sjedištem u Dalmatinskoj ulici br. 78 u Beogradu. Komunisti su nakon oslobođenja Beograda udruzi oduzeli imovinu, a zgradu Armenskoga doma i školu su srušili.

Crkva sv. Grgura Prosvjetitelja u Novom Sadu

Godine 1949. radi proširenja Ulice cara Lazara ruši se armenski župni dom, a u listopadu 1963. i armenokatolička crkva sv. Grgura Prosvjetitelja. Zanimljivo je da je armenokatolička crkva, odlukom Zavoda za zaštitu spomenika kulture od 3. ožujka 1951., stavljena pod zaštitu države kao kulturno-povijesni spomenik, uz obrazloženje da je ta crkva „jedini povijesni dokument o tom da su Armenci boravili u Novom Sadu u 18. i 19. stoljeću“. Godine 1960. isti Zavod donio je odluku o brisanju armenske crkve iz registra spomenika kulture jer je izgubila obilježja spomenika. Molbe svećenika Samueljana i Mesropa Gapozjana, opata kongregacije bečkih mhitarista, ustanovama i ministru kulture ostale su neuslišene. Formalni razlog rušenja crkve za tadanju komunističku vlast bio je proširenje Bulevara maršala Tita, današnjega Bulevara Mihajla Pupina. Nedaleko od porušene crkve nalazi se monumentalni nadgrobni spomenik poznate armenske obitelji Čenazi (utvrđen je za spomenik 1997.) iz 1790.

Pored srušene crkve stoji armenski hačkar iz godine 1992. koji je dopremljen u Novi Sad iz Armenije. Godine 2019. na mjestu nekadanje porte armenokatoličke crkve sv. Grgura Prosvjetitelja uz molitveni čin župnika Roberta Erharta, velečasnoga Daniela Katačića, u novosagrađenu grobnicu-kosturnicu pohranjene su posmrtni ostatci 91 novosadskih Armenaca i obitelji Čenazi. Iskopavanje posmrtnih ostataka napravili su strukovnjaci novosadskoga gradskoga Zavoda za zaštitu spomenika kulture. Zanimljivo je da postoji Jermenska (Armenska) ulica u Novom Sadu, Nišu i Bijelini. U Hrvatskoj se prezime Jermen susreće u Zadru i njegovoj okolici.

Armenokatolički samostan Zmmar u Libanonu

Armenokatolički samostan Zmmar (Bzoummar, Bzommar) utemeljio je godine 1742. prvi katolički patrijarh-katolikos Avram Bedros I. nakon povratka iz Rima. U Libanonu je isprva osnovao samostan u brdskom selu Krejm i na taj način postavio temelj kongregaciji, a zatim je 1749. u brdima Kesrvan počeo graditi novi samostan – Zmmar. U Zmmaru je bila armenokatolička stolnica do godine 1866. kada je Sveta Stolica odlučila spojiti sve armenokatolike i ustanoviti patrijarhalnu stolnicu u Carigradu. Samostan se nalazi na vrhu gore visoke 950 metara.

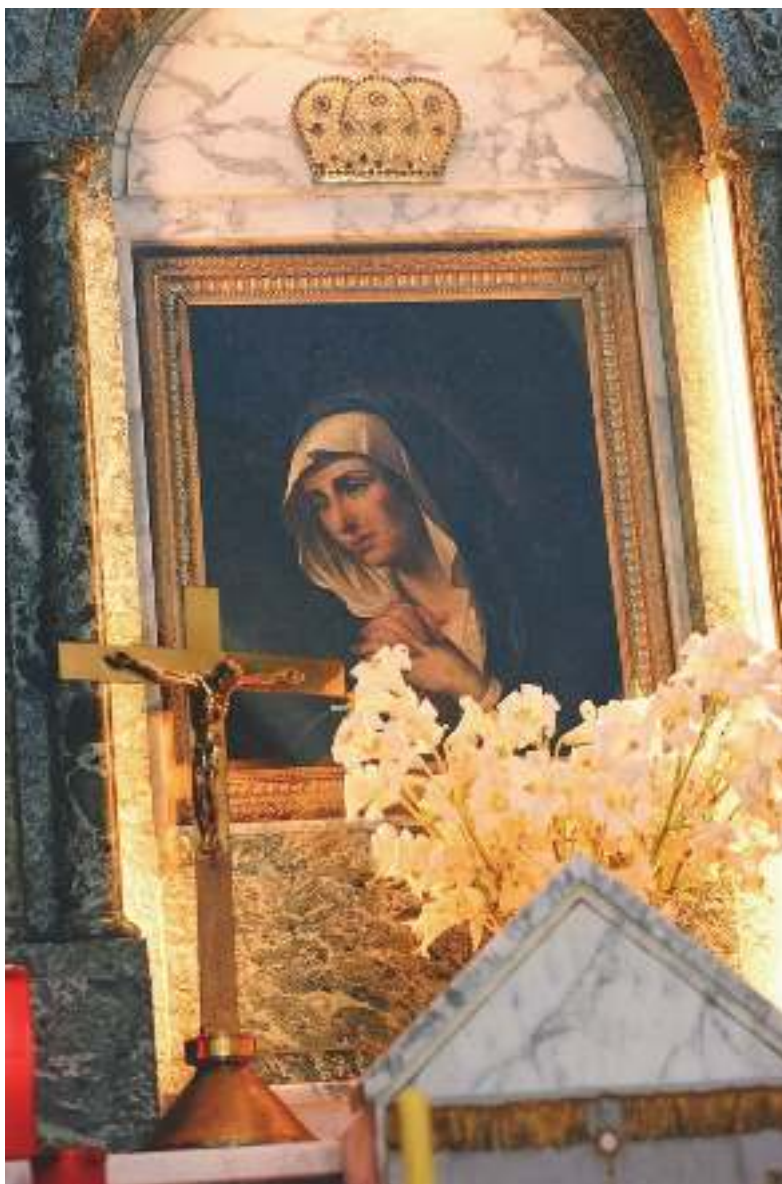

Službeno je samostanu ime Uznesenje Djevice Marije, ali narod ga naziva Zmmar (Bzoummar, Bzommar) prema imenu sela. Riječ „zmmar“ znači – „čovjek koji svira na fruli“. Govori se da je na tom mjestu nekoć bio poganski hram, gdje su poganski svećenici palili vatru, svirali na fruli i obavljali druge poganske obrede. U Carigradu se stolnica nalazila do godine 1928., a zatim je vraćena u Zmmar jer je tijekom genocida nad Armencima u Osmanskom Carstvu bilo zapravo uništeno armenokatoličko svećeništvo. Godine 1934. sagrađena je nova zgrada patrijarhata u Ašrafiji, kršćanskoj četvrti Beiruta.

Bogorodičina slika

Samostan je s vremenom pretvoren u veliki samostanski sklop (kompleks) s učilištem i sjemeništem. Središnji oltar (*horan*) katedrale posvećen je uznesenju Presvete Bogorodice, bočni – sv. Ovsepu (Josipu) i sv. Grguru Prosvjetitelju. Nekoć je grom bio udario u crkvenu kupolu, zapalio ju i porušio. Crkva je izgorjela osim patrijarhove stolice i slike Presvete Bogorodice. Godine 1940. patrijarh Grigor Bedros XV. Agadžanjan premjestio je Gospinu sliku u posebno izgrađenu kapelicu. Slika je veličine 56 x 48 centimetara. Stožernik Selluga, poznati dobročinitelj, malo prije svoje smrti darovao je sliku patrijarhu Avramu Bedrosu I. Sliku je patrijarh odnio u Libanon na povratku iz Italije. Gospina slika postala je glavna svetinja u samostanu Zmmar, predmet štovanja i hodočašća. Slika nije potpisana i ne zna točno tko ju je naslikao. Samostanski redovnici djeluju u 16 zemalja – od Kanade do Sirije, od Francuske do Argentine. Najveći broj redovnika djeluje u Libanonu.

Samostanski muzej

Zmmarski samostan je poznat po skupljanju i čuvanju armenskih kulturnih vrijednota. Samostanski muzej otvoren je godine 1966. i sastoji se od dvaju dijelova, armenskoga i općega. U muzeju su pohranjeni nalozi katolikosa patrijarha, papinske isprave, uključujući i onu pape Benedikta XIV. iz godine 1742. o osnivanju Patrijarhata. U muzeju se čuvaju i čestitke u obliku pisama koje je dobivao samostan nakon svakoga izbora pape. U samostanskom arhivu Matenadaran čuva se oko 2.000 rukopisa: deseci iluminiranih himnarija (zbirka duhovnih pjesama) sa srednjovjekovnim notacijama (arm. *haza*), knjige kućnih liječnika, koji pripadaju liječničkim tradicijama armenske

Cilicije, te dogmatski i egzegetski dijelovi tekstova crkvenih otaca. Tu se nalazi i oko 80.000 tiskanih armenskih knjiga. Dio rukopisa je već obrađen, a veći dio još čeka svoje istraživače.

Muzeju pripadaju ne samo armenska umjetnička djela nego i radovi drugih naroda – feničkoga, staroegipatskoga, bizantskoga, talijanskoga... Tu se mogu vidjeti prvi zubarski alati drevnoga Egipta, papinsko odijelo koje je papa darovao samostanu. U prostorima muzeja čuvaju se monete armenskih vladara od Tigrana Velikoga do cilicijskih kraljeva. Postoje slike poznatih slikara, uključujući jednu od inačica slika Ivana Ajvazovskoga „Noin silazak s Ararata“.

Sirotište

Blizu samostana nalazi se sirotište koje je utemeljila armenska ženska redovnička kongregacija Sestara od Bezgrješnoga začeca, koja je podvrgnuta Apostolskoj Stolici u Rimu. Kongregacija je ustanovljena u Carigradu godine 1847., predvodila ju je redovnica Hadži-Andonjan. Redovnička zajednica postupno je širila svoju djelatnost na području zapadne Armenije i Cilicije. Za vrijeme genocida nad Armencima trinaest časnih sestara je poginulo, dvadeset pet ih je bilo deportirano. Nakon Prvoga svjetskoga rata časne sestre su vodile brigu i skrb o armenskoj sirotinji. Djelovale su u Siriji, Egiptu, Libanonu, Jordanu, Iranu, Iraku, Francuskoj i SAD-u. Sestre skrbe za siromašnu i napuštenu djecu, kao i za iznemogle i bolesne sestre starije dobi. U sirotištu borave armenske djevojčice od 4 do 15 godina.

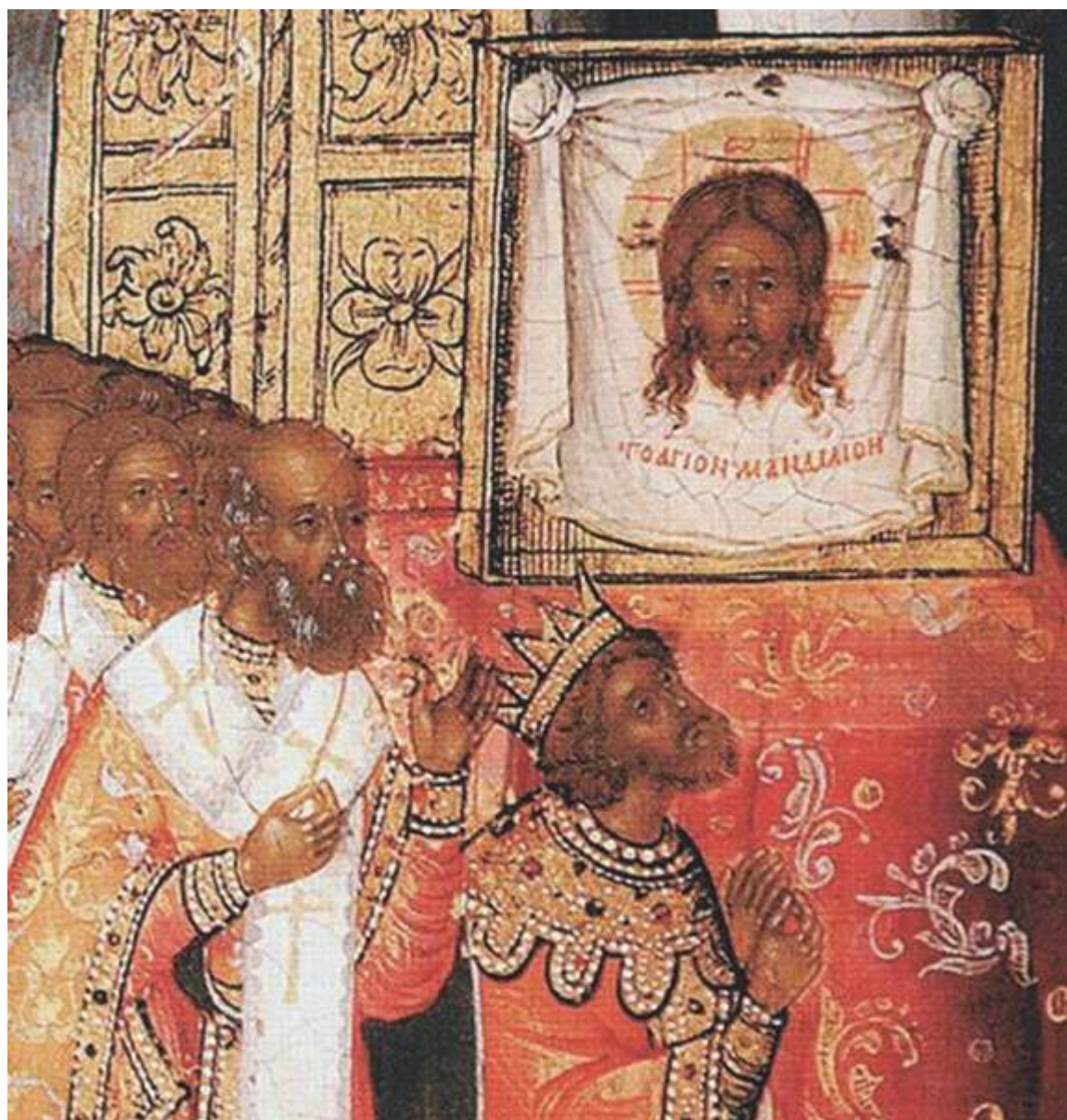
U beirutskoj četvrti Burdž-Hammud djeluju dječji vrtić i škola sv. Janje, koja također pripada armenokatoličkoj kongregaciji Sestara od Bezgrješnoga začeca. Djeca nastavljaju izobrazbu na učilištu „Mesropjan“ ili „Hripsimjan“, koje pripada istoj kongregaciji. Osim drugih školskih predmeta djeca uče: armenski i francuski još iz dječjega vrtića, engleski od šestoga razreda i naravno službeni arapski jezik. Briga i skrb za djecu ostala je do danas jednom od glavnih djelatnosti kongregacije Sestara od Bezgrješnoga začeca. Na taj način redovnice žele ostati vjerne svojoj karizmi jer su od početka njegovale i njeguju kršćansku ljubav prema djeci i bolesnima.

Nerukotvorni Kristov lik u crkvi sv. Bartula Armenskoga u Genovi

U crkvi sv. Bartula Armenskoga (San Bartolomeo degli Armeni) iz godine 1308. u Genovi (Italija) pohranjen je jedan od najstarijih likova Isusa Krista.

Legenda o kralju Abgaru

Prema predaji, edeški kralj Abgar V., za vrijeme Kristova ovozemaljskoga života, razbolio se od neizlječive bolesti, gube. Čuvši za Isusa i njegova izlječenja, Abgar mu šalje pismo u Jeruzalem po svojem pisaru i slikaru Hananu (Anastasiju), u kojem ga moli da dođe u Edessu/Urfu da ga izliječi. Ako Spasitelj ne bude mogao doći u Edessu, Abgar je naložio Hananu da mu nariše i donese Kristovu sliku. Hanan je u Jeruzalemu zatekao Isusa Krista opkoljena mnoštvom naroda. Pokušao je stati na poveći kamen s namjerom da naslika Krista, ali bez ikakva uspjeha. Zamijetivši nekoga čovjeka kako stoji na kamenu da bi ga naslikao, Gospodin naloži apostolu Tomi da mu ga dovede. Krist ga je odmah oslovio po imenu i zanimanju, rekavši: „Gdje je pismo tvoga vladara Abgara, koji si mi donio iz Edesse?“ Pročitavši Abgarovo pismo, Spasitelj mu odgovara: „Blažen si, Abgare, što si povjerovao u Mene ne vidjevši Me. Jer je pisano o Meni: da oni koji Me vide – ne će vjerovati, a oni koji Me ne vide – povjerovat će u Mene i zadobit će život vječni. Ti mi pišeš da dođem k tebi, ali Meni valja izvršiti ono radi čega sam poslan, i po izvršenju vratiti se Otcu koji me posla. Kada budem uznesen Otcu, Ja ću ti poslati jednoga od mojih učenika koji će te potpuno izliječiti od tvoje bolesti i kroz krst darovati vječni život tebi i onima koji su s tobom.“ Nakon toga Isus je zatražio vodu da umije svoje lice, koje potom obrisao četvrtastim ubrusom. Voda se odmah pretvori u boju, a na platnu se ocrta nerukotvoreni (nenaslikani) Kristov lik. Svemogući je predao platno Hananu i naložio da ga zajedno s odgovorom odnese natrag u Edessu.

Primivši s velikom radošću sliku i poklonivši se Kristu, Abgar je uskoro ozdravio. Jedino mu mali dio gube ostade na licu. Nakon Duhova u Edessu stiže apostol Tadej, koji je potpuno izliječio kralja Abgara, obrativši ga na kršćanstvo. Abgar je Kristov lik, utisnut u platno, pričvrstio na dasku od netrulećega drva i postavio u zidnu udubinu iznad gradskih vrata, nakon što je s toga mjesta uklonio kip idola. Abgar se trudio na širenju kršćanstva u svojem narodu. Međutim, njegov se praunuk vratio na mnogoboštvo i zaželio uništiti Kristov lik. Zbog toga je edeški biskup zajedno sa svojim klericima noću zazidao u gradske bedeme svetu Kristovu sliku sa zapaljenom uljanicom. S vremenom je to sveto mjesto palo u zaborav, ali tijekom zauzimanja Edesse od perzijskoga cara Hozroja godine 545., ponovo je čudom pronađeno. Jedne noći javi se Evlaviju, edeškomu biskupu, neka u velikoj slavi nevjesta, i pokazujući prstom na gradski bedem i mjesto u zidu, ona mu reče: „Iznad ovoga bedema skrivena je božanstvena nerukotvorna slika Spasitelja Krista, izvadi je iz zida i dobro ćeš učiniti.“ Kristova slika bila je pronađena netaknuta, i pred njom je još uvijek gorjela uljanica. I ne samo da je Kristov lik ostao netaknut nego se i preslikao na unutarnju stranu opeka kojima je bio zazidan. Tako su grad Edessa i njegovi stanovnici bili izbačeni od svojih neprijatelja milosrđem Spasitelja i pojavljivanjem nerukotvornoga Kristova lika. Sveto platno s Kristovim likom čuvano je u Edessi kao najveća svetinja, a glas o njemu širio se po cijelom kršćanskom Istoku.

Daljnja povijest Kristove slike

Prvi o svetoj slici piše biskup u primorskoj Cezareji Euzebije Cezarejski (oko 265.–340.), a zatim armenski povjesničar Movses Horenaci (410.–490.), Evagrij, crkveni otac i naučitelj sv. Ivan Damašćanin (oko 675.–753.). Drugi carigradski sabor godine 787. spominje svetu sliku nekoliko puta, a bizantski car Konstantin VII. Porfirogent (905.–959.) piše da je Abgaru vijest o Kristu donio njegov sluga Hanan (Ananija) po povratku iz Egipta.

Slika se nalazila u Edessi do godine 944., a nakon pobjede vojskovođe Ivana Kurkuasa, bizantski car armenskoga podrijetla Roman I. Lakapen sa svojim zetom Konstantinom, sinom Lava Mudroga, na blagdan Velike Gospe, 15. kolovoza, svečano je prenio iz Edesse u Carigrad (Konstantinopol) otisak Kristova lika na ubrusu. U liturgiji se slavi 16. kolovoza kao uspomena na dan prenošenja svetoga Kristova lika. Prije prenošenja bizantski car u zamjenu za sliku dao je Arapima 12.000 srebrnih moneta i 200 zarobljenika. Slika je bila pohranjena isprva u crkvi Presvete Bogorodice u Vlaherni, a zatim u crkvi Presvete Bogorodice Faroske.

Oltar crkve sv. Bartula Armenskoga

Nakon tri stoljeća boravka u Carigradu sveti lik je bio smješten u dragocjenu rizu od zlata i srebrnoga filigrana – deset medaljona rize prikazuju povijest svetoga lika do njegova svečana dolaska u bizantsku prijestolnicu. Slike počinju s lijeve strane gore naredbom bolesnoga Abgara da se donese Kristova slika, a završavaju se čudom izlječenja s pomoću svetoga lika u Carigradu.

Kristova slika

Sredinom XIV. stoljeća turski nasrtaji prisilili su bizantskoga cara Ivana V. Paleologa da zatraži vojnu pomoć od Genovske Republike. Genova šalje u Carigrad vojni odred pod zapovjedništvom satnika, a zatim jednoga od duždeva Genove Leonarda Montalda (1319.–1384.). Godine 1362. Montaldo prevozi sveti Kristov lik u Genovu i čuva ga u skrovištu svojega dvorca. Tek je na smrti otkrio postojanje svetoga lika i darovao ga je crkvi sv. Bartula Armenskoga. Godine 1507. lik su ukrale francuske postrojbe, ali genovski veleposlanici i bankari pri dvoru Luja XII. vratili su ga u Genovu.

Kristova slika

Likovni portret Krista naslikan je temperom (najstariji primjerci te slikarske tehnike potječu još iz staroga Egipta) na lanenom platnu pričvršćenom na okviri od cedra. Istraživači datiraju vrijeme nastanka portreta u doba Rimskoga Carstva. I sada se Kristov lik čuva u srebrnoj pozlaćenoj navlaci crkve sv. Bartula Armenskoga u Genovi, koju su utemeljila dvojica armenskih redovnika bazilijanaca reda sv. Bazilija s planine Crna gora (arm. Sev Ler) u cilicijskoj Armeniji.

III. Velikodostojnici Armenske Katoličke Crkve

Prvi patrijarh Armenokatoličke Crkve u novom vijeku Avram Bedros I.

Avram (Abraham) Bedros I. Ardzivjan (Avram Petar I. Artcivjan) prvi je armenokatolički patrijarh u novom vijeku. Rođen je 1679. u Ajetapeu (suvremeni Gazi-antep) u Turskoj. Učenik je propovjednika Unije biskupa Melkona Tazpazjana. Od 1710. biskup je Alepa. Sudionik je sastanka armenokatolika u Carigradu 1714. Na tom sastanku biskup Melkom Tapazjan izabran je za poglavara armenokatolika, ali su osmanske vlasti uhitile sudionike toga sastanka. Melkon Tapazjan i Avram Ardzivjan bili su osuđeni na galiju. Nakon godinu dana Tapazjan je preminuo, a Ardzivjan je oslobođen, pa ponovo osuđen na kaznu (1719.–1721.). Nakon oslobođenja putuje u Alep. U Libanonu je utemeljio armenokatolički redovnički red sv. Antuna. Armenokatolici su ga 26. studenoga 1740. izabrali za patrijarha. Uzeo je novo ime Bedros

Patrijarh Avram Bedros I.

(Petar) I. i od toga vremena svi armenokatolički patrijarsi nose ovo ime. Zatim Bedros putuje u Rim gdje ga je papa Benedikt XIV. (pontifikat 1740.–1758.) potvrdio kao patrijarha 26. studenoga 1742., a 8. prosinca iste godine primio je palij.

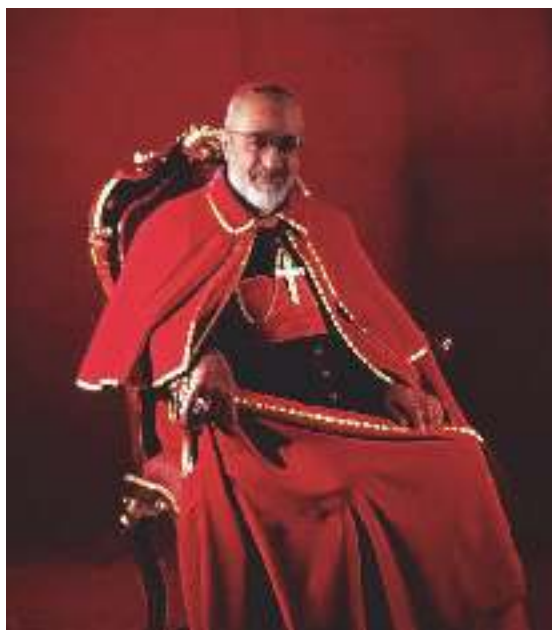
Osmanske vlasti nisu priznavale novoga patrijarha koji je uveden u službu bez njihova dopuštenja i počeli su proganjati armenokatolike. Bedros I. bio je prisiljen otići u planine Libanona gdje ga prati šest biskupa i dvadeset dva redovnika reda sv. Antuna. Preminuo je godine 1749., a njegov novi nasljednik postaje Hagop Bedros II. Hovsepjan (pontifikat 1749.–1753.).

Patrijarh Andon Bedros IX.

Andon (Antun) Bedros IX. Hassun rođen je 15. lipnja 1809. u Carigradu, Osmanskom Carstvu. Crkvenu naobrazbu stekao je u Rimu. Zareden je za svećenika 8. rujna 1832. Od 1846. do 1866. je carigradski nadbiskup armenokatolika. Sinoda Armenske Katoličke Crkve 14. rujna 1866. izabrala ga je patrijarhom Armenske Katoličke Crkve. Papa Lav XIII. (pontifikat od 1878. do 1903.) 13. prosinca 1880. imenovao je Andona Bedrosa IX. stožernikom svećenikom s naslovom crkve svetih Vitala, Gervazija i Protazija. Bedros IX. utemeljitelj je kongregacije armenskih Sestara od Bezgješnoga začeca koja je osnovana 5. lipnja 1847. u Carigradu. Preminuo je 28. veljače 1884. u Rimu.

*Patrijar Armenske Katoličke Crkve
Andon Bedros IX.*

Stožernik Grigor Bedros XV.

Patrijarh Grigor Bedros XV.

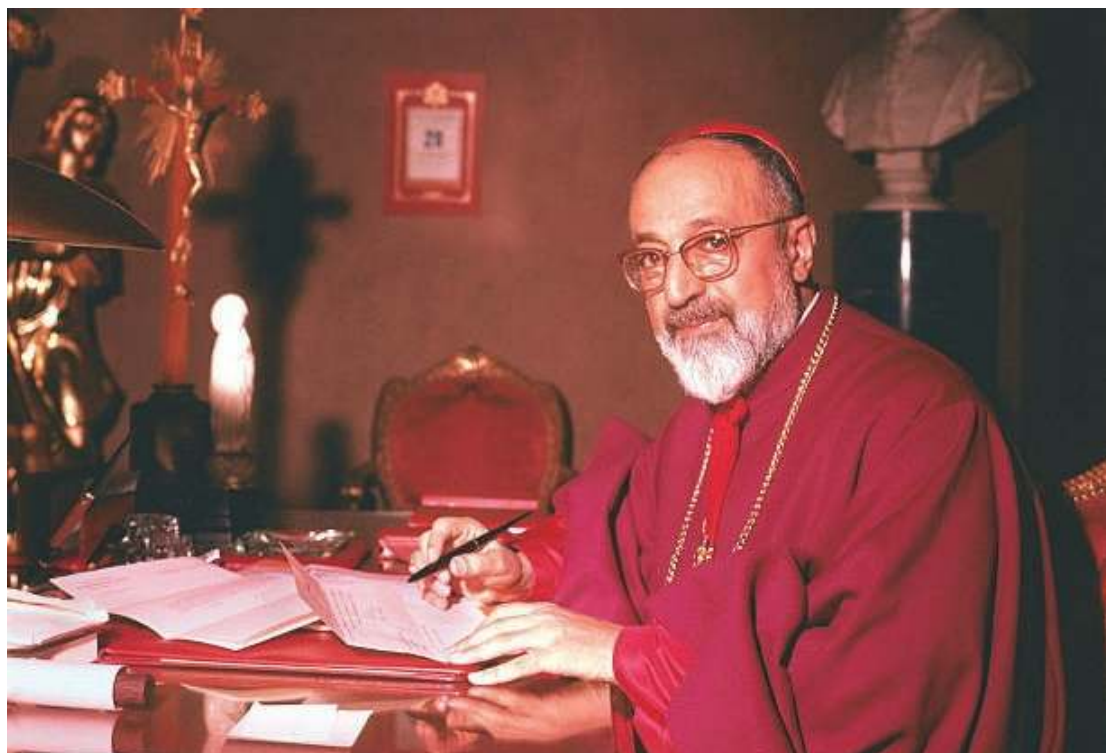
Gregorius-Titus XV Agagianian
patrijarh Cilicije (Armenija), Lebanon
curie 1955-1970 1932-1946
cardinal 18.2.1946 † 16.2.1971

Agadžanjanov stožernički grb

Grigor Bedros (Grgur Petar) Agadžanjan rođen je 18. rujna 1895. godine u Ahalciehu, u Gruziji. Prije zaređivanja zvao se Kazaros (Gazaros). Roditelji su mu bili armenski doseljenici iz grada Artvina (sadanja Turska). Od 1906. studirao je u Rimu gdje je na Papinskom sveučilištu Urbaniana izučavao filozofiju i bogoslovlje. Za svećenika je zaređen 23. prosinca 1917., nakon čega je počeo izučavati kanonsko pravo na Papinskom institutu za rimsko i kanonsko pravo (Pontificum institutum utriusque juris). Od 1919. do 1921. obnaša dužnost vikara u tbiliskoj Armenskoj Katoličkoj Crkvi sv. Grgura Prosvjetitelja. Godine 1921. vraćen je u Rim gdje postaje dorektorom (zamjenikom rektora), a od 1932. rektor Papinskoga armenskoga zavoda.

Od 1921. godine bio je i profesor kozmologije i sakramentologije na Papinskom sveučilištu Urbaniana, a od 1928. savjetnik Zbora za Istočne Crkve i član Povjerenstva za kodifikaciju istočnoga kanonskoga prava. Godine 1935. imenovan je naslovnim (titularnim) biskupom Komane (Armenija), a 30. studenoga 1937. izabran je na armenokatoličkoj sinodi za patrijarha Cilicije (papinsku je potvrdu dobio 13. prosinca). Kao patrijarh uzeo je ime Grigor Bedros XV. (tal. Gregorio Pietro XV.). Obnašao je dužnost armenokatoličkoga cilicijskoga patrijarha Armenske Katoličke Crkve od 1937. do 1962., sačuvavši taj naslov počasno.

Godine 1955. imenovan je predsjednikom Povjerenstva za uređivanje zbornika kanona istočnoga crkvenoga prava. Na konklavama godine 1958. i 1963. stožernik (kardinal) Agadžanjan bio je jedan od pristupnika za izbor pape. Sudjelovao je u radu Tajništva za jedinstvo kršćana (od 1998. – Papinsko vijeće za jedinstvo kršćana) koje je osnovao 5. lipnja 1960. Ivan XXIII. (papa 1958.–1963.). Od 1958. do 1960. bio je proprefekt, a od 1960. do 1970-ih godina stožernik-predstojnik (kardinal-prefekt) Svete kongregacije za širenje vjere. Odlikovan je 7. svibnja 1963. odličjem „Vitez velikoga križa – Red zasluga Republike Italije“ (*Cavaliere di gran croce – Ordine al merito della Repubblica Italiana*). Godine 1964. bio je papin izaslanik na Euharistijskom međunarodnom kongresu u Bombayu (Mumbai, Indija). Sudjelovao je u radu Drugoga vatikanskoga sabora (1962.–1965.).

Stožernik Grigor Bedros XV.

Glavna su mu djela: *Crkva i domovina* (1946.), *Otčevi Armenske Crkve o primatu sv. Petra* (1949.), *Armenska Katolička Crkva* (1950.), *Otčevi Istočne Crkve o presvetoj Euharistiji* (1951.), *Otčevi Armenske Crkve o Majci Božjoj* (1954.), *Pastirski glas: Pastirske poslanice*, Venecija, 1967. (na armenskom jeziku) i druge. Dana 22. listopada 1970. proglašen je stožernikom (kardinalom) biskupom u biskupiji Albano (blizu Rima). Preminuo je nakon teške bolesti 16. svibnja 1971. u Rimu. Pokopan je u crkvi sv. Nikole Tolentinskoga u Rimu.

Grobница Grigora Bedrosa XV. u crkvi sv. Nikole Tolentinskoga u Rimu

Stožernik Agadžanjan bavio se znanstvenom djelatnošću. Bio je profesor, doktor filozofije, doktor teologije, doktor kanonskoga prava. Služio se arapskim, engleskim, francuskim, grčkim, latinskim, njemačkim, ruskim, španjolskim i talijanskim jezikom. Agadžanjan je podupirao zbližavanje Armenske Katoličke Crkve i Armenske

Apostolske Crkve, sudjelovao u pripremi sastanaka u Vatikanu pape Pavla VI. (1963.–1978.) s cilicijskim katolikosom Khorenom I. Parojanom (1963.–1983.) i vrhovnim patrijarhom i Katolikosom svih Armenaca Vazgenom I. (1955.–1994.).

Papa Pavao VI. i Katolikos svih Armenaca Vazgen I.

S desne strane Grigor Bedros XV. Agadžanjan

Njemu pripada osobita uloga u pripremi konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* („Radost i nada“) i dekreta o misionarskoj djelatnosti *Ad gentes* („Narodima prema Božjoj providnosti“). Njegova je djelatnost obilježena neumornom skrbi o Armenskoj Katoličkoj Crkvi. Stalno je posjećivao armenske biskupije i kolonije u različitim zemljama diljem svijeta, osnivao sirotišta i škole, gradio crkve i podupirao izdavačku armenokatoličku djelatnost.

Patrijarh Nerses Bedros XIX.

Nerses Bedros XIX. (Butros Taza) rođen je u Egiptu 17. siječnja 1940. u velikoj armenokatoličkoj obitelji. Bio je peto dijete u osmočlanoj obitelji. Osnovnu i srednju naobrazbu stekao je u kršćanskom koledžu reda Braće kršćanskih škola u Kairu. Godine 1958. odlazi u Rim gdje je izučavao filozofiju i teologiju u armenskom kolegiju u sastavu Papinskoga sveučilišta Gregoriana. Nakon završetka studija zaređen je za svećenika 15. kolovoza 1965. Od 1968. do 1990. bio je upravitelj župe sv. Tereze iz Heliopolisa u Kairu. Imenovan je za biskupa i preuzeo je vodstvo u armenokatoličkoj biskupiji u Aleksandriji. U listopadu 1999. na sinodi Ar-

menske Katoličke Crkve izabran je za patrijarha i uzeo je ime Nerses Bedros XIX. Preminuo je 25. lipnja 2015. u Beirutu. Odlikovan je 16. rujna 2015. posmrtno odličjem sv. Mesropa Maštoca.

Nerses Bedros XIX.

Patrijarh Nerses Bedros XIX.

Patrijarh Grigor Bedros XX.

Patrijarh Grigor Bedros XX.

Grigor Bedros XX. (Grgur Petar XX., prije zaređivanja – Grigor Gabrojan) patrijarh je Armenske Katoličke Crkve. Rođen je 15. studenoga 1934. u sirijskom gradu Alepu. Studirao je na sjemeništu u Libanonu i Papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu. Nakon uspješnoga završetka sveučilišta vraća se u Libanon gdje je 28. ožujka 1959. zaređen za svećenika. Bio je ravnatelj škole, upravitelj maloga sjemeništa i tajnik izvršnoga vijeća samostana u Zmmaru (Bzoummaru, Bzommaru).

Godine 1977. imenovan je za poglavara egzarhata Armenske Katoličke Crkve u Francuskoj. Iste godine imenovan je za naslovnoga biskupa Amida degli Armeni. Fana 30. lipnja 1986. papa Ivan Pavao II. izdao je bulu *In Petro Apostolorum* kojom je apostolski egzarhat Francuske uzdigao na rang biskupije pod naslovom Svetoga Križa u Parizu. Grigor Bedros je postao prvi biskup te biskupije.

U veljači 2013. zatražio je umirovljenje od biskupske službe. Nakon smrti patrijarha Nersesa Bedrosa XIX. (1940.–2015.) obavljao je dužnost upravitelj armenokatoličkoga patrijarhata. Sveta sinoda Armenokatoličke Crkve, održana od 14. do 25. srpnja 2015. izabrala ga je za patrijarha. Ustoličen je 9. kolovoza 2015. u Beirutu.

Patrijarh Armenske Katoličke Crkve Grigor Bedros XX.

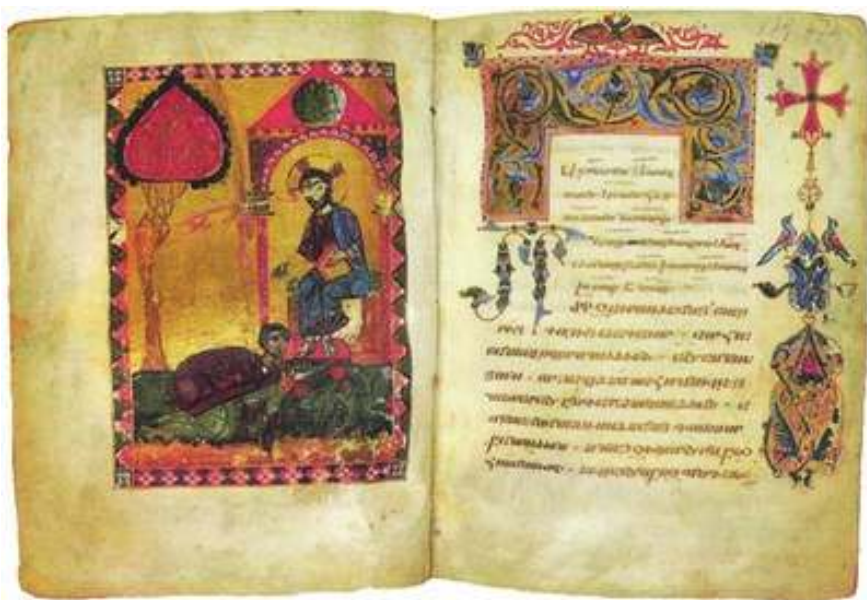
Grigor Narekaci – crkveni naučitelj Katoličke Crkve

Grigor Narekaci (oko 951. – 1003. ili 1011.) armenski je pjesnik, filozof, teolog, predstavnik ranoarmenskoga preporoda. Rođen je u obitelji kneza Hosrova Andzevacija, teologa, mislioca, autora mnogih vjerskih djela. Nakon smrti žene Hozrov otac šalje svoje sinove Izaka, Ovanesa (Ivana) i maloljetnoga Grigora (Grgura) u samostan radi stjecanja znanja. Kasnije se i sam Hozrov zareadio i postao biskup. Gotovo cijeli svoj život Grigor je proveo u narekskom samostanu koji je imao bogatu knjižnicu u kojoj se upoznao s djelima antičkih filozofa i crkvenih otaca. U samostanu je postao vardapet (vjeroučitelj, nastavnik). Predavao je u samostanskoj školi. Narekaci je jedan od najboljih autora tumačenja „Pjesma nad pjesmama“ (977.) i brojnih pjesničkih djela. Njegovo pjesništvo prožeto je svetopisamskim temama. Nastanak stvaralaštva Narekacija obuhvaća filozofiju novoplatonizma, a također djela Grgura Nisenskoga, Hipolita Rimskoga, Epifranije Salaminskoga, Origena, Grgura Nazijanskoga, Bazilija Velikoga i Ivana Zlatoustoga.

U Narekacijevu pjesničkom stvaralaštvu više je hvalospjeva i drugih djela: „Hvalospjev sv. Apostolima“, „Hvalospjev sv. Križu“, „Hvalospjev sv. Bogorodici“, „Povijest aparanskoga križa“, „Hvalospjev Jakovu, nizibijskomu biskupu“, „Poslanica protiv tondraijske sljedbe“. Najpoznatija mu je lirsko-mistična poema „Knjiga tužnih vjerskih pjesama“ (1002.) ili „Pjesme žalopojke“. Pjesnik tuži o svojoj nesavršenosti, duhovnoj slabosti, nemoćnosti i bespomoćnosti pred svjetovnom taštinom. Narekaci stalno ispovijeda grijehe i moli od Boga oprost ne samo za sebe nego i za sve ljude.

Grigor Narekaci, rukopis iz XII. st.

Minijature iz „Knjige tužnih pjesama“, 1173.

Poema je prvi put tiskana 1673. u Marseilleu. Prije toga se širila u rukopisima. Najstariji sačuvani rukopis datira iz XII. st. Prevedena je na mnoge jezike.

Godine 1985. skladatelj Alfred Šnitke (1934.–1998.) napisao je „Koncert za mješoviti zbor u četiri dijela“ na stihove Grigora Narekacija. U Buenos Airesu postoji armenska katolička biskupija koja je nazvana u Nerekacijevu čast. Na svečanoj misi 12. travnja 2015. u bazilici sv. Petra u Vatikanu, koja je bila posvećena stogodišnjici pokolja Armenaca u Osmanskom Carstvu, papa Franjo proglasio je Grigora Narekacija crkvenim naučiteljem. U Vatikanskim vrtovima papa Franjo je otvorio poprsje Grigoru Narekaciju.

Poprsje Grigora Narekacija u Vatikanskim vrtovima

Ovanes Jerznkaci

Ovanes (Ivan) Jerznkaci (Corcoreci) rođen je oko godine 1270. u gradu Jerznaka (sadanji turski grad Jerzindžan) ili blizu njega. Osnovnu naobrazbu stekao je u crkvenim školama područja Jekehjac, a zatim nastavio na Gladzorskom sveučilištu. Na sveučilištu je postao pristaša poznatoga armenskoga mislitelja, pedagoga Jesaia Hčecija (oko 1260.–1338.). Počeo se oduševljavati katoličanstvom i iznositi ideje sjedinjivanja Crkava. Godine 1306. preselio je u Artaz (sada u Iranu), u armensko-katolički samostan Corcora, gdje se proslavio kao vješt pisar, mudroslovac (filozof), basnopisac i jezikoslovac.

Corcorska armenska kapelica (Iran)

Sudjelovao je u na crkvenom saboru u Adani na kojem je donesena odluka o uniji s Katoličkom Crkvom. Godine 1317. u Avignonu ga je primio papa Ivan XXII. (pontifikat od 1316. do 1334.). Početkom godine 1330. pristupio je Krnijskoj dominikanskoj kongregaciji.

Njemu pripada niz izvornih djela: rad iz gramatike, crkvenodogmatska i teološka djela, pjesme, zagonetke i sl. Poznat je i kao prevoditelj s latinskoga na armenski jezik. Ovanes Jerznkaci (Corcoreci) preveo je s latinskoga na armenski poznati rad Tome Akvinskoga „Tumačenje četiri knjige Misli Petra Lombardijca“. Ovaj prijevod se smatra jednim od prvih prijevoda djela Tome Akvinskoga u svjetskoj književnosti. On je također autor djela „Kratka gramatika“ koja sadržava definicije gramatičkih,

jezikoslovnih i književnih pojmova. Služio se latinskim, grčkim i perzijskim jezikom. Ovanes Jerznkaci pridonosio je širenju katoličanstva u Armeniji, bio je u tijesnim odnosima s katoličkim svećenikom Bartolomejem Bolonjskim. Preminuo je godine 1338., a njegov grob, na temelju pretpostavke, nalazi se u samostanu Ahpat na sjeveru Armenije.

Ovanes Krneci

Ovanes (Ivan) Krneci rođen je između 1290. i 1292. godine u Krnu. Stekao je naobrazbu na Gladzorskom sveučilištu. Godine 1328. otputovao je u Maragu (grad u sjeverozapadnom dijelu Irana), dominikanskomu svećeniku Bartolomeju Bolonjskomu sa željom da upozna katoličke dogme. Uskoro je prihvatio katoličanstvo i postao armenokatolikom. Uz pomoć svojega strica Gevorga, koji je također postao katolik, sagradio je armenokatoličku crkvu sv. Bogorodice (Surb Astvacacin) i utemeljio Krnsku dominikansku kongregaciju. Nakon posjeta papi, imenovan je duhovnim vođem katoličke općine u području Jerndžak (Džulfinski rajon Naxčivanske Autonomne Republike Azerbajdžan).

Do nas su došla sljedeća njegova djela: polemika „Poslanica“ (1333.), gramatički rad „O gramatici“ (1344.), a također i napisana u suautorstvu s Bartolomejem Bolonjskim teološka znanstvena raspravu „Knjiga o dvjema naravima i jednoj hipostazi u Kristu“ (između 1328. i 1330.). Prvo djelo sastoji se od devetnaest točaka u vidu okružnice koja je poslana vardapedima (duhovni profesori) i učenicima Gladzorskoga sveučilišta. Ovanes poziva svakoga u tom pismu da ispravi pogreške u svojoj vjeroispovijesti i tako uđe u okrilje Katoličke Crkve, pokušava pak dokazati prednost te Crkve. U drugom djelu „O gramatici“ Ovanes Krneci pokušava opisati armensku gramatiku uz pomoć usporedbe armenskih gramatičara (Vardan Arevelci, Jesai Nčeci, Ovanes Jerznakaci Pluz) s latinskim (Priscijan Cezarejski) i grčkim (Apolonije Diskolus). Ovanes Krneci preminuo je godine 1347. u samostanu Krna.

Poljski prosvjetitelj, isusovac Grzegorz Piramowicz (Grigor Pirumjan)

Grzegorz Piramowicz (arm. Grigor Pirumjan) je rođen 25. studenoga 1735. godine u Ljvivu. Rodio se u armenskoj trgovačkoj obitelji u Ljvivskoga patricija Jakuba i Ane Nikorovič. Naobrazbu je stekao u Ljvivskom isusovačkom kolegiju. Nakon završetka školovanja i pristupanja isusovcima godine 1754. obavio je novicijat u domu sv. Szczepana u Krakowu. Od 1756. do 1760. radio je kao nastavnik gramatike i poetike u Žitomiru, Jurevičima i Lucku. Od godine 1760. je izučavao teologiju u Ljvivskoj akademiji, a 23. srpnja 1763. zaređen je za svećenika. Od jeseni 1764. propovjednik je i profesor moralne teologije u isusovačkom kolegiju u Kremencu. Živio je od 1766. do 1777. u novicijatu u Jaroslavlju, a zatim se vratio u Ljviv. Putuje u Italiju i Francusku kao skrbnik sinova Ljvivskoga kaštelana Jozefa Potockoga. U Rimskom isusovačkom kolegiju držao je predavanja iz moralne teologije. Vratio se u Ljviv gdje je predavao od 1770. do 1773. filozofiju u isusovačkom kolegiju. U kolovozu 1773. predstavljen poljskomu kralju na tzv. „učenom ručku“. Imenovan je povjerenikom i tajnikom Poljske obrazovne komisije (polj. Komisja Edukacji Narodowej) (1773.–1794.) u Poljsko-Litavskoj uniji (1569.–1795.). Poljska obrazovna komisija bila je prva u Europi koja je djelovala kao ministarstvo prosvjete.

Grzegorz Piramowicz

Grzegorz Piramowicz radio je na stvaranju osnovnoga zakona o organizaciji prosvjete u Poljsko-Litavskoj Uniji (1781.). U svojoj djelatnosti posebnu pozornost pridavao je organizaciji narodnih škola. U njegovoj redakciji izišao je udžbenik retorike, početnica za župne škole, pjesme za djecu i mladež i dr. U knjigama „Moralna znanost za narod“ (1785.) i „Obveze učitelja“ (1787.) Piramowicz je razmotrio ulogu župnih škola u početnom (osnovnom) obrazovanju naroda koja su povezana sa zadaćama učitelja, s pitanjima tjelesnoga, moralnoga i umnoga odgoja i metodike početne obuke. Učitelj, naglašavao je Piramowicz, mora biti aktivan društveni djelatnik, zagovornik napretka seljaka.

Znatnu je pozornost pridavao ženskomu odgoju i obrazovanju. Prevodio je s latinskoga i francuskoga jezika. Sudionik je Trgovičkoga saveza (polj. Konfederacja targowicka). Trgovički savez je savez poljskih magnata i plemića koji je bio usmjeren protiv reforma Sejma 1788.–1792. i ustava Poljsko-Litavske Unije godine 1791. Nakon Kościuszkova ustanka 1794. protiv Pruske i Rusije živio je u iseljeništvu. Od 1797. do 1780. je bio pod nadzorom austrijske policije u Krakovu. Umro je 14. studenoga 1801. u poljskom gradu Międzyrzcu Podlaskom (polj. Międzyrzec Podlaski).

Nadbiskup Gabrijel Ajvazovski

Gabrijel Ajvazovski (1812.–1880.) armenski je svećenik, povjesničar, jezikoslovac i poliglot. Stariji je brat svjetski poznatoga slikara marinista Ivana Ajvazovskoga. Rođen je u Feodosiji u obitelji armenskoga trgovca Konstantina (arm. Gevorka) i Hripsime Gajvazjan. Njegovi su predci došli iz povijesne zapadne Armenije u XVIII. stoljeću u Galiciju, iz nje su se selili u dunavske kneževine (Moldovska, Vlahija). Iz dunavskih kneževina obitelj se preseljava u Feodosiju, tadanje Rusko Carstvo. Njegov otac Gevork nakon preseljenja počeo je pisati svoje prezime na poljski način - Gajwazowski. Obitelj je osiromašila nakon epidemije kuge godine 1812. Gabrijel je kršten u mjesnoj crkvi sv. Grgura. Naobrazbu je stekao u crkvenoj školi pri crkvi sv. Sarkisa. Kad mu je bilo trinaest godina otac ga šalje u grad Karasubazar (sadanji grad ukr. Bilogirs'k, rus. Belogorsk na Krymu) za školovanje u o. Minasa Medicija. Godine 1826. otac Minas šalje ga u armenokatolički samostan mhitarističke kongregacije na otoku sv. Lazara u Mlecima (Veneciji) radi stjecanja znanja.

Samostan mhitarističke kongregacije na otoku sv. Lazara u Mlecima (Veneciji)

Godine 1830. zaređen je za svećenika, a 1834. dodijeljen mu je čin *vardapeta* (stupanj visokoga samostanskoga predstojnika, duhovni vjeroučitelj, nastavnik). Postao je magistar bogoslovlja i profesor orijentalistike. Od 1837. do 1847. tajnik je mhitarističke kongregacije. Godine 1843. utemeljio je prvi časopis kongregacije „Bazmavep“. Godine 1847. preselio se u Pariz gdje je imenovan za rektora liceja. Počeo je izdavati časopisa „Golub Masisa“ (fr. La colombe du Massus; Masis na armenskom – planina Ararat). Kasnije pod utjecajem brata slikara Ivana Ajvazovskoga prelazi u Armensku Apostolsku Crkvu. Godine 1858. na poziv ruske vlade vraća se u Feodosiju gdje je imenovan voditeljem Nahodževano-Bessarabske oblasti (eparhije).

Ivan Ajvazovski, Portet Gabrijela Ajvazovskoga, 1883.

Po povratku u Feodosiju zajedno s bratom Ivanom putuje u Moskvu i Sankt-Peterburg. Uz pomoć bogatoga armenskoga tvorničara Arutjuna Halibjana gradi u Feodosiji armensko učilište, a također ljekarnu i bolnicu. Pri učilištu otvara tiskaru gdje

izdaje na armenskom, ruskom i francuskom jeziku časopis „Golub Masisa“. U duhovnom središtu Ečmiadzinu posvećen je godine 1886. za biskupa, a nakon nekoliko godina i za nadbiskupa. Imenovan je rektorom Ečmiadzinske duhovne akademije. Od 1879. je živio i radio u Tbilisiju (Gruzija). Preminuo je 20. travnja 1880. u Tbilisiju, njegov grob se nalazi u gradskoj crkvi sv. Gevorga. Autor je više od dvadesetak knjiga, među kojima se ističu: Pregled ruske povijesti (na armenskom jeziku, Venecija, 1836.); Povijest osmanlijske države (na armenskom jeziku, sv. 1–2, Venecija, 1841.); Veliki leksikon armenskoga jezika (u suautorstvu s redovnikom Somaljanom i Ageljanom, sv. 1–2, Venecija, 1836.–1837.); Osvrti o podrijetlu novoruskih Armenaca // ZOOID, sv. 6, Odessa, 1867., str. 550–555); Gramatika ruskoga jezika; prijevod na armenski jezik basni Krylova; Pregled o duhu i smjeru mhitarističke kongregacije, Pariz, 1857.

Gevond Ališan – član katoličke mhitarističke kongregacije u Mletcima

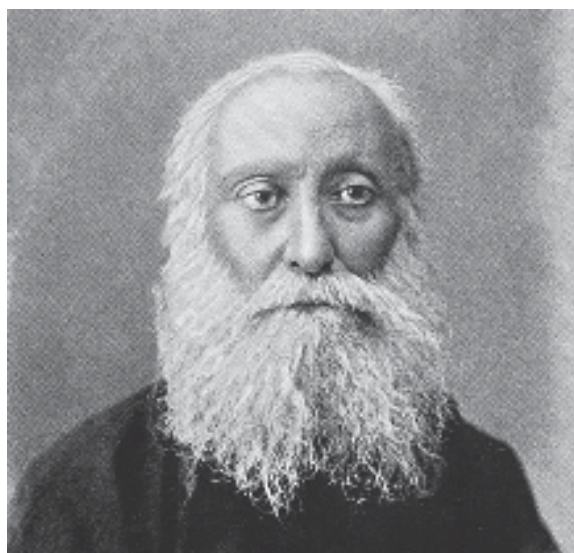
Gevond Ališan (pravo ime: Kerovbe Ališanjan) poznati je armenist, etnolog i pjesnik. Član je armenokatoličke mhitarističke kongregacije na otoku sv. Lazara u Mletcima (Veneciji). Mhitaristi čine kongregaciju benediktinskih redovnika. Kerovpe Ališan rođen je 6. srpnja 1820. u Carigradu u obitelji znanstvenika numizmatičara. Dvije godine školovao se u mjesnoj armenskoj katoličkoj školi, a zatim su ga odveli na daljnje školovanje u mhitaristički samostan sv. Lazara u Mletcima.

Armenokatolički samostan sv. Lazara (San Lazzaro) u Mletcima, crtež Charlesa Yriarte, 1877.

Samostan sv. Lazara u Mletcima (Veneciji)

Gevond Ališan

U samostanu je proučavao staroar-
menski (grabar), talijanski, francuski,
njemački, engleski, a također i povijest,
zemljopis, filologiju. U dobi od 14 go-
dina postao je redovnik i uzeo ime
Gevond (u čast junaka osloboditeljsko-
ga pokreta armenskoga naroda u Ava-
rjarskoj bitki 451.). Nakon završetka
mhitarističke škole postao je nastavnik
te škole. Za svećenik je zaređen 7. lipnja
1840. Imenovan je za nastavnika, a
uskoro i nadzornika škole Muradjana u
Parizu. Kasnije je škola prevedena u
samostansku školu sv. Lazara. Od 1849.
do 1855. Ališan radi kao glavni urednik
armenskoga časopisa „Bazmavap“. Od
1830-ih godina počeo je pokazivati za-

nimanje prema različitim područjima *armenistike* (armenistika – znanost koja proučavan armenski jezik, književnost, povijest i kulturu armenskoga naroda). U knjižnicama, muzejima, arhivima, različitih zemalja zapadne Europe proučavao je armenske rukopise i istraživao etnologiju armenskoga naroda.

Ališan je autor brojnih radova u području armenske povijesti, narodopisa, zemljopisa i kulture. Mnogi njegovi radovi prevedeni su na talijanski, francuski, engleski i njemački. Ališan je član Talijansko-azijskoga društva, Moskovskoga arheološkoga društva, Sanktpeterburškoga društva ljubitelja ruske filologije, Jenske akademije

filozofije. Odlikovan je odličjem Legije časti (1886.). Pisao je pjesme na staroarmenskom jeziku (grabaru) koje su sabrane u tematski ciklus u pet svezaka „Napjevi“. Osim mnoštva pjesama i spjeva pisao je i prozu, najpoznatiji je njegov roman „Sjećanje na domovinu armensku“ (1869.–1870.). Preveo je na engleski jezik armenske narodne pjesme, a na armenski djela G. Byrona, T. Graya, J. Milтона, H. Longfellowa i dr., objavivši zbirku „Antologija engleskih pjesnika“, „Američka lira“. Preminuo je 9. studenoga 1901. u Veneciji na otoku sv. Lazara.

Noé Bordignon, Portret Ališana

Važne su mu knjige i članci: Sisuan, Ajrarat, Sisakan koji su izišli u Veneciji, a također i na francuskom jeziku: Sissouan, ou l'Arméno-Cilicie / auteur(s) : Père Léonce (Ghewond) M. Alishan – description géographique et historique, avec cartes et illustrations, traduit du texte arménien par Georges Bayan; publié sous les auspices de son Excellence Noubar Pacha. Editeur: Pères Mekhitaristes de Venise. Année (1899.), Léon le Magnifique, premier roi de Sissouan ou de l'Arméno-Cilicie / auteur(s): Père Léonce (Ghewond) M. Alishan – écrit par le R. P. Léonce M. Alishan, traduit par le P. Georges Bayan. Editeur: Pères Mekhitaristes de Venise. Année (1888.), Deux descriptions arméniennes des Lieux saints de Palestine / auteur(s): par Anastase d'Arménie et Nicolas, évêque d'Acquirmann. Année (1884.) i dr.

Album: Pogos Ter-Asatrjan, Armenski djelatnici, Tiflis, 1891.

Ignacije Malojan – blaženik Katoličke Crkve

Ignacije Malojan rođen je 1869. u Mardinu (Turska). Kad mu je bilo četrnaest godina, dolazi u armenokatolički samostan Zmmar (Bzommar) u Libanonu gdje je 1896. zaređen za svećenika. Dobio je ime Ignacije u čast poznatoga biskupa Ignacija Antiohijskoga (oko 35. – oko 110.). Patrijarh Pavao Sabagjan pozvao ga je u Carigrad, imenovao tajnikom i uručio mu stupanj vardapeta (duhovnoga učitelja). Malojan se

vraća u Egipat i služi tamo do 1910. godine. Zatim služi u Mardinskoj župi koju predvodi biskup Ovsep (Josip) Guljan. Nakon umirovljena biskupa Guljana Ignacije Maloijan dolazi na čelo župe u Mardinu. Sudjeluje na sinodi Armenske Katoličke Crkve u Rimu kao tajnik i zapisničar. Tijekom te sinode izabran je za biskupa Mardinske župe i okolice. Odmah nakon dolaska u Mardin tijekom svojega prvoga nastupa kao biskup rekao je sljedeće: „Došao sam u svoju zemlju služiti svojem narodu i dat ću mu i zadnju kap svoje krvi“.

Početkom genocida nad Armencima godine 1915. (30. travnja 1915.) vojnici su okružili biskupski dom i crkvu u Mardinu pod izlikom da Armenci tamo skrivaju oružje. Biskup i još 27 armenokatolika uhićeni su 3. lipnja i zatvoreni. Drugoga dana uhitili su još 25 svećenika i 862 vjernika. Tijekom suđenja načelnik policije Mamduh-beg predložio je Malojanu da pređe na islam. Nakon odbijanja prijedloga policajac je naredio da se biskupa okuje, vojnici su ga položili na zemlju i počeli tući. Maloijan je ponavljao: „Gospodine, smiluj se, Gospodine, ojačaj me u vjeri!“ Tijekom premlaćivanja molio je svećenike koji su stajali pored njega da mu oprostite grijeh. Tada su mu vojnici iščupali nokte s nožnih prstiju. 9. lipnja vojnici su potjerali stotine Armenaca u pustinju gdje su mnogi bili ubijeni. Među njima je bio i biskup Ignacije Maloijan, kojega je ustrijelio navedeni Mamduh-beg.

Godine 2001. papa Ivan Pavao II. proglasio je biskupa Ignacija Malojana blaženim

Spomendan genocida nad Armencima i Sveta Stolica

Armenci diljem svijeta svake godine 24. travnja obilježavaju Dan genocida nad Armencima. Najveći genocid nad Armencima izvršen je godine 1915., počevši od 24. travnja 1915. pa sve do 1923. godine ubijeno je milijun i pol ljudi. Dana 24. travnja 1915. u Carigradu i armenskim naseljima diljem prostrane Osmanlijske Carevine bio je uhićen velik broj poznatih armenskih intelektualaca: liječnika, učitelja, političara, svećenika, književnika i dr. Među njima bili su i vrhunski armenski pisci: Grigor Zohrap, Danijel Varužan, Siamanto, Ruben Sevak i Jeruhan. Veleposlanik Sjedinjenih Američkih Država u Carigradu Henry Morgentau, kao svjedok, obratio se 1915. godine paši Mehmedu Talatu, ministru unutarnjih poslova turske države, govoreći da će jednoga dana njegov narod snositi odgovornost za počinjeni zločin. Talat mu je zajedljivo uzvratio: „Pred kim snositi odgovornost, nema više Armenaca! Učinio sam za tri mjeseca više negoli sultan Hamid za tri desetljeća“. Adolf Hitler je prije napada na Poljsku, usput budi rečeno, svojim časnicima o pojedinim narodima rekao: „Moramo bez milosti ubijati sve: muškarce, žene i djecu. Ne ćemo se obazirati na javno mišljenje jer tko danas uopće više govori o ubijenim Armencima“. Godine 1916. u sirijskoj pustinji Der Zor, gdje se nalazilo 500 tisuća Armenaca, u životu je ostavljeno samo njih 20 tisuća ljudi. Stotine tisuća Armenaca protjerane su sa svojih ognjišta te su našli nova pribežišta u stranim zemljama. Armenski se biskup Nareg Alemezjan u subesjedi *Glasi Koncila* prigodom Feste sv. Vlaha u Dubrovniku spominje: „Stotine tisuća Armenaca, poput mene, zbog genocida završili smo na Srednjem istoku, u Siriji

i Libanonu, u Beirutu. Moji povijesni korijeni su iz Armenije, iz Cilicije. Moji pradjedovi s očeve i majčine strane, preživjeli su genocid, rođeni su i živjeli u Ciliciji kao i moji roditelji koji sada žive u Kanadi. Ja sam završio u Libanonu jer nam nije bilo dopušteno ostati u domovini. Od desetoga stoljeća sjedište naše Crkve bilo je u glavnom gradu Sis u Ciliciji. Našem katolikosu, biskupima, svećenicima i vjernicima bilo je dano 24 sata da napuste svoje ognjište, Sis i Ciliciju. Pokupili su što su mogli, blago, zapise, relikvije, Sveto Pismo, crkvene dokumente i sl. te su prošli kroz pustinju da bi došli u Siriju i onda u Beirut u Libanonu“. Prema podacima Johanesa Lepsiusa, poznatoga njemačkoga bogoslova i humanista, broj ubijenih Armenaca u turskoj državi iznosio je milijun i pol, dok je njih 500 tisuća postalo izbjeglicama. Osim ljudskih gubitaka bio je izvršen i kulturocid nad duhovnom i kulturnom baštinom armenskoga naroda, bio je srušen sa zemljom golem broj armenskih naselja, crkava, samostana te drugih povijesnih i kulturnih spomenika.

O uništenju armenskoga naroda odlučili su najviši državni dužnosnici turske vlade, okupljeni oko mladoturske organizacije „Komitet za jedinstvo i napredak“. Vladajući mladoturski trijumvirat („diktatura trojice paša“) sastojao se od paše Mehmeda Talata (ministra unutarnjih poslova), paše Ismaila Envera (ministra rata) i paše Ahmeda Džemala (ministra mornarice i vojnoga guvernera Sirije). Mladoturci su bili većinom masoni. Primjerice, Talat-paša je godine 1909. u Istanbulu utemeljio masonsku ložu Hjur ve Kabul Edeljmis i dvije godine je zauzimao položaj prvoga masona u toj loži.

Koncem rata, koji je Turska izgubila, glavni ideolozi armenskoga genocida pobjegli su uz pomoć njemačke podmornice iz zemlje u Njemačku. Na Talat-pašu je 15. ožujka 1921. u Berlinu izvršen atentat; izvršio ga je Armenac Sogomon Tejlirjan (1897.–1960.) koji je u pokolju i progonu izgubio obitelj. Berlinski sud ga je oslobodio jer je izvršio atentat u neubrojivu stanju. Bio je svjedok silovanja svojih dviju sestara i ubojstva svojega brata sjekirom. Nakon suđenja 30 godina živio je u Srbiji, nekoliko godina u Valjevu, potom u Beogradu. Oženio se Armenkom Anait Tatikjan s kojom je imao sina i kćerku, a 1950-ih godina preselio je u Ameriku. Umro je 1960. u San Franciscu.

Ista je sudbina snašla i Džemal-pašu kojega su ubili 1922. godine u Tiflisu u Gruziji Armenci Petros Ter-Pogosjan i Artašes Gevorgjan, članovi armenske stranke „Dašnakcutjun“ (Armenska revolucionarna zajednica), i to u okviru operacije „Nemezic“ (Nemesis ili Nemezida – starogrčka božica odmazde koja pravedno kažnjava zločince) za likvidaciju krivaca armenskoga genocida 1915. godine. Enver-paša je poginuo 4. kolovoza 1922. u selu Čagana u Tadžikistanu u boju s postrojbama Crvene armije. Još ranije, 1919. godine, turski vojni sud odredio je smrtne kazne visokim vojnim časnicima zbog uvlačenja Turske u rat te za zločinstvo koje je turska vojska počinila nad Armencima.

Sveta Stolica pokušala zaustaviti pokolj Armenaca

Istraživači vatikanskih arhivskih dokumenata o genocidu nad Armencima objavili su prvu knjigu o pokušajima pape Benedikta XV. (pontifikat 1914.–1922.) i njegove kurije da zaustave masovni pokolj u Osmanskom Carstvu.

Papa Benedikt XV.

U publikaciji je kronologija kako je nuncij kardinal Angelo Maria Dolci (1867.–1939.) pokušavao zaustaviti genocid nad Armencima. „Vatikan je učinio sve što je mogao i što nije mogao u zaustavljanju strašnoga pokolja. Apostolski nuncij je putovao na sastanke koji su bili izvan diplomatskoga djelokruga. Papinski poslanik nije imao prava na takve korake.“

Stožernik Angelo Maria Dolci

Dolci se sastajao s ministrima, vezirom i sultanom. Govorio je u ime pape i Apostolske Stolice jer je bio siguran da papa Benedikt XV. želi pomoći i spasiti te mučenike. U vatikanskim ispravama, koji su otvoreni od godine 1985., čuva se mnoštvo raznovrsnih osvrta, brzoglasa, izvješća i pisama o tim tragičnim zbivanjima za armenski narod. Apostolska Stolica poduzela je sve što je mogla radi zaštite mirnoga stanovništva, organizirala skupljanje sredstava za iseljenike, pružala duhovnu i materijalnu pomoć.

U jednoj je subesjedi mons. dr. Juraj Kolarić među ostalim rekao o tragediji armenskoga narodu: „Malo je naroda na svijetu kojima je povijest isprepletena takvim i tolikim stradanjima, patnjama i tragedijama kao Armencima. Zbog svojega povoljnoga zemljopisnoga položaja, kao najpogodnija veza između Istoka i Zapada, Armenija je postala pozornica na kojoj su se odigravale velike vojne predstave. (...) Svoju vjernost kršćanstvu morali su krvavo platiti ostavši dugi niz stoljeća narod bez

domovine. Za Prvoga svjetskoga rata Turci su započeli uništavanjem Armenaca. Europa je na taj genocid gledala skrštenih ruku. Bježeći pred ubojicama i napuštajući svoja ognjišta Armenci su iskopavali kosti svojih preminulih i nosili ih sa sobom u nove neizvjesnosti“.

Tragediju armenskoga naroda papa Franjo nazvao je „prvim genocidom XX. stoljeća“. Tijekom posjeta spomeničkomu kompleksu za žrtve genocida nad Armencima na brdu Cernakaberd u Jerevanu u Armeniji 2016. u muzejskoj knjizi žalosti papa Franjo napisao je sljedeće: „Molim ovdje, s boli u srcu, da se nikada više ne dogode ovakve tragedije, molim da čovječanstvo ne zaboravi kako bi znalo zlo pobijediti dobrim. Neka Bog čuva sjećanje armenskoga naroda! Sjećanje se ne može zatomiti, ni zaboraviti! Sjećanje je izvor mira i budućnosti!“.

Genocid nad Armencima priznale su i osudile mnoge zemlje i međunarodne organizacije: Europsko vijeće, Europski parlament, UN-ova potkomisija za sprječavanje diskriminacije i zaštitu manjina; parlamenti Urugvaja, Francuske, Belgije, Danske, Italije, Nizozemske, Njemačke, Švicarske, Švedske, Rusije, Poljske, Libanona, Litve, Grčke, Slovačke, Cipra, Argentine, Venezuele, Čilea, Kanade, 43 od 50 država u SAD-u. Genocid je priznalo i Svjetsko vijeće Crkava.

Hrvatsko-armenski crkveni dodiri

*Freska mučenja sv. Vlaha
Zorzić Fuka, Atos, 1547.*

Postoje duboke duhovne, kulturne i povijesne veze između Armenaca i Hrvata. Jedna je od najvećih zajednički svetac: sveti Vlaho (arm. Surb Barceg, rus. sv. Vlasij), parac Dubrovnika, rođen u Armeniji, biskup grada Sebaste. Umro je mučeničkom smrću 316. godine za vrijeme rimskoga cara Licinija (265.–325.). Dubrovački ljetopisac Nikola Ranjanin (oko 1490. – nakon 1577.) u *Annales Ragusini Anonymi* tvrdi da su Dubrovčani izabrali sv. Vlaha za svojega zaštitnika godine 971., a zatim nabavili njegove moći.

Najpoznatija zlatarska umjetnina u Dubrovniku jest moćnik glave sv. Vlaha (caput s. Blasii), nastao u carigradskoj carskoj radionici, a prema tradiciji od godine 1026. nalazi se u Moćniku dubrovačke prvostolnice. Uzgred budi rečeno da je uz središnje državno štovanje sv. Vlaha, čije je slavljenje propisano državnim ceremonijalom, u Stonskim

odlukama iz XIV. stoljeća unesen i blagdan četrdeset mučenika (arm. Karasoun Mankounk) iz Sebaste koji su također mučenički postradali 320. godine.

Duro Armen Baglivi

Duro Armen Baglivi (1668.–1707.), medicinski pisac, profesor teorijske medicine na rimskom arhileiceju i liječnik papa Inocenta XII. i Klementa XI., također je bio Armenac. Rođen je u Dubrovniku u drugoj polovici XVII. st. Njegovi su predci bili iz mjesta Nor Džuga (sadanje armensko predgrađe Nova Džulfa grada Isfahana u Iranu). Baglivi je pokopan u rimskoj crkvi sv. Marcela. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti 27. svibnja 1995., na inicijativu prof. dr. sc. fr. Stjepana Krsića, u nazočnosti potpredsjednika HAZU-a akademika Ive Padovana i predsjednika Papinsskoga vijeća za dušobrižništvo zdravstvenih radnika kardinala Fiorenza Angelibija na Baglijevo je grobu postavila dvojezičnu mramornu spomen-ploču.

Isusovac Josip Marinović (1741.–1801.) iz Perasta, koji je djelovao u drugoj polovici XVIII. stoljeća, napisao je prvu povijest Armenaca na Zapadu. Godine 1783. objavljuje, pod imenom armenskoga bankara markiza Giovannija Serposjana (de Serposa) teološko-pravnu raspravu koja je štitila interese armenske katoličke zajednice. Djelo je objavljeno pod nazivom *Dissertazione polemico-critica sopra due dubbi di coscienza concernenti gli armeni cattolici.../ Polemičko-kritička rasprava o dva slučaja savjesti armenskih katolika*, Mletci, 1783. Godine 1786. objavljuje, isto pod Serposovim imenom, trosveščano djelo s više od 1600 stranica *Compendio storico di memorie cronologiche concernenti la religione e la morale della nazione Armena / Povijesni pregled kronoloških uspomena o vjeri i moralu armenskoga naroda*. U tom djelu Marinović donosi zemljopisni prikaz Armenije, pregled političke i crkvene povijesti Armenaca, povijest armenskih katolikosa i sabora, pregled običaja i drugih društvenih i vjerskih pitanja.

Kongregacija mhitarista, benediktinskih redovnika Armenske Katoličke Crkve, u svojoj tiskari u Beču objavila je više od 200 hrvatskih knjiga. Kao dobar konkretan primjer prijateljskih armensko-hrvatskih veza u prvoj polovici XIX. st. može se navesti i dopisivanje vojnoga graditelja generala Nikole Maštrovića (1791.–1851.) s armenskim redovnicima Mhitarističke kongregacije u Beču. Neobično srdačni i prijateljski odnosi povezivali su Nikolu Maštrovića s monsinjorom Azarijanom pa se

već iz njihovih pisama jasno vidi da je Nikola Maštrović katoličke crkve u Priboju i Vrhovinama, te mnoge druge crkve na području oko Plitvičkih jezera, sagradio ili obnovio upravo zahvaljujući, uz ostalo, armenskomu nadbiskupu Azarijanu i armenskoj katoličkoj zajednici u Beču.

Godine 1940./41. zagrebački kanonik mons. dr. Kamilo Dočkal (1879.–1963.) objavljuje u znanstvenom časopisu *Bogoslovska smotra* u nekoliko brojeva članak »Povijest armenske crkve«, a 1942. godine u časopisu *Obnovljeni život* (vol. 23., br. 1., lipanj 1942., Zagreb, str. 109–122) pojavljuje se u prijevodu Stjepana Polgara članak »Crkva u modernoj Turskoj«, predavanje svećenika Wilhelma de Viresa na Orijentalnom institutu u Rimu o tragičnom i žalosnom stanju armenskih, grčkih i sirijskih kršćana u tadanjoj Turskoj. Poznato je, uzgred budi rečeno, da je hrvatski povjesničar umjetnosti Antun Bauer (1911.–2000.) na temelju arheoloških, arhitekturnih, vjerskih i drugih armensko-hrvatskih sličnosti npr. u tropletu (troprutasti ili trokraki pleter) povezivao postanak glagoljice s armenskim pismom koje je stvorio Mesrop Maštoc (361./362.–440.) oko 406. godine. Zanimljivo je također da se u znamenitom *Hrvojevu misalu*, pisanom hrvatskom glagoljicom 1404. godine, na mnogim mjestima nalaze armenskim pismom pisane brojke, koje su umetnute tijekom ponovnoga uvezivanja knjige, kada je već bila opljačkana, i donesena u Carigrad.

Stranica Hrvojeva misala iz 1403./1404.

Iznimno su važne i crkvene veze Dubrovnika s Armencima, koje traju sve do XX. st. i svečanoga dolaska armenskoga nadbiskupa Sebaste Saaka Hadžana u Dubrovnik, 30. srpnja 1902. godine, o čem je izvijestio i *List Dubrovačke biskupije*. U Dubrovniku i Korčuli živjeli su armenokatolici, a poglavito je cvala trgovina. Dubrovački nadbiskup Rajmund Gallani Jelić (1722.–1727.) bio je nadbiskup Ankare i apostolski vikar Carigrada, a fr. Vincencije Kelez (1834.–1895.) u XIX. stoljeću je misionar u Armeniji i dobar poznavatelj armenskoga i turskoga jezika.

Armenski hačkar u klastru dominikanskoga samostana u Dubrovniku, 2016.

O povezanosti hrvatskoga i armenskoga naroda svjedoči i podizanje kamenoga križa hačkara godine 2016. u samostanu sv. Dominika u Dubrovniku, djelo armenskoga kipara Artaka Hambardzumjana.

Հայ կաթողիկե եկեղեցի

Հակիրճ ակնարկ

Ծանոթություն

«Հայ կաթողիկե եկեղեցին» Ա.Ռ.Բագդասարովի խորվաթերենով վեցերորդ, իսկ Հայաստանի մասին՝ չորրորդ գիրքն է: Այն նվիրված է Հայ կաթողիկե եկեղեցուն, նրա կառուցվածքին, ծեսին, ինչպես նաև այնտեղ բերվում են առանձին պատրիարքների կենսագրություններն ու նկարագրվում են հայ կաթողիկե եկեղեցիները:

Հայաստանի մասին առաջին գիրքը՝ «Հայաստանը Սուրբ Վլասի հայրենիքն է», որը Ա.Ռ.Բագդասարովը գրել է խորվաթ պատմաբան Վ.Բ.Լուպիսի համահեղինակությամբ. գիրքը լույս է տեսել 2015թվականին՝ Դուբրովնիկում: Երկրորդ գիրքը՝ «Հայկական առածներ» (կազմող՝ Ա.Ռ.Բագդասարով), որն իրենից ներկայացնում է 300-ից ավել ճանաչված հայկական առածների ժողովածու, լույս է տեսել Սպլիտում՝ 2016 թվականին: Իսկ երրորդ գիրքը՝ «Հայաստան՝ Նոյի երկիր. մշակույթ և պատմություն» գիրքն է. որն էլ լույս է տեսել 2018 թվականին՝ Չագրեբում:

Հայ կաթողիկե եկեղեցին արևելյան կաթողիկե եկեղեցիներից մեկն է, որը Հռոմի կաթողիկե եկեղեցու հետ գտնվում է կանոնական, հոգևոր և վարչական միասնության մեջ, սակայն իրեն իրավունք է վերապահել պատարագամատույցում օգտագործել հայկական ծեսը:

Հայ կաթողիկե եկեղեցին առաջացել է 1198թ. Կիլիկյան Հայաստանում՝ Հռոմի կաթողիկե եկեղեցու և Հայ Առաքելական եկեղեցու միության արդյունքում: Միությունն ընդհատվեց 1375թ. Կիլիկյան հայկական պետության անկումից հետո: 1439թ. Ֆլորենտական ժողովի ժամանակ հրապարակվեց Պապ Եվգենի IV Exsultate Deo Հայ առաքելական եկեղեցու և Հռոմի կաթողիկե եկեղեցու վերամիավորման մասին կոնդակը: 1742թ. Պապ Բենեդիկտ XIV հիմնեց Կիլիկիայի կաթողիկե պատրիարքությունը՝ ճանաչելով հայ եպիսկոպոս Աբրահամ Բեդրոս (Պյեր, Պետրոս) Արծիվյանին (1679-1749) որպես հայ կաթողիկեների պատրիարք:

Հայ կաթողիկե եկեղեցին ունի աշխարհով մեկ սփռված կես միլիոնից ավելի հավատացյալ, 11 թեմ, մի քանի միաբանություններ և էկզարխություններ: Հայ կաթողիկե եկեղեցին գլխավորում է հայ կաթողիկեների Կիլիկիո Տան Կաթողիկոս-Պատրիարքը, որի նստավայրը գտնվում է Բեյրութում (Լիբանան):

«Հայ կաթողիկե եկեղեցի» գիրքը բաղկացած է նախաբանից (Հայաստան և հայեր), երեք գլուխներից (1.Հայ կաթողիկե եկեղեցի, 2.Հայկական կաթողիկե եկեղեցիներ, 3.Հայ կաթողիկե եկեղեցու Գերագույն հոգևոր պետերը), մի քանի

լեզուներով ծանոթություններից, գրականության և համացանցային աղբյուրների ցանկից:

Նախաբանում ներկայացված են Հայաստանի, նրա մշակույթի, հայերի կենցաղի և բարքերի մասին հիմնական տեղեկություններ:

Գրքի առաջին գլուխը նվիրված է Հայ կաթողիկե եկեղեցու պատմությանը, նրա կանոնական կարգին և կառավարմանը, պատարագի հայկական ծեսի առանձնահատկություններին, ժամերգական գրքերին: Ընթերցողը նաև կծանոթանա Հայաստանում քրիստոնեության առաջին քարոզիչներին, Թադևոս և Բարդուղիմեոս առաքյալներին, Սբ.Գրիգոր Լուսավորչին (239-325/6), հայերին կնքած առաջին Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին, հայ այբբենարանի ստեղծող Սբ.Մեսրոպ Մաշտոցին (361-440): Առանձին հոդված նվիրված է Մխիթարյան Միաբանությանը և խորվաթական գրքերի հրատարակմանը:

Գրքի երկրորդ գլուխը ներառում է առանձին հայ կաթողիկե եկեղեցիների (Լվովում՝ Մայր Աթոռ Աստվածամոր տաճար, Չերնովցիում՝ Պողոս և Պետրոս առաքյալների եկեղեցի, Հռոմում՝ Սբ.Նիկողայոս Տոկենտացու եկեղեցի, Վենետիկում՝ Սուրբ Խաչի եկեղեցի, Նովի-Սադում՝ Սբ.Գրիգոր Լուսավորչի եկեղեցի, Լիբանանում՝ Բզոմմար վանք) ստեղծման պատմության հակիրճ ակնարկը: Այդ բաժնում պատմվում է նաև Հիսուս Քրիստոսի անձեռակերտ սրբապատկերի (հրաշակերտ Մանդիլիոն) մասին, որը պահվում է Ջենովայի Սբ. Բարդուղիմեոս Հայկական եկեղեցում:

Երրորդ գլխում ընթերցողը կծանոթանա Հայ կաթողիկե եկեղեցու հայտնի պատրիարքների՝ Աբրահամ Բեդրոսին (Արծիվյան), Անդոն Բեդրոսին IX (Հասսուն), Կրիքոր Բեդրոսին XV (Աղաջանյան), Ներսես Բեդրոսին XIX, Գրիգոր Բեդրոսին XX (Գաբրյան), արքեպիսկոպոս Իգնատի Մալոյանին: Առանձին բաժնում շարադրված են Օսմանյան կայսրությունում հայերի ցեղասպանության ողբերգական իրադարձությունները, ինչպես նաև հայ-խորվաթական եկեղեցական և մշակութային կապերի մասին հոդված:

Հեղինակը հույս ունի, որ գիրքը կօգնի ընթերցողին ավելի լավ ճանաչել Հայ կաթողիկե եկեղեցու պատմությունն ու կարգը, ինչպես նաև կնպաստի երկու ժողովուրդների հոգևոր և մշակութային կապերի ամրապնդմանն ու զարգացմանը:

Հեղինակն իր երախտագիտությունն է հայտնում հրատարակչին, խրմագրին, գրախոսներին և գործընկերներին, որոնք գրքի ծանոթությունը թարգմանեցին մի քանի լեզուներով: Հատուկ շնորհակալություն բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Մ.Նոսիչին, որն ընթերցեց գրքի սկզբնական տարբերակը և արեց դրա կատարելագործմանը նպաստող մի շարք արժեքավոր դիտողություններ:

Armenian Catholic Church

Brief sketch. Annotation

“Armenian Catholic Church” is A. R. Bagdasarov's sixth book in Croatian and the fourth book about Armenia. It is dedicated to the Armenian Catholic Church, its structure, rite; it also contains biographies of certain patriarchs and describes Armenian Catholic churches. The first book about Armenia written by A.R.Bagdasarov in collaboration with Croatian historian V. B. Lupis – “Armenia, the Motherland of St. Blaise” – was published in Dubrovnik in 2015. The second book published in Split in 2016 – „Armenian Proverbs” (compiled by A. R. Bagdasarov) – is a collection of more than 300 popular Armenian proverbs. The third book – “Armenia, the Country of Noah: Culture and History” – was published in Zagreb in 2018.

The Armenian Catholic Church (ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻ) is one of the Eastern Catholic Churches, which is in canonical, sacramental and administrative unity with the Roman Catholic Church, but retains the right to use the Armenian rite in the liturgy.

The Armenian Catholic Church was founded in 1198 in Cilician Armenia as a result of the union of the Roman Catholic Church and the Armenian Apostolic Church. The union was broken in 1375 after the fall of the Armenian Kingdom of Cilicia. In 1439, Pope Eugene IV's *Exsultate Deo* bulla on the reunification of the Armenian Apostolic Church with the Roman Catholic Church was published at the Council of Florence. In 1742, Pope Benedict XIV established the Armenian Catholic Patriarchate of Cilicia, naming the Armenian Bishop Abraham Bedros (Pierre, Peter) I Ardzivian (1679-1749) as Patriarch of the Armenian Catholics.

The Armenian Catholic Church numbers over 500,000 believers and eleven dioceses, several ordinariates and exarchates scattered across the world. The head of the Armenian Catholic Church is the Catholicos-Patriarch of the See of Cilicia of the Armenian Catholics with residence in Beirut (Lebanon).

This book includes a preface (Armenia and the Armenians), three chapters (1. The Armenian Catholic Church, 2. Armenian Catholic churches, 3. Supreme hierarchs of the Armenian Catholic Church), annotations in several languages, a list of references and Internet sources.

The Preface presents the basic information about Armenia, its culture, life and customs of the Armenians.

Chapter I covers the history of the Armenian Catholic Church, its canonical structure and administration, peculiarities of the liturgical (Armenian) rite and liturgical books. The reader will find information about the first preachers of Christianity in Armenia: apostle Thaddeus, apostle Bartholomew, St. Gregory the Illuminator (239-325/6), the first Catholicos of all Armenians who baptized the Armenian people, the creator of the Armenian alphabet St. Mesrop Mashtots (361-440). A separate article is devoted to the Armenian congregation of the Mechitarists and the publication of Croatian books.

Chapter II includes a brief overview of the history of the creation of certain Armenian Catholic churches: the Armenian Cathedral of the Assumption in Lviv, the Church of apostles St. Peter and Paul in Chernovtsi, the Church of St. Nicholas of Tolentino in Rome, the Church of the Holy Cross in Venice, the Church of St. Gregory the Illuminator in Novi Sad, Zmmar monastery (Bzommar) in Lebanon. The section also tells about the Holy Face of Edessa (miraculous Mandylion) kept in the Church of St. Bartholomew of the Armenians in Genoa.

In the third chapter the reader will find biographies of well-known patriarchs of the Armenian Catholic Church: the Abraham Bedros I (Ardzivian), Andon Bedros IX (Hassoun), Krikor Bedros XV (Aghagianian), Nerses Bedros XIX (Boutros Taza), Krikor Bedros XX (Ghabroyan), Archbishop Ignatius Maloyan. A separate section presents the tragic events of the Armenian genocide in the Ottoman Empire, as well as an article on the Croatian-Armenian religious and cultural ties.

The book “Armenian Catholic Church” is intended for a wide range of Croatian readers interested in the history of the Armenian Church and its spiritual culture. The author hopes that the book will help the

reader to learn more about the history and organization of the Armenian Catholic Church, will further strengthen and develop religious and cultural ties between the two peoples.

The author expresses his gratitude to the publisher, the editor, reviewers and colleagues who translated the abstract of the book into several languages. Special thanks to the Doctor of Philology Professor M. Nosich, who read the original version of the book and whose valuable comments helped make it better.

L'Église catholique arménienne

Un bref aperçu. Résumé

L'Église catholique arménienne est le sixième ouvrage d'Artour BAGDASSAROV en croate et le quatrième sur l'Arménie. Il est consacré à l'Église catholique arménienne, sa structure, son rite, il présente aussi la biographie de certains patriarches et la description d'églises catholiques arméniennes. Son premier ouvrage sur l'Arménie, *L'Arménie, patrie de saint Blaise*, avait été écrit par Artour BAGDASSAROV en collaboration avec l'historien croate Vinicije LUPIS et avait été publié à Dubrovnik en 2015. Le deuxième, *Proverbes arméniens* (établi par Bagdassarov) est un recueil de plus de 300 proverbes arméniens populaires édité à Split en 2016. Le troisième, *L'Arménie, pays de Noé : culture et histoire*, a été publié à Zagreb en 2018.

L'Église catholique arménienne (ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻ) est une des Églises catholiques orientales en communion canonique, sacramentelle et administrative avec Rome mais qui a conservé le droit de pratiquer sa liturgie selon le rite arménien.

L'Église catholique arménienne est née en 1198 dans le royaume arménien de Cilicie à la suite de l'Union entre l'Église catholique romaine et l'Église apostolique arménienne. L'Union fut rompue en 1375 après la chute de l'État arménien de Cilicie. En 1439, lors du Concile de Florence fut publiée la bulle du pape Eugène IV *Exsultate Deo* sur le rétablissement de la communion de l'Église apostolique arménienne à l'Église catholique romaine. En 1742, le pape Benoît XIV établit le Patriarcat catholique arménien de Cilicie et confirma l'évêque arménien Apraham Bédros (Pierre) Ier Ardzivian (1679-1749) comme patriarche des catholiques arméniens.

L'Église catholique arménienne compte plus d'un demi-million de fidèles et onze diocèses, plusieurs ordinariats et exarchats répartis dans le monde entier. Elle est dirigée par le patriarche-catholico de la maison de Cilicie des catholiques arméniens dont le siège est à Beyrouth, au Liban.

L'ouvrage *L'Église catholique arménienne* se compose d'un avant-propos (L'Arménie et les Arméniens), de trois chapitres (1. L'Église catholique arménienne, 2. Les églises catholiques arméniennes, 3. La hiérarchie supérieure de l'Église catholique arménienne), de résumés dans plusieurs langues et d'une liste des ouvrages de références et de sources internet.

L'avant-propos donne des informations générales sur l'Arménie, sa culture, les coutumes et les mœurs des Arméniens.

Le premier chapitre de l'ouvrage est consacré à l'histoire de l'Église catholique arménienne, à sa structure canonique et à son régime, ainsi qu'aux particularités liturgiques du rite arménien et aux livres liturgiques. Le lecteur y découvrira les premiers confesseurs du christianisme en Arménie : les apôtres Thaddée et Barthélémy, saint Grégoire Ier l'Illuminateur (239-325/6), premier Catholicos de tous les Arméniens et qui a baptisé le peuple arménien, l'inventeur de l'alphabet arménien Mesrop Machtots (361-440). Un article à part est consacré à la congrégation arménienne des pères mékhitaristes et à l'édition d'ouvrages croates.

Le deuxième chapitre présente un bref aperçu de l'histoire de la création de certaines églises catholiques arméniennes : la cathédrale de la Dormition de la Très Sainte Mère de Dieu à Lviv, l'église des saints apôtres Pierre et Paul à Tchernovtsy, celle de saint Nicolas de Tolentino à Rome, celle de la Sainte Croix à Venise, celle de saint Grégoire l'Illuminateur à Novi Sad, le monastère de Bzommar au Liban. Il est aussi question dans ce chapitre de l'image acheiropoïète de Jésus Christ (saint Mandylyon thaumaturge) conservée dans l'église de saint Barthélémy des Arméniens à Gênes.

Dans le troisième chapitre le lecteur prendra connaissance de la biographie des principaux patriarches de l'Église catholique arménienne : Avram Bédros Ier (Ardzivian), Andon Bédros IX (Hassoun), Krikor Bédros XV (Agagianian), Nersès Bédros XIX, Krikor Bédros XX (Ghabroyan), l'archevêque Ignace Maloyan. Une partie distincte présente les événements tragiques du génocide des Arméniens dans l'Empire Ottoman, de même qu'un article sur les liens ecclésiaux et culturels entre les Croates et les Arméniens.

L'ouvrage *L'Église catholique arménienne* est destiné à un large public parmi les lecteurs croates qui s'intéressent à l'histoire de l'Église arménienne et à sa culture spirituelle. L'auteur espère que son livre aidera le lecteur à mieux connaître l'histoire et l'organisation de l'Église catholique arménienne et contribuera à renforcer les liens spirituels et culturels entre les deux peuples.

L'auteur tient à exprimer sa gratitude à l'éditeur, au correcteur, aux critiques et aux collègues qui ont traduit les résumés de l'ouvrage dans différentes langues. Une reconnaissance toute particulière va au professeur Milan Nosić, docteur ès lettres, qui a lu la version initiale du livre et a apporté un certain nombre de remarques précieuses ayant permis de l'améliorer.

Армянская католическая церковь

Краткий очерк. Аннотация

«Армянская католическая церковь» – шестая книга А. Р. Багдасарова на хорватском языке и четвёртая об Армении. Она посвящена Армянской католической церкви, её структуре, обряду, также в ней приводятся биографии отдельных патриархов и описываются армянские католические церкви. Первая книга об Армении – «Армения – родина святого Влах» – написана А. Р. Багдасаровым в соавторстве с хорватским историком В. Б. Луписом, была опубликована в Дубровнике в 2015 году. Вторая книга – «Армянские пословицы» (составитель А. Р. Багдасаров) – представляет собой сборник более 300 популярных армянских пословиц, издана в Сплите в 2016 году. Третья книга – «Армения – страна Ноя: культура и история» – издана в Загребе в 2018 году.

Армянская католическая церковь (ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻ - ARMENIAN CATHOLIC CHURCH) — одна из восточнокатолических церквей, находящаяся в каноническом, сакраментальном и административном единстве с Римско-католической церковью, но сохранившая за собой право использовать в литургии армянский обряд.

Армянская католическая церковь возникла в 1198 г. в Киликийской Армении в результате унии Римско-католической церкви и Армянской апостольской церкви. Уния была прервана в 1375 г. после падения Киликийского армянского государства. В 1439 г. на Флорентийском соборе была обнародована булла папы Евгения IV *Exsultate Deo* о воссоединении Армянской апостольской церкви с Римско-католической церковью. В 1742 г. папа Бенедикт XIV установил Армянский католический патриархат Киликии, утвердив армянского епископа Аврама Бедроса (Пьера, Петра) I Ардзивяна (1679-1749) патриархом армянокатоликов.

Армянская католическая церковь насчитывает более полумиллиона верующих и одиннадцать епархий, несколько ординариатов и экзархатов, распространенных по всему миру. Во главе Армянской католической церкви стоит Католикос-Патриарх Дома Киликии армян-католиков с резиденцией в Бейруте (Ливан).

Книга «Армянская католическая церковь» состоит из предисловия (Армения и армяне), трёх глав (1. Армянская католическая церковь, 2. Армянокатолические церкви, 3. Верховные иерархи Армянской католической церкви), аннотации на нескольких языках, списка литературы и интернет-источников.

В предисловии представлены основные сведения об Армении, её культуре, быте и нравах армян.

Первая глава книги посвящена истории Армянской католической церкви, её каноническому устройству и управлению, особенностям литургического (армянского) обряда, богослужебным книгам. В ней читатель также познакомится с первыми проповедниками христианства в Армении: с апостолами Фаддеем и Варфоломеем, со св. Григорием Просветителем (239-325/6), первым Католикосом всех армян, крестившим армянский народ, с создателем армянского алфавита св. Месропом Маштоцем (361-440). Отдельная статья посвящена Армянской конгрегации мхитаристов и изданию хорватских книг.

Вторая глава книги включает краткий обзор истории создания отдельных армянокатолических церквей: Кафедральный собор Успения Пресвятой Богородицы во Львове, церковь святых апостолов Петра и Павла в Черновцах, церковь святого Николая Толентинского в Риме, церковь Святого Креста в Венеции, церковь святого Григория Просветителя в Нови-Саде, монастырь Зммар (Бзоммар) в Ливане. В разделе также повествуется о Нерукотворном образе Иисуса Христа (чудотворный Мандилион), хранящемся в церкви св. Варфоломея Армянского в Генуе.

В третьей главе читатель познакомится с биографиями известных патриархов Армянской католической церкви: Аврам Бедрос I (Ардзивян), Андон Бедрос IX (Хассун), Григор Бедрос XV (Агаджанян), Нерсес Бедрос XIX (Буторос Таза), Григор Бедрос XX (Габроян), учитель церкви Григор Нарекаци, армянские униаты Ованес Ерзнкаци (Цорцореци) и Ованес Крнеци, архиепископ Игнатий Малоян. В отдельном разделе изложены трагические события геноцида армян в Османской империи, а также статья о хорватско-армянских церковных и культурных связях.

Книга «Армянская католическая церковь» предназначена для широкого круга хорватских читателей, интересующихся историей армянской церкви и её духовной культурой. Автор надеется, что книга поможет читателю лучше узнать историю и организацию Армянской католической церкви, послужит дальнейшему укреплению и развитию духовных и культурных связей двух народов.

Автор выражает признательность издателю, редактору, рецензентам и коллегам, которые перевели аннотацию книги на несколько языков.

La Chiesa Cattolica Armena

Un breve saggio. Sommario

“La chiesa armeno-cattolica” è la sesta opera di Artur R. Bagdasarov in croato e la quarta sull’Armenia. E’ dedicata alla Chiesa cattolica armena, alla sua struttura, al suo rito, contiene anche le biografie di alcuni patriarchi e descrive le chiese cattoliche armene. La prima opera sull’Armenia (“Armenia, patria di san Blas”) era stata scritta in collaborazione con lo storico croato V.B. Lupis e pubblicata a Dubrovnik nel 2015. La seconda, “Provverbi armeni” (compilata da Bagdasarov) è una raccolta di più di 300 provverbi popolari armeni, pubblicata a Split nel 2016. La terza, “Armenia, paese di Noè: cultura e storia”, è stata pubblicata a Zagabria nel 2018.

La Chiesa Armeno-Cattolica (ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻ) è una delle chiese cattoliche orientali in comunione canonica, sacramentale e amministrativa con Roma, ma che ha conservato il diritto di praticare la sua liturgia secondo il rito armeno.

La Chiesa armeno-cattolica si costituì nel 1198 nel Regno Armeno di Celicia in seguito all’unione tra la Chiesa cattolica romana e la Chiesa apostolica armena. L’unione s’interruppe nel 1375 dopo la caduta dello Stato armeno di Celicia. Nel 1439 al Consiglio di Firenze fu promulgata la bolla del Papa Eugenio IV *Exsultate Deo* sul ripristino della comunione della Chiesa apostolica armena con la Chiesa cattolica romana. Nel 1742 il Papa Benedetto XIV istituì il Patriarcato cattolico armeno della Cilicia e confermò l’episcopo Apraham Bedros (Pietro) Ardzvian (1679-1749) patriarca degli armeno-cattolici.

La Chiesa armeno-cattolica conta più di mezzo milione di fedeli e undici diocesi, alcuni ordinariati e esarcati diffusi in tutto il mondo. La Chiesa armeno-cattolica è diretta da Patriarca-Cattolicos della Casa di Cilicia degli armeno-cattolici con la sede a Beirut (Libano).

Il volume “Chiesa armeno-cattolica” comprende una premessa (l’Armenia e gli armeni), tre capitoli (1. La Chiesa armeno-cattolica, 2. Le Chiese armeno-cattoliche, 3. La Gerarchia superiore della Chiesa armeno-cattolica), sommari in varie lingue, bibliografia e fonti Internet.

Nella premessa ci sono principali nozioni sull’Armenia, sua cultura, modo di vivere degli armeni.

Il primo capitolo è dedicato alla storia della Chiesa armeno-cattolica, al suo ordinamento canonico e amministrazione, alle peculiarità della liturgia secondo il rito armeno, ai libri liturgici. Qui il lettore farà conoscenza anche con i primi predicatori del cristianesimo in Armenia: con gli apostoli Taddeo e Bartolomeo, con il San Grigorio l’Illuminatore (239-325/6), primo Catholicos di tutti gli armeni che battezzò il popolo armeno, l’inventore dell’alfabeto armeno San Mesrop Mashtots (361-440). Un articolo a parte è dedicato alla Congregazione armena dei mechtaristi e alla edizione dei libri croati.

Il secondo capitolo include un breve percorso storico della creazione delle singole chiese armeno-cattoliche: la Cattedrale di Assunzione della Santissima Madre di Dio a Leopoli, la Chiesa dei Santi apostoli Pietro e Paolo a Cernovtsy, la Chiesa di San Nicola di Tolentino a Roma, la Chiesa della Santa Croce a Venezia, la Chiesa di san Grigorio l’Illuminatore a Novi Sad, il monastero Bzommar in Libano. Vi si parla anche dell’immagine di Gesù Cristo non fatta da mano d’uomo (Mandylion taumaturgico) che si trova nella Chiesa di San Bartolomeo degli Armeni a Genova.

Nel terzo capitolo il lettore prenderà conoscenza delle biografie di noti patriarchi della Chiesa armeno-cattolica: Apraham Bedros I (Ardzbian), Andon Bedros IX (Hassun), Krikor Bedros XV (Agagianian), Nerses Bedros XIX, Grigor Bedros XX (Gabroian), l’arcivescovo Ignazio Maloian. In una sezione a parte si descrivono tragici eventi di genocidio degli armeni nell’Impero ottomano, nonché i legami ecclesiastici e culturali tra gli armeni e i croati.

L’opera “La Chiesa Armeno-Cattolica” è destinata ad un vasto pubblico di lettori croati che si interessano alla storia della chiesa armena e alla sua cultura spirituale. L’autore si augura che il volume aiuterà il lettore a capire meglio la storia e l’organizzazione della Chiesa armeno-cattolica, favorirà un ulteriore rafforzamento e sviluppo dei rapporti spirituali e culturali tra i due popoli.

L’autore tiene ad esprimere il suo ringraziamento all’editore, al redattore, ai recensori, nonché ai colleghi che hanno tradotto il sommario dell’opera in varie lingue. Una particolare gratitudine va al prof. M. Nosić, dottore in lettere, che ha letto la versione iniziale del libro e ha fatto tutta una serie delle osservazioni preziose che hanno permesso di migliorarlo.

Literatura

- Agajan, E.: Mesrop Maštoc, u: Vidnye dejateli armjanskoj kul'tury, str. 9–17., Erevan, 1982.
- Arevšatjan, S. Sen: K istorii filosofskih škol srednevekovoj Armenii (XIV v.), 79 str., Izd-vo AN ArmSSR, Erevan, 1980.
- Babić, Marko: Istočna liturgija i ikonografija (skripte za potrebe studenata), Split, 2009./10.
- Bagdasarov, R. Artur: Pogled iz Rusije, 292 str., Maveda, Rijeka, 2014.
- Bagdasarov, R. Artur: Cilicijsko armensko kraljevstvo imeđu Istoka i Zapada, 1.-
<https://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/a-b/bagdasarov-artur/24741-a-bagdasarov-cilicijsko-armensko-kraljevstvo-između-istoka-i-zapada-1.html>, 28. kolovoza 2016.; 2. -
<http://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/a-b/bagdasarov-artur/24750-a-bagdasarov-cilicijsko-armensko-kraljevstvo-između-istoka-i-zapada-2.html>, 29. kolovoza 2016.
- Bagdasarov, R. Artur: Kratki pregled povijesti Armenske Katoličke Crkve, Crkva u svijetu, god.52., br.1., str. 89–99, Split, 2017.
- Bagdasarov, R. Artur: Armenija – Noina zemlja: kultura i povijest, 275 str., Školska knjiga, Zagreb, 2018.
- Bagdasarov, R. Artur / Lupis, B. Vinicije: Armenski narod. Armenska Apostolska Crkva i doprinos armenskih katolika hrvatskoj kulturi, Crkva u svijetu, god. 49., br. 4., str. 513–532, Split, 2014.
- Bagdasarov, R. Artur / Lupis, B. Vinicije: Hrvatska i Armenija - kulturni most prijateljstva, Hrvatska revija, god. 15., br. 3., str. 61–64, Zagreb, 2015.
- Bagdasarov, R. Artur / Lupis, B. Vinicije: Armenija – domovina svetoga Vlaha, Matica hrvatska – Ogranak Ston, Dubrovnik, 2015., 272 str.
- Bagliivi, Gjuro: De fibra motrice et morbosa: O zdravom i bolesnom motoričkom vlaknu, Prometej / Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1997.
- Biondić, Ivan: Razgovor s Markom Japundžićem, Riječ, god. 16., sv. 4., str. 41–49, Rijeka, 2010.
- Danšer, Barbara: Most meždu kul'turami Vostoka i Zapada, Aniv, god. 40., sv. 1., str. 46–58., Minsk, 2012.
- Dočkal, Kamilo: Povijest Armenske crkve, Bogoslovska smotra (Zagreb) god. 28 (1940.), sv. 2, str. 113–123; sv. 3, str. 182–192; sv. 4, str. 276–282; sv. 6, str. 446–478; god. 29 (1941.), sv. 1, str. 56–66; sv. 2, str. 156–162; sv. 4, str. 236–247; sv. 5, str. 455–456.
- Domanović, Duško: Hram porušen, zvona skrivena, Vesti, Novi Sad, 21. 1. 2008.
- Eugenius IV. Exultate Deo, bulla unionis Armenorum, <https://w2.vatican.va/content/eugenius-iv/la/documents/bulla-exultate-deo-22-nov-1439.html#fonte>
- Gevond Ališan, Vikipedija,
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D0%B8%D1%88%D0%B0%D0%BD,%D0%93%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D0%B4>
- Grigorjan, V. R.: Istorija armjanskih kolonij Ukrajiny i Poljši (armjane v Podoliji), AN Arm. SSR, Jerevan, 1980.
- Hovakimjan, Ašot: Nikola Maštrović i Armenski Mehitaristi, u: General Nikola Maštrović: Život i djelo jednoga hrvatskog časnika. Priredio Tihomil Maštrović. Erasmus naklada, str. 134–136, Zagreb, 1996.
- Intervju s mons. dr. Jurjom Kolarićem: <http://www.katolik.hr/aktualnomnu/intervjuimnu/intervju-s-mons-dr-jurajem-kolariem/>, 9.rujna 2011.
- Korjun, Žitije Maštoca, Erevan, 1962.
- Lazić, Ljiljana: Jermenska crkva u Novom Sadu – izbrisana baština, Novi Sad, 2014.

